

gender / rovné příležitosti / výzkum

ročník 14, číslo 2/2013

*otevřené hranice
sexualit*

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM

GENDER, EQUAL OPPORTUNITIES, RESEARCH

Vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Published by the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic

Redakční rada časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*

Zuzana Uhde, Ph.D. (šéfredaktorka, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Hana Maříková, Ph.D. (zástupkyně šéfredaktorky, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica)

PhDr. Marie Čermáková (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Éva Fodor, Ph.D. (Central European University, Budapest)

PhDr. Petra Guasti, Ph.D. (Universitaet Mainz)

doc. Haldis Haukanes, Ph.D. (University of Bergen)

PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

prof. Jeff Hearn, Ph.D. (Örebro Universitet)

PhDr. Marek Hrubec, Ph.D. (Filozofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Ema Hřešanová, Ph.D. (Filozofická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň)

prof. Nancy Jurik, Ph.D. (Arizona State University, Tempe)

PhDr. Alena Křížková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Marcela Linková (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Ing. Petr Pavlík, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

doc. Věra Sokolová, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

Mgr. Zdeněk Sloboda (Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc)

PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D. (Pedagogická fakulta UK, Praha)

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU, Brno)

prof. Barrie Thorne, Ph.D. (University of California, Berkeley)

PhDr. Jana Valdřová, Ph.D. (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice)

doc. Elaine Weiner, Ph.D. (McGill University, Montreal)

Asistentka redakce: Eva Nechvátalová

Časopis vychází dvakrát ročně. Druhé číslo 14. ročníku vychází v prosinci 2013.

Časopis je veden v databázi European Reference Index for the Humanities (ERIH), Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice a v dalších databázích.

Internetová stránka: <http://www.genderonline.cz>

Objednávky předplatného pro ČR zajišťuje SEND Předplatné, s. r. o., Ve Žlíbku 1800/77, hala A3, 193 00 Praha 9, tel.: +420/225 985 225, e-mail: send@send.cz, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://send.cz/casopis/732/>. Objednávky předplatného pro Slovensko zajišťuje Magnet press Slovakia, s. r. o., P. O. Box 169, 830 00 Bratislava, tel.: +421/2/67201931-33, e-mail: predplatne@press.sk, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://www.press.sk/odborne-casopisy/gender-rovne-prilezitosti-vyzkum/>.

Cena 80 Kč vč. DPH, roční předplatné v ČR 160 Kč.

Cena 3,60 € vč. DPH, roční předplatné v SR 8,20 €.

Grafická úprava, obálka a sazba: studio Lacerta (www.sazba.cz)

Vytištěno na recyklovaném papíře CyclusOffset.

Titulní grafika: © Jana Štěpánová, 2013

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2013

ISSN 1213-0028

OBSAH

TÉMA: **OTEVŘENÉ HRANICE SEXUALIT**

Editorický tým: Zdeněk Sloboda, Dagmar Marková

STATI

- Katz, Jonathan Ned: *Vynález heterosexuality* (komentář Věra Sokolová) /4
Janebová, Radka, Břízová, Tereza, Velčovská, Ivana: „Co z těch dětí vyroste?“ O rizicích oprese sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům /14
Pitoňák, Michal: *Prostorovost, institucionalizace a kontextualita heteronormativity: studie vyjednávání neheterosexuálních identit v Česku* /27
Porkertová, Hana: *Potíže s hmotou: Judith Butler a/nebo nový materialismus?* /41

ROZHOVOR

- PRIDE: *Propagace homosexuality, projev hrdosti na utlačovanou identitu nebo velká párty?*
Rozhovor Zdeňka Slobody s ředitelem pražského pochodu hrdosti Czeslawem Walkem a ředitelkou bratislavského pochodu hrdosti Romanou Schlesinger /52

DISKUSE

- Dudová, Radka: *Genderové souvislosti reformou důchodového systému v ČR* /56

RECENZE

- Nyklková, Blanka: *Co si mohou nabídnout queer a feministická teorie* (Marinucci, M. *Feminism is Queer*) /67
Chlumská, Eva: *Být vidět, tedy být* (Fejes, N., Balogh, A. P. *Queer Visibility in Post-socialist Cultures*) /70
Procházka, Jiří: *Neheterosexuální děti své doby* (Himl, P., Seidl, J., Schindler, F. (eds.) „Miluji tvory svého pohlaví“) /73
Lukšík, Ivan: *Nezávisle a konstruktivisticky o sexualitě* (Marková, D. *O sexualitě, sexuální morálce a současných partnerských vztazích*) /77
Seidl, Jan, Sloboda, Zdeněk: *Nejistá tuzemská vycházka do historie a přítomnosti mužství* (Švaříčková Slabáková, R., Kohoutová, J., Pavlíčková, R., Hutečka, J. a kol. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*) /78
Volejníčková, Romana: *Pohled na společnost prostřednictvím společenských konstruktů ne/způsobivosti a hendikepu* (Kolářová, K. (eds.) *Jinakost – postižení – kritika*) /84
Formánková, Lenka: *Nejisté vyhlídky feminismu* (Walby, S. *Future of Feminism*) /88

ZPRÁVY A KOMENTÁŘE

- Marková, Dagmar: *Farebná paleta Sexualit* /67
Bianchi, Gabriel: *Konferencia Sexuality – iný pohľad* /74
Slíva, Vítězslav: *Transgender Me: zpráva ze světa na pomezí* /77
Sloboda, Zdeněk: *Trocha pozornosti pro sexualitu a gender v populární kultuře* /81
Linková, Marcela: *Zpráva z 11. konference Evropské sociologické asociace Crisis, Critique and Change* /86
Dudová, Radka: *Teorie a praxe péče ve Francii* /90
Marková, Dagmar, Glosová, Katarína: *Sexuálna agresia a viktimizácia medzi mladými ľuďmi: pohľad z Amsterdamu* /91
Dudová, Radka: *Organizace poskytující služby jednorodičovským rodinám ve Velké Británii* /92

TÉMA

OTEVŘENÉ HRANICE SEXUALIT

EDITORSKÝ TÝM: ZDENĚK SLOBODA, DAGMAR MARKOVÁ

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

na otázku proč a jestli vůbec problematizovat hranice sexualit v rámci tohoto čísla se nabízí hned několik odpovědí. Zaprvé, tato oblast je v rámci sociálních věd spíše přehlížena. Zadruhé, ač tomu je i jinde, přece jen jsou sexuality v našem prostoru Česka a Slovenska specificky sevřeny církevními ideologiemi a ve vědeckém diskursu terminologickými, teoretickými i výzkumnými hranicemi, které jí vystavěly za poslední desetiletí především sexuologie a biologie.

Dílčí charakteristiky českého sexuologického diskursu kolem sexualit v jednom z nedávných čísel tohoto časopisu tematizovaly již Kateřina Lišková a Věra Sokolová. Ideologická a normativní intervence církve (především té katolické) do této oblasti je zřejmá z aktuálního vývoje na Slovensku, kde desetitisíce lidí pochodovaly „za život“ a někteří zdůrazňovali, že interrupce je nepřijatelná i při ohrožení života ženy. „Pro-life“ aktivista Tomáš Kováčik otevřeně deklaruje, že znásilněné ženě by možná donošení plodu dodalo životního smyslu. Katoličtí představitelé podporují přednášky Gabriele Kuby o „gender ideologii“, která je podle autorky základem pro ničení polarit mezi muži a ženami a která je pouze v zájmu homosexuálů, jimž jde o „manželství“ gayů a leseb. Šíří se proto obavy z juvenilní justice, která vytrhává děti z „přirozeného“ prostředí (heterosexuální) rodiny a dává je LGBT osobám, pedofilům apod. Na Slovensku narůstá morální panika o rozpadu „tradiční rodiny“ a všeobecněji o (sexuálním) úpadku civilizace, včetně ohrožení křesťanských hodnot. Rozšiřují se vědecky nepodložené informace a ideologizované pohledy, které vyostřují situaci na Slovensku. Podobné ideologické boje lze ale najít i v Polsku nebo se silnou pravicově extremistickou příchutí v Maďarsku.

A právě kvůli této společensky napjaté situaci bylo záměrem tohoto čísla otevřít hranice sexualit sociálněkritické a sociálněkonstruktivistické reflexi – i proto pojem „sexuality“ používáme v množném čísle. Jde nám o zdůraznění mnohosti podob, praktik, způsobů prožívání nebo konceptualizací, jakých mohou sexuality v současném světě a specificky v našem prostoru nabývat. Z tohoto důvodu nás velice těší, že číslo, které držíte v ruce, rozsáhlé a komplexní téma sexualit přináší v individuálních a společenských souvislostech a představuje jak tematickou, tak disciplinární a v obsahu i žánrovou pestrost.

Vstupním textem je článek Jonathana Neda Katze „Vynález heterosexuality“ (přeložený Věrou Sokolovou), který sice vyšel již v 80. letech minulého století, ale jeho analytická reflexe pole sexualit je aktuální stále a patří do kate-

gorie „musím si přecíst, než zemřu“. Tři původní tematické stati se i v rámci sociálněvědních studií sexualit dají vnímat jako stojící mimo hlavní proud. Radka Janebová, Tereza Břízová a Ivana Velčovská otevírají hranice sociální práce. Dávají hlas zkušenosti gay a lesbických rodičů se sociálními pracovníky a pracovnicemi a odkrývají tak možné opresivní praktiky a situace vyskytující se v sociální práci. Téma je aktuální vzhledem k současným českým snahám o legislativní umožnění osvojení dětí žijících ve stejnopohlavních partnerstvích nebiologickým rodičem. Počet takových rodin, s nimiž sociální práce může přijít do styku, se již dnes odhaduje na stovky (statistiky Českého statistického úřadu z října 2013 hovoří o 879 dětech v domácnostech stejnopohlavních párů) a bude jistě stoupat. Michal Pitoňák se pohybuje na hranici i za hranicemi sociální geografie ve své konceptualizaci queerovosti a heteronormativity prostorů kolem nás. Ty chápe především jako diskursivní prostory konstituující a disciplinující naši genderovou a sexuální identitu, v nichž se my všichni (a pro něj výzkumně neheterosexuální jedinci) pohybujeme. V posledním tematickém příspěvku Hana Porkertová otevírá hranice postmoderní teorie. V textu se diskutuje o návratu matérie do dematerializovaného genderovaného a sexuálního těla. Připojuje se tak ke kritice dominantních genderových postmoderních teorií a ukazuje možnost reflexe tělesnosti a prožívání vlastního biologického těla i v kontextu postmoderního uvažování.

Podél hranic sexualit se pohybují i další texty čísla. V knižních recenzích Blanka Nyklová queeruje feminismus, Ivan Lukšík rekonstruuje sexuální morálku, Eva Chlumská osvětluje kontury queer vizibility v post-socialistických zemích, Jan Seidl se Zdeňkem Slobodou dekonstruuje podoby české maskulinity a Jiří Procházka se vydává na procházku historií a současností osob milujících osoby stejného pohlaví. Ve zprávách Dagmar Marková a Gabriel Bianchi bilancují sedm ročníků mezinárodní vědecké konference *Sexuality*, která si předsevzala prolamovat tematické i oborové mantinely. Mezi osoby tzv. třetího pohlaví či dvojího ducha na festivalu *Transgender Me* se vydal Vítězslav Slíva. Analytické partnerství populární kultury a sexualit sledoval na konferenci v Turku Zdeněk Sloboda. Dagmar Marková a Katarína Glosová se zúčastnily konference o sexuální agresi a viktimizaci mezi mladými lidmi, která se konala v Amsterdamu.

Téma čísla završuje dvojrozhovor, jemuž je věnována i fotografie Jany Štěpánové na titulní stránce – tedy takzvaným festivalům a průvodům hrdoosti sexuálních menšin. Ty na západě otevřely hranice sexuálním sociálním hnutím a emancipaci již v 70. letech 20. století. U nás v Česku a na Slovensku přicházejí až 35 let poté, v každé ze zemí

za jiných podmínek a v jiné podobě – v Česku po dosažení významných politických cílů jako komerční kulturní akce, na Slovensku za situace silícího konzervatismu a katolizace jako apel na zachování a rozšíření určitých lidskoprávních hodnot. Jaká je osobní zkušenost, řekli Zdeňku Slobodovi ředitel pražského pochodu hrdosti Czeslaw Walek a ředitelka bratislavského pochodu hrdosti Romana Schlesinger.

Vedle tematických příspěvků otevírajících hranice sexualit najdete v tomto čísle GRPV i stať Radky Dudové postavenou jako diskusi o důchodové reformě, která v současnosti v Česku probíhá. Pozornost si rozhodně zaslouží recenze Romany Volejníčkové, která zpracovala obsáhlou a v českém a slovenském prostředí nové obzory otevírající antologii textů z oblasti tzv. studií postižení (*disability studies*),

kterou sestavila Kateřina Kolářová. V rámci recenzí dále Lenka Formánková tematizuje nejisté vyhlídky feminismu, kterými se zabývá ve své knize Sylvia Walby. A nakonec si mezi zprávami můžete přečíst informace o konferenci Evropské sociologické asociace, která se kriticky zaměřila na současné rozličné společenské krize a proměny společnosti.

Závěrem bychom rádi poděkovali recenzentkám a recenzentům, kteří se také podíleli na vzniku tohoto čísla. Přejeme příjemné čtení, které snad i vám otevře nové hranice poznání tak, jak nám je otevřela zkušenost s editováním tohoto čísla.

*Zdeněk Sloboda a Dagmar Marková
editor a editorka čísla*

VYNÁLEZ HETEROSEXUALITY¹ / JONATHAN NED KATZ

The Invention of Heterosexuality

Abstract: The paper maps the history of the term and ideas about heterosexuality in the United States of America since the second half of the 19th century until the 20th century. Katz focuses primarily on the construction of the concept and terminological apparatus of heterosexuality (and homosexuality) in the medical discourse, its entry into the social mind and historical changes in the subsequent periods.

Key words: heterosexuality, homosexuality, USA, medical discourse, history of sexuality

Heterosexualita je prastará jako rozmnožování, odvěká jako Evin a Adamův chtíč. Předpokládáme, že tahle první dáma a první pán se vnímali, chovali a cítili právě tak jako dnešní heterosexuálové. Domníváme se, že heterosexualita je neměnná, univerzální, esenciální – ahistorická.

Oproti této běžné představě je ale pojem heterosexualita jen jeden specifický historický způsob vnímání, kategorizace a pojmání společenských vztahů mezi pohlavími. Tato myšlenka není vůbec prastará, je to moderní vynález z konce 19. století. Ve společenském vesmíru konce 19. a 20. století má heterosexuální víra se svým nárokem na věčnost specifické a stěžejní místo, které do té doby nezastávala. Tato esej sleduje historický proces vzniku představy ahistorické a samozřejmě chápané heterosexuality.

První část této eseje se zabývá historií heterosexuality (a komplementární homosexuality) jako slov a myšlenek – jako ideologie zaznamenané v různých zdrojích, lékařských časopisech a knihách, dílech o sexuální teorii, v osvětové literatuře o sexu a genderu, sexuálních průzkumech, slovnících, v divadelní hře, filmu, písni z broadwayského představení, literatuře a v *New York Times*.² Druhá část eseje se posouvá od heterosexuality jako myšlenky a argumentuje, že vzestup pojmu heterosexualita se pojí se vznikem historicky specifické heterosexuální identity, role, psychologie, chování a instituce. Protože heterosexualita neexistovala, bylo třeba ji vynalézt.

Vzhledem k popularitě myšlenky heterosexuality by si člověk představoval, že vystopovat historii tohoto pojmu muselo lákat řadu nadšených vědců. Důležitost analýzy dominantního pojmu dominantní sexuální ideologie se jeví jako očividná. Čas zamyšlení se nad heterosexualitou jako myšlenkou však dosud nenastal. Univerzální heterosexuální hypotéza je pilířem dominantního způsobu sexuální organizace a tato úloha ji předurčila k ne zcela neškodnému badatelskému nezájmu.

Ignorováním studia historických proměn heterosexuality jako myšlenky se analytikové a analytičky sexu, heterosexuální i gay, podíleli na nadřazování toho, co je chápané jako „normální“ a „přirozené“, na úkor toho, co je „abnormální“ a „nepřirozené“. Takové nadřazování normy schvaluje její dominanci a chrání ji před zpochybněním. Učiníme-li předmětem důkladného historického studia „to normální“, sledujeme tím čistou pravdu a zároveň také sexuálně radikální

a rozvratný cíl: narušujeme základní předpoklady. Objevujeme, že heterosexualita, normalita a přirozenost za sebou mají historii proměňujících se definic. Studium historie pojmu narušuje jeho moc.

Oproti našim běžným očekáváním někdejší americké a další kultury vnímaly a společensky organizovaly svá těla, chtíce a styky mezi pohlavími způsoby radikálně odlišnými od těch našich. Pokud chceme pochopit obrovskou šíři sexuální rozmanitosti v minulosti, musíme přestat paušálně předjímat naše vlastní hetero a homo uspořádání. O zkreslujícím a etnocentrickém účinku takového konceptuálního imperialismu se sice hovoří často, avšak jako univerzální analytický nástroj se i nadále nekriticky používá kategorie heterosexuality. Rozpoznání časové a kulturní vymezenosti kategorie heterosexuality nám může pomoci začít směřovat k důkladně historicky ukotvenému pohledu na pohlaví.

Tento historický přístup k analýze heterosexuality rozvíjí a staví na nedávných feministických studiích konstrukce ženství a mužství, stejně jako na nedávných gay a lesbických pracích zabývajících se historickou konstrukcí homosexuality.³ Navzdory akademickým představám ze slovnové věže, práci na sociální konstrukci sexuality nezačal Michel Foucault. Je ironické, že badatelé a badatelky zabývající se homosexuálními dějinami svým přístupem ukotvují tradiční chybu odpůrců homosexuality: exkluzivní důraz na homosexualitu. Zatímco stejnopohlavní láska a sex byly vystaveny intenzivnímu historickému bádání, heterosexualita mohla vesele pokračovat na své cestě, nedotčena základním zpochybněním své nadčasovosti. Historické studium heterosexuality je tedy potřeba k doplnění historického bádání jejího dialektického protějšku, homosexuality.

Tento článek se sice staví proti univerzalitě heterosexuální identity, prožívání a chování, avšak rozhodně nezpochybňuje legitimitu této identifikace, emocí a činů. Sociální konstrukce heterosexuality a homosexuality nevypovídá vůbec nic o jejich realitě, hloubce a významu. Hodnota jakéhokoliv erosu je nezávislá na jeho původu.

Toto je první průzkumný pokus o historicky specifické dějiny heterosexuality – výzva k celkovému přehodnocení a úplnému historickému ukotvení heterosexuality a k novému bádání postavenému na tomto radikálním přezkoumání. Vydejte se tedy se mnou na cestu do sexuální minulosti, pozorovat vynalezení heterosexuality a zamýšlet se nad ní.

Před heterosexuální: raně viktoriánská pravá láska, 1820–1860

Ve Spojených státech amerických počátku 19. století – zhruba mezi lety 1820 a 1860 – heterosexuální neexistovala. Bílí Američané střední třídy si idealizovali Právě ženství, Právě mužství a Pravou lásku vyznačující se „čistotou“ – oproštěním se od smyslnosti (Welter 1966).⁴ Tato Pravá láska se objevovala především v literárních a náboženských textech a byla to ryzí romance bez neřestných polibků. Tento ideál výrazně kontrastuje s pobídkami k heterosexu z Ameriky pozdně 19. a 20. století.⁵

Raně viktoriánská Pravá láska se uskutečňovala pouze v modu řádného rozmnožování, manželství, zákonné organizace na pěstování nového souboru správně genderovaných žen a mužů. Hlavními výstupy tohoto způsobu genderování a lidské reprodukce bylo řádné ženství, mužství a potomstvo – nikoliv normální mužsko-ženský eros.

Akteři této sexuální ekonomie byli považováni za mužné muže a ženské ženy a za ploditele, nikoliv za specificky erotické bytosti nebo heterosexuály. Jádro heterosexuální identity, demokraticky spočívající v mužích i ženách, netvořil eros. Právě ženy byly definovány svým odstupem od chtíče. Práví muži, i když údajně žili blíže k tělesnosti a měli ji méně pod kontrolou, aspirovali na stejné oproštění od tělesné žádostivosti.

Legitimní přirozenou touhou byla touha plodit a touha po řádném mužství a ženství; nepředpokládalo se, že by heteroerotická touha směřovala výhradně a přirozeně k druhému pohlaví; lidský chtíč byl potulný. Lidské tělo bylo považováno za prostředek rozmnožování a výroby: penis a vagina byly nástroji rozmnožování, nikoliv potěšení. Lidská energie, považovaná za uzavřený a velmi omezený systém, měla sloužit k tvorbě dětí a k práci, nikoliv být vyplývána na chlípné rozkoše.

Místem všech těchto reprodukčních a produkčních aktivit byla svatyně raně viktoriánské Právě lásky, domov Právě ženy a Právěho muže – chrám čistoty, ohrožován zevnitř monstrem masturbátorem, archetypální kultovní figurou raně viktoriánského zakázaného chtíče. Domov Právě lásky byl hrad daleko vzdálený od erotického exotického ghetta, notoricky známě okupovaného dalším archetypálním monstrem viktoriánské erotiky, prostitutkou. Mezi lety 1820–1860 se pouze velmi zřídka objevovaly reference k dalším zakázaným erotickým figurám, „sodomitovi“ a „sapfistce“ – termínům bez antonym. Sodomitské zákony definovaly pouze konkrétní, obskurní akt, vyjádřený omezeným právním jazykem, nikoliv kriminální, lékařský či psychologický typ jedince (Lynch 1985). Dominantní byla sociální organizace genderu, nikoliv způsob potěšení, a termín „invert“ se stal jedním z prvních lékařských termínů pro devianty, kteří se odchylovali od Právěho ženství a Právěho mužství (Chauncey 1982). Termín „invert“ kladl důraz na gender, nikoliv na erotickou deviaci, a jako takový nemohl najít uplatnění v hetero-homoerotickém 20. století.

Protože raně viktoriánská Pravá láska nebyla založená na chtíči, sexuální reformátoři pozdní viktoriánské éry a začátku 20. století začali hovořit o nové lásce, „sex-lásce“ s pomlčkou (tj. sexuální lásce). Tento termín měl specificky odlišovat novou heteroerotickou lásku od předchozí Právě lásky oproštěné od chtíče.

Pozdní viktoriánská sexuální láska: 1860–1892

Heterosexuální a „homosexuální“ se v 90. letech 19. století neobjevily jen tak z ničeho nic. Tyto dva erotismy se utvářely již od 60. let. Naše moderní představa o erotizovaném vesmíru začala vznikat v pozdně viktoriánské Americe a Německu zhruba mezi lety 1860 a 1892, kdy začal být zevrubně dokumentován a pojmenováván prožitek hetero-chtíče. Někteří budou možná překvapeni tím, že průkopnickou roli v pojmenovávání a teoretizování o sexuální normalitě hráli raní teoretikové a zastánci lásky mezi muži.

[...] První známý *soukromý* výskyt dvou nových pojmů „heterosexuální“ a „homosexuální“ pochází od německého lékaře Karla Marii Kertbenyho, jednoho z raných reformátorů zákonů o sodomii. Sám je vymyslel a použil v dopise [Karlů Heinrichu] Ulrichsovi ze 6. května 1868, což tedy můžeme označit za debut moderního žargonu. Kertbenyho „Heterosexualität“ znamenala silný chtíč po styku s „opačným pohlavím“ (asociovaným s mnoha morálně zavrženými akty). Měla stejný význam jako další z jeho nových pojmů, „Normalsexualität“. Kertbenyho pojem homosexuál byl poprvé *veřejně* použit roku 1869 ve výzvě k reformě zákonů o sodomii. Jeho pojem heterosexuál byl poprvé veřejně použit v Německu v roce 1880 v obraně homosexuality, vydané jako práce od „Dr. M.“⁶ Kertbenyho zavedení pojmu heterosexuál ve službě homosexuální emancipace je – vzhledem k pozdějšímu použití tohoto pojmu – jednou z velkolepých ironií dějin sexuality.

Příště se heterosexuál objevil na veřejné scéně v roce 1889 ve čtvrtém německém vydání *Psychopatia Sexualis* od lékaře Richarda Krafft-Ebinga, kde byl odlišován od homosexuála (Herzer 1985: 6 a 21, pozn. 6).⁷ Slovo homosexuál pocházející od emancipátora homosexuality si Krafft-Ebing a další pozdně viktoriánské němečtí muži medicíny (a později i američtí lékaři) přivlastnili a frankensteinovsky jím pojmenovávali, odsuzovali a prosazovali vlastní právo regulovat skupinu homoerotických stvoření, jež se právě začínala vynořovat v barech, tančírnách a v ulicích větších měst jejich zemí.

Pojmenování a vymezení pohlavního devianta však zároveň vymezilo sexuální normu – novou heterosexuální. Zájem medicínských moralistů o pár bezmocných úchylů pomohl zajistit, aby se většina přizpůsobila nové etice sexuality, která byla v souladu s následováním spotřebitelského štěstí a kapitalistických zisků.

Ve Spojených státech amerických konce 19. století způsobilo prolnutí několika společenských faktorů erotizaci vědomí, chování, emocí a identity, která se stala typickou pro západní střední třídu 20. století. Transformace rodiny z výrobní na spotřebitelskou jednotku vedla ke změně vztahu

rodinných příslušníků k vlastním tělům: z především pracovního nástroje se lidské tělo integrovalo do nové ekonomiky a začalo být běžněji vnímáno jako prostředek spotřeby a potěšení. V poslední době se začaly objevovat historické práce zabývající se různými způsoby integrace biologického lidského těla do proměňujících se modů produkce, reprodukce, genderování a potěšení, jež radikálně proměňují identitu, aktivitu a prožívání tohoto těla (Gallagher, Lacqueur 1986).

Růst spotřebitelské ekonomiky přinesl také novou etiku potěšení. Tento imperativ zpochybnil raně viktoriánskou pracovní etiku a v důsledku byl předzvěstí významné transformace hodnot. Raně viktoriánská pracovní etika propagovala hodnotu ekonomické produkce a etika rozmnožování této éry opěvovala ctnosti lidské reprodukce. Naproti tomu pozdně viktoriánská ekonomická etika holdovala potěšení spotřeby a její sexuální etika velebila princip erotického potěšení pro muže, a dokonce i pro ženy.

Na konci 19. století se erotika stala surovinou pro novou spotřebitelskou kulturu. Objevily se ke koupi noviny, knihy, divadelní hry a filmy týkající se sexuality – „normálního“ i „abnormálního“. Otevíraly se restaurace, bary a lázně, které se věnovaly movitým sexuálním spotřebitelům. Pozdně viktoriánští obchodníci s touhou podněcovali šíření nové erotiky – komodifikovanou kulturu potěšení.

V těchto letech rostla moc a prestiž lékařů, což těmto stále lépe prosperujícím profesionálům umožnilo předepisovat zdravou novou sexualitu. Muži medicíny definovali jménem vědy nový ideál mužsko-ženských vztahů, který obsahoval – jak u žen, tak u mužů – základní, potřebný, normální erotismus. [...]

Heterosexualita: první léta, 1892–1900

Roky 1892 až 1900 představují stěžejních osm „prvních let“ v periodizaci heterosexuální epochy, během nichž byla myšlenka heterosexuality a homosexuality poprvé a opatrně formulována americkými lékaři. První známý výskyt slova „heterosexuál“ v Americe pochází od psychologa Jamese G. Kiernana z Chicaga v článku, který předčítal městské lékařské společnosti 7. března 1892 a který vyšel v lékařském časopise v květnu téhož roku.⁸ Jde o jedno z významných dat v dějinách sexuality (Kiernan 1892). Kiernanovi heterosexuálové však rozhodně nepředstavovali vzor normality. Vyznačovali se, jak uváděl Kiernan, duševní nemocí – „psychickým hermafroditismem“ se symptomem „náklonnosti k oběma pohlavím“. U těchto heterodoxních sexuálů se také projevovaly sklony k „abnormálním metodám uspokojování“, tedy k technikám zajišťujícím potěšení bez plazení. Kiernanovi heterogenní sexuálové vykazovali „známky normální sexuální chuti“ (nádech touhy po plazení). Kiernanovi normální sexuálové byli implicitně definováni jednodílnou náklonností ke druhému pohlaví a cílem plodit. Nicméně, a to je podstatné, stále neměli žádné jméno.

Kiernanův článek z roku 1892 obsahoval také jeden z prvních známých výskytů slova homosexuál v americké

angličtině. Kiernan definoval „čisté homosexuály“ jako osoby, jejichž „obecný duševní stav je stavem opačného pohlaví“. Definoval tedy homosexuály jejich odchylkou od genderové normy. Kiernanovi heterosexuálové projevovali dvojí odchylku, jak od genderových, tak od rozmnožovacích norm.

I když Kiernan používal nová slova – heterosexuál a homosexuál, starý standard rozmnožování a nová genderová norma v jeho myšlení vedle sebe nežily v souladu. Jeho slovo heterosexuál definovalo nestálého jedince a smíšené nutkání, což považoval za abnormální, neboť se zde svévolně propojovaly plodivé a neplodivé cíle a přitažlivost ke stejnému i jinému pohlaví.

Téhož roku byla ve Spojených státech amerických poprvé přeložena a vydána vlivná *Psychopatia Sexualis* doktora Krafft-Ebinga (Krafft-Ebing 1892). Ovšem v definici heterosexuála se Kiernan a Krafft-Ebing vůbec neshodovali. V Krafft-Ebingově knize se pojem „heterosexuál“ jednoznačně používal v moderním slova smyslu pro označení erotických citů k odlišnému pohlaví. „Homosexuál“ jednoznačně označoval erotické city ke „stejnému pohlaví“. V Krafft-Ebingově díle byly pojmy heterosexuál a homosexuál na rozdíl od Kiernanova článku jasně odlišeny od třetí kategorie, „psychosexuálního hermafroditismu“ definovaného impulsy směrem k oběma pohlavím.

Krafft-Ebing vyslovil hypotézu o vrozeném „sexuálním instinktu“ ke vztahům k „opačnému pohlaví“, jehož základním „účelem“ je zajistit rozmnožování. Krafft-Ebingovo erotické nutkání bylo stále rozmnožovacím instinktem. Jeho jasné zaměření na různopohlavní versus stejnopohlavní sexualitu však představovalo historický, epochální posun od absolutního rozmnožovacího standardu normality směrem k nové normě. Jeho definice heterosexuality jako přitažlivosti ke druhému pohlaví se stala základem revolučního moderního odklonu od staletého rozmnožovacího standardu.

Význam tohoto nového způsobu kategorizace snad nelze nadhodnotit. Krafft-Ebingův způsob klasifikace byl radikální v tom, že se zabýval biologickým pohlavím, maskulinitou či femininitou a potěšením aktérů (vedle rozmnožovacího účelu těchto aktů). Krafft-Ebingův heterosexuál dal modernímu světu novou normu, která převzala vládu nad našimi představami o sexuálním vesmíru a pomohla mu k proměně z modu lidského rozmnožování a plazení do modu potěšení. [...]

Navzdory jasnosti Krafft-Ebingova rozlišování heterosexuality a homosexuality nebyl Kiernan jediným americkým lékařem-publicistou, který obtížně chápal dvojici hetero/homo jako normální/perverzní. Jako nevyhraněný ploditel nebyl heterosexuál zpočátku vzorem esence normality. [...] Jakožto člověk smíšeného, plodivého a neplodivého, založení ještě ke konci 19. století heterosexuál vystupoval jako abnormální postava v panteonu sexuálních perverzí spolu s neplodivým homosexuálem. [...] Ještě v roce 1901 *Dorlandův lékařský slovník* vydaný ve Filadelfii definoval „hete-

rosexualitu“ jako „abnormální či zvrácené choutky na opačné pohlaví“ (Dorland 1901: 300).

Teprve postupně se lékaři shodli, že heterosexuál znamená normální „jinopohlavní“ eros. Tento nový standardní model heterosexu se stal stěžejním pojmem pro moderní regulaci erosu, která odpovídala obdobným snahám standardizovat maskulinitu a femininitu, inteligenci a výrobu. Myšlenka heterosexuality jako předlohy, od níž všechny další sexuality deviují, byla (stejně jako myšlenka nadřazené rasy) hluboce autoritářská. Tím, že lékaři normalizovali heterosex, vznikl nový heterosexuální separatismus – erotický apartheid, který nuceně segregoval osoby sexuálně normální od těch sexuálně perverzních. Nové pevné hranice omezily různorodost vznikajícího erotického světa – a učinily jej bezpečnějším pro ty, kteří byli považováni za sexuálně normální. Představa o jedincích, kteří jsou heterosexuální a homosexuální, vzešlá z uzavřeného světa medicíny, se však obecně přijímaným pojmem stala teprve na počátku 20. století. Velký *Slovník oxfordské angličtiny* z roku 1901 pojmy „heterosexuál“ a „homosexuál“ ještě vůbec neuvádí.

Distribuce heterosexuální mystiky: 1900–1930

V prvních letech 20., heterosexuálního století se nejistá heterosexuální hypotéza stabilizovala, zakořenila a začala být široce distribuována jako vládnoucí sexuální ortodoxie: heterosexuální mystika. Heterosex začal jako defenzivní subkultura mezi městskou dělnickou mládeží, jižanskými černochoy a bohémy z Greenwich Village, podporujícími potěšení, nicméně brzy triumfoval jako dominantní kultura (srov. D'Emilio, Freedman 1988: 194–201, 231, 241, 295–296; Trimberger 1983; Peiss 1983; Ryan 1979).

Ve své nejranější fázi heterosexuální imperativ 20. století obvykle i nadále spojoval heterosexualitu s předpokládanou lidskou „potřebou“, „nutkáním“ nebo „instinktem“ množit se, s rozmnožovacím pudem, který byl na rozdíl od minulosti neúprosně propojen s tělesným chtíčem. Na počátku 20. století vyvolávala klesající porodnost, stoupající rozvodovost a „válka pohlaví“ střední třídy stále větší obecné obavy. Dát průchod heteroerotickým emocím tak bylo chváleno jako posilování manželské intimity, rodinné stability a schopnosti plodit. (Teprve o mnoho let později, v polovině 60. let 20. století, se heteroerotismus v praxi i teorii úplně oddělil od rozmnožování a mužsko-ženský sex pro potěšení se stal hodnotou sám o sobě.)

První část nové sexuální normy – hetero – se vztahovala k základní genderové rozdílnosti. „Opačnost“ pohlaví byla považována za základ univerzální a normální erotické přitažlivosti mezi muži a ženami. Důraz na „opačnost“ pohlaví, která sahala k počátku 19. století, zdaleka nepoukazoval pouze na biologické rozdíly mezi ženami a muži. Zaměření na fyziologický a genderový dimorfismus počátku 20. století odráželo hlubokou úzkost mužů ohledně posunu pracovních, společenských rolí a moci mužů nad ženami a ohledně ideálu ženství a mužství. Tyto genderové obavy dokládá například útok kazatele Charlese Parkhurma publikovaný

v roce 1897 v *The New York Times*. Parkhurst brojí proti ženám „andromaničkám“, což bylo kazatelovo odsuzující, vědecky znějící označení pro ženy, které se snažily „minimalizovat rozdíly odlišující mužství a ženství“.⁹ Zdůrazňování genderové odlišnosti bylo konzervativní reakcí na měnící se společensko-sexuální rozdělení činností a vnímání, z něhož vznikla nezávislá „nová žena“ 80. let 19. století a erotizovaná emancipovaná žena („*Flapper*“) 20. let století dvacátého.

Druhá část nové heteronormy odkazovala k pozitivním stránkám sexuality. Nové rozjařené zaměření na pozitivní možnosti mužsko-ženského spojení odráželo také společenskou transformaci – přehodnocení potěšení a plození, spotřeby a práce v komerční kapitalistické společnosti. To, že byl normální chtíč demokraticky přisouzen biologickým ženám (stejně tak jako mužům), umožnilo ženám užívat si vlastní těla a začala se tak narušovat raně viktoriánská představa o čisté Pravé ženě – proces potvrzování pozitivní role sexu, jež je stále součástí ženského emancipačního úsilí. Erotická žena 20. století ale zároveň podřývala feministické tvrzení z 19. století o morální nadřazenosti žen, vrhala stín podezření z chtíče na vášnivá romantická přátelství mezi ženami a potvrdila existenci hrozivého ženského monstra, lesby (srov. Duggan 1983; Rapp, Ross 1983; Simmons 1979; Faderman [1981] 2001).

Hlavním lékařským producentem heterosexuální mystiky byl sexuolog Havelock Ellis, jehož mnohosvazkové *Studie psychologie sexu* začaly vycházet ve Filadelfii v roce 1901. Dalším význačným raným tvůrcem heteromystiky byl psychoanalytik Sigmund Freud, jehož *Tři příspěvky k teorii sexu* vyšly poprvé v New Yorku v roce 1910 (Ellis 1901; Freud 1910).

V tomto díle Freud představoval heterosex jako podmanění původně toulavého erosu v rodině. Freudova verze normálního vývojového procesu z roku 1910 obsahovala fantazie o incestu a vraždě rodiče a sourozenců – přinejmenším velké melodrama. Navzdory svým hluboce problematickým kořenům byla nakonec podle Freudova umělého autoritářského tvrzení heterosexualita definována jako „zralost“. Homosex byl definován jako „fixované“, „nezralé“ řešení těžké rodinné sexuální hry. Jménem Freuda a populární psychologie byla heterosexualita všeobecně vyhlášena za dokonalost samu.

Ellis ve vědomé opozici k Freudovi tvrdil, že heterosexualita a homosexualita jsou vrozené; nervózně odmítal myšlenku, že by další reprodukce druhu mohla záviset na rodinné válce s tak otevřeným koncem a na nespolehlivém vývojovém procesu, jak ho popisoval Freud. Přes tento spor o fyziologický či rodinný původ heterosexu byli oba lékaři považováni za významné znalce a publicisty v oblasti erotiky rozdílných pohlaví mezi „progressivní“ veřejností.

Od přelomu století do zhruba 20. let 20. století usilovala smíšená skupina spisovatelů, dramatiků, sexuálních pedagogů, komerčních vydavatelů a dramaturgů o zavedení zákonného práva diskutovat o nové komoditě, explicitním (na svou dobu) heterosexuálním dramatu, románu či příručce

a distribuovat je. Mezi těmito spisovateli byli James Branch Cabell, Theodore Dreiser, F. Scott Fitzgerald, Elinor Glyn, James Joyce, D. H. Lawrence a sexuální pedagogové jako Mary Ware Dennett (Loth 1962).

Z pohledu heterosexuálních dějin se tento boj z počátku 20. století za otevřenější znázorňování „různopohlavního“ erosu jeví v pozoruhodném novém světle. Ironické je, že zde vidíme sexuální konzervativce, obhájce společenské čistoty v podobě cenzury a represe, jak bojují nejen proti znázorňování sexuální perverze, ale také proti vyobrazením nové normální heterosexuality. [...]

Před rokem 1930 heterosexuality ve Spojených státech amerických stále sváděla nelehkou bitvu. Ještě v roce 1929 federální soud v Brooklynu shledal autorku jedenadvacetistránkové sexuálně osvětové brožury pro mládež Mary Ware Dennett vinnou rozesláním obscenní eseje. Její brožura kritizovala jiné sexuálně osvětové materiály za to, že neobsahují „upřímné prohlášení beze studu, že vrchol sexuální emoce je nepřekonatelnou radostí, něčím, co právem náleží každé normální lidské bytosti“ *poté*, co se zamilují a vezmou. Autorka ujišťovala americkou mládež, že zdá-li se „nevkusné“, že pohlavní orgány jsou „tak blízko našeho ‚kanalizačního systému‘“, toto pohoršlivé umístění pravděpodobně slouží ochranným účelům („Každopádně tam jsou a naším úkolem je [...] se o ně hodně dobře postarat.“). Slovo heterosexuál se v eseji neobjevilo (Dennett 1928).

Heterosexuál vychází ven: 1930–1945

V roce 1930, v *The New York Times*, se heterosexuality poprvé stala láskou, která se nebála vyslovit své jméno. Dne 20. dubna toho roku se slovo „heterosexuál“ poprvé objevilo v *The New York Times Book Review*, kde kritik popisoval posun hrdiny díla André Gida *Imoralista* „od heterosexuálního poměru k homosexuálnímu“. O schopnosti přecházet mezi sexuálními kategoriemi se zde hovořilo mimochodem, jako o nezajímavém aspektu lidských možností. Jednalo se také o první známý odkaz na novou dvojici hetero/homo v *Timesech*.¹⁰

Následující měsíc se v *The New York Times Book Review* objevila druhá zmínka o dvojici hetero/homo, a to v komentáři o *Lásce ve věku strojů* Floyda Della. V tomto díle prominentní antipuritán 30. let využívá strašlivou hrozbu homosexuality k obhajobě větší heterosexuální svobody. List citoval Dellovo varování, že tehdejší abnormální společenské podmínky udržují mládež v závislosti na rodičích, což způsobuje „infantilismus, prostituci a homosexualitu“. Dále byl otištěn Dellův útok na „hlásání čistoty“, jež „plodí nedůvěru k opačnému pohlaví“. Mladí lidé by podle Della měli mít „možnost normálně se rozvinout do heterosexuální dospělosti“. Jak však zdůraznil recenzent listu, „takový stav již existuje, tady a teď“. A bylo to. Heterosexuality se jako nová genderově-sexuální kategorie rozšířila z uzavřeného exkluzivního kruhu několika lékařů a stala se celostátně, dokonce mezinárodně uváděným aspektem života střední třídy.¹¹

V roce 1933 se v anglickém románu vydaném ve Spojených státech amerických objevil první známý tištěný výskyt hovorové zkratky „hetero“. Jedna postava z *Obyčejných rodin* od Eileen A. Robertson prohlásila: „Na mně je divné to, že [...] bych měl/a být tak čistě „hetero“ navzdory nedostatku příležitosti.“ Uvozovky u slova „hetero“ odkazují na novost tohoto pojmu. Slangové použití však naznačuje, že pojem „hetero“ nebyl pro lidi na obou stranách Atlantiku ničím novým (Burchfield 1976: 80).

V prosinci roku 1940 měl na Broadwayi premiéru lascivní muzikál *Pal Joey* obsahující satirickou píseň „Zip“ o strip-týzové umělkyni Gypsy Rose Lee, která prohlásila: „nemám ráda hluboký kontraalt ani muže, který zpívá altem, jsem přece heterosexuálka.“ Tento text zaznamenával historicky nové, vědomé a veřejné vyhlášení heterosexuální identity.¹²

Heterosexuální hegemonie: 1945–1965

„Kult domácnosti“, který následoval po druhé světové válce, opět spojil ženy s domovem, mateřstvím a péčí o děti. Muže asocioval s otcovstvím a placenou prací mimo domov. Bylo to období, kdy naprostá dominance heteronormy nebyla téměř vůbec zpochybňovaná, období heterosexuální hegemonie. V této době konzervativní psychologové a sociální pracovníci začali znovu prosazovat staré spojení mezi heterosexuality a reprodukcí. Oproti tomu se tehdejší sexuální liberálové snažili, nakonec úspěšně, rozšířit heterosexuální ideál tak, aby zahrnoval do své definice normality co největší spektrum nereprodukčních, předmanželských a mimomanželských aktivit a chování. Nicméně, jak uvidíme u Alfreda Kinseyho, sexuálně-liberální reforma ve své podstatě pomohla zvýraznit a ukotvit dominanci heterosexuální myšlenky.

Poválečné konzervativní tendence dobře ilustruje kniha Ferdinanda Lundberga a lékařky Marnie Farnham *Moderní žena: ztracené pohlaví*. Nesprávná maskulinita a feminita se podle autora a autorky vyznačují „zapojením v heterosexuálních vztazích [...] s cílem udělat vše pro to, aby neskončily reprodukcí“ (Lundberg, Farnham 1947). Myšlenka femininí ženy a maskuliního muže jako ploditelů se také vyznačovala důrazem, charakteristickým pro pozdní 40. léta 20. století, na homosexuála jako smutný symbol „sterility“ – specificky nabitý termín, který se neustále objevoval v komentářích o homosexualitě a homosexuálech v tomto období.

V roce 1948 byl sexuální liberalismus již na vzestupu. Doktor Howard A. Rusk napsal v *The New York Times Book Review*, že právě publikovaná studie Alfreda Kinseyho *Sexuální chování u muže* zjistila „širokou škálu variací sexuálních konceptů a chování“. Toto zjištění podle Ruska vzneslo otázku: „Co je ‚normální‘ a ‚nenormální‘?“ Zvláště, když studie zjistila, že „homosexuální zkušenost je mnohem rozšířenější, než se dříve myslelo“ a „často se setkáváme se směsicí společných homo a hetero zážitků“.¹³ [...]

I když Kinsey explicitně zpochybňoval, „zda termíny ‚normální‘ a ‚nenormální‘ patří do vědecké terminologie“,

jeho počítání orgasmů bylo většinou chápáno tak, že definuje normální sex jako většinový sex. [...] Kinsey také explicitně zpochybňoval absolutní, buď/anebo rozlišování mezi heterosexuálními jedinci a homosexuálními jedinci. Odmítal myšlenku, že lidské bytosti „reprezentují dvě odlišné populace, heterosexuální a homosexuální“. Svět podle něj „není rozdělen na ovce a kozy“. Dualita hetero/homo není dílem přírody: „Pouze lidská mysl vytváří kategorie a snaží se vtěsnat fakta do oddělených škatulek. Živý svět je kontinuum.“ (Kinsey, Pomeroy, Martin 1948: 199–200, 637, 639)

Mávnutím své taxonomické ruky Kinsey odmítl sociální a historické dělení lidí na heterosexuály a homosexuály. Jeho popření oddělené heterosexuální a homosexuální subjektivity zpochybnilo sociální realitu a hlubokou subjektivní sílu historicky utvořené tradice, která ve Spojených státech amerických od roku 1892 rozdělovala sexuální populaci na dvě a pomohla vytvořit společenskou realitu odlišné heterosexuální a homosexuální identity.

Na straně jedné, společenská konstrukce homosexuálního jedince vedla k ustavení silné gay liberalizační politiky identity založené na etnickém modelu emancipace. Tento vývoj vysvobodil generace žen a mužů z hlubokého, bolestného a společensky vyvolaného pocitu studu a pomohl nastartovat celospolečenskou liberalizaci reakcí a postojů k homosexuálům (srov. Epstein 1987). Na straně druhé, zpochybnění existence homosexuálních a heterosexuálních jedinců bylo jedním z prvních, částečných testů limitů hetero/homo konstrukce. [...]

Kinsey se zasloužil o popularizaci myšlenky „kontinua“ chování a pocitů mezi hetero a homo póly. Jeho liberální reforma hetero/homo dualismu rozšířila úzkou, zastaralou hetero kategorii tak, aby zahrnovala společenské vnímání, jež odkazuje na stupně heterosexuálního a homosexuálního chování a zkušenosti. Nicméně, jeho známé kontinuum erotického chování a vnímání zároveň také znovu potvrdilo myšlenku sexuality rozdělené mezi hetero a homo. Kinseyho hetero/homo škála od nuly do šesti zní čistě, kvantitativně a přísně vědecky. Jeho vlivný sexuální liberalismus udržel a upevnil hetero/homo polaritu tím, že jí vdechl nový život a legitimitu. [...] Progresivní expanze heterosexuality, která zahrnovala mnohem širší škálu genderově přijatelného chování a pocitů, tak zároveň sloužila k upevnění dominance heterosexuálního ideálu a vlády hetero/homo dualismu.

Zpochybnění heterosexuality: 1965–1982

S koncem 60. let 20. století začali proponenti antiestablishmentu, odpůrci většinové kultury, rodící se feministky a aktivisté za homosexuální práva produkovat bezprecedentní kritiku sexuální represe. Na mužku si brali zejména ženský útlak, především jeho sexuální podoby v manželství a v rodině – a samozřejmě, také v rámci heterosexuality. Tato kritika se dostala až do *The New York Times*. [...] a ohrožování heterosexuality pokračovalo (i jinde). Na začátku 70. let již militantní homosexuálové a feministky explicit-

ně kritizovali některé institucionální formy heterosexuality. Christopher Isherwood prosazování jednoho erotického standardu rovnou nazval „heterosexuální diktaturou“.¹⁴ „Povinná heterosexuality“ byla poprvé pojmenována v roce 1976 jako jeden ze zločinů proti ženám bruselským Tribunálem pro zločiny proti ženám (Russell, van de Vens 1976: 42–43, 56–57, citováno v Rich 1980: 653). Na přelomu let 1977–1978 jsem v periodiku gay hnutí publikoval svou recenzi *Ženství v Americe* od Mary P. Ryan. Tehdy jsem napsal:

V průběhu své knihy Ryan používá jednoduchou konceptuální inovaci. Neformálně a jakoby mimochodem odkazuje k „heterosexuálním vztahům“ a „heterosexuálním ženám“ místo obvyklých „sexuálních vztahů“ a „žen“. Ryan tak odmítá brát specificky heterosexuální charakter studovaného historického období jako univerzální a přirozený. Existence tak specifické skutečnosti, jakou jsou heterosexuální dějiny, společně s homosexuálními dějiny, prozatím není obecně pochopená, a tudíž ani její důsledky nejsou dostatečně prostudované. Ryan přispívá k tomuto druhu analýzy.

Pojmenování „heterosexuální historie“ bylo prvním krokem k jeho teoretizování (Katz 1977: 19, 21).

V roce 1979 Lillian Faderman poprvé použila termín „heterocentric“ k odmítnutí světonázoru, jež činil homosexuály, a lesbické ženy především, neviditelnými (Faderman 1979: 74). A konečně v létě roku 1980 vyšla ve feministickém odborném časopise *Signs* esej Adrienne Rich „Povinná heterosexuality a lesbická existence“. Kritika Rich, která vznikala postupně z dřívějších diskusí mezi feministkami v časopisech jejich hnutí, se stala první „respektovanou“ prací, jež explicitně kritizovala předpoklad heterosexuality. Tato esej, respektovaná v odborných kruzích, poskytla důležitou legitimizaci studování heterosexuality jako společenské a politické instituce (Rich 1980).

Na konci roku 1982 *The New York Times* popsaly *Tootsie* jako film o „zásadní důležitosti přátelství jako předpokladu lásky mezi mužem a ženou“. Noviny citovaly povzdech producenta *Tootsie*: „To, že je tak vzácné vidět muže a ženu jako nejlepší přátele, je smutným komentářem současných heterosexuálních vztahů.“ Devadesát let po debutu heterosexuality v Americe se její krize stala klíší. Ve stejném roce byla tato krize vnímaná tak akutně, že v Kalifornii vyšla první kniha na světě, jež svolávala čtenáře *Na obranu heterosexuality*.¹⁵

Heterosexuální historie: ze stínu ven

Z našeho krátkého průzkumu myšlenky heterosexuality vychází nová hypotéza. Heterosexuality není pojmenováním spojením známého od Evy a Adama. Je slovem a pojmem, normou a rolí, individuální a skupinovou identitou, chováním a pocitem a svébytnou sexuálněpolitickou institucí specifickou pro konec 19. a pro 20. století.

Vzhledem k tomu, jaký důraz zde byl kladen na heterosexuality jako slovo a pojem, se jeví jako důležité zopakovat,

že heterosexuality (a homosexualita) existovaly už předtím, než byly pojmenovány a začalo se o nich přemýšlet. Zformulování myšlenky heterosexuality nestvořilo heterosexuální prožitek či chování: tvrdit něco jiného by znamenalo připisovat určující moc kategoriím a pojmům. Pojmenování a uchopování heterosexuality však sehrálo významnou roli v upevnění konstrukce její sociální existence. Tvrdím, že ženy a muži po sobě navzájem netoužili před rozšířením pojmu heterosexuál se stejně hlubokým a jistým pocitem normality, který přišel s ukotvením univerzálního posvěcení v podobě „heterosexuality“.

Podle tohoto tvrzení tvoří ženy a muži své vlastní sexuální příběhy. Ale své sexuální životy neutvářejí jen tak, jak se jim zachce. Svě sexuality tvoří v rámci určitého způsobu organizace daného minulostí a pozměňovaného jejich měnící se touhou, jejich aktuální mocí a činností a jejich vizí lepšího světa. [...] Heterosexuální historie nám může pomoci spatřit úlohu hodnot a soudů v konstrukci naší vlastní rozkoše a rozkoše ostatních a vidět, jak je náš erotický vkus – naše estetika tělesnosti – sociálně institucionalizována prostřednictvím boje jednotlivců a tříd.

Studium heterosexuality v čase nám také pomůže rozpoznat obrovskou historickou rozmanitost sexuálních emocí a chování – škálu narušující monolitickou heterosexuální hypotézu. [...] Teprve když přestaneme předpokládat neměnnou esenci heterosexuality, začneme zkoumat plnou škálu sexuálních emocí a chování. [...] Abychom porozuměli delikátní historii heterosexuality, musíme se pozorně podívat na vztahy mezi (1) společenskou organizací erosu a rozkoše, (2) způsobem utváření jedinců jako ženských a mužských, (3) uspořádáním lidské reprodukce a (4) dominantní politickou ekonomikou. [...]

Historický pohled ukotvuje heterosexuality a homosexualitu v čase a pomáhá nám tak se od nich distancovat. Tento odstup nám může pomoci zformulovat nové otázky, které vyjasní naše dlouhodobé sexuálněpolitické cíle: co bylo a je společenskou funkcí sexuální kategorizace? Čím zájmům sloužilo a slouží rozdělení světa na heterosexuální a homosexuální? Odvážíme se nedávat dělicí čáru mezi tyto dva erotické druhy? Je určité sexuální pojmenování společensky nutné? Posílilo by lidskou svobodu, kdyby biologické pohlaví a tělesnost našich partnerů v touze nebyly nijak podstatné a neměly jméno? V jakém druhu společnosti bychom všichni mohli svobodněji prozkoumávat svou touhu a svou tělesnost?

Jak se blížíme k roku 1992 a stoletým narozeninám heterosexuality ve Spojených státech amerických, nové pojetí historického utváření heterosexuality a homosexuality napovídá, že se jedná o způsoby vnímání, chování a bytí, jež můžeme společně odvolat a radikálně přetvořit podle svých současných tužeb, moci a vize budoucí politické ekonomie slasti.

Literatura

Burchfield, R. W. (ed.). 1976. *A Supplement to the Oxford English Dictionary, díl II, H-N*. [Dodatek k oxfordskému slovníku Angličtiny]. Oxford: Clarendon Press.

- Bush, L. 1984. „Big Brother is Watching You.“ [Velký bratr tě sleduje]. *Village Voice*, 7. srpna 1984.
- Dennett, M. W. 1928. *The Sex Side of Life, An Explanation for Young People*. [Sexuální stránka života, vysvětlení pro mladé lidi]. New York: Astoria, publikováno autorkou.
- Dorland, W. A. 1901. *The American Illustrated Medical Dictionary*. [Americký ilustrovaný lékařský slovník]. Philadelphia: W. B. Saunders, druhé vydání.
- Duggan, L. 1983. „The Social Endorsement of Heterosexuality and Lesbian Resistance in the 1920s.“ [Společenská podpora heterosexuality a lesbický vzdor ve dvacátých letech 20. století]. Pp. 75–92 in Swerdlow, A., Lessinger, H. (eds.). *Class, Race and Sex: The Dynamics of Control*. [Třída, rasa a pohlaví: dynamika kontroly]. Boston: G. K. Hall.
- D’Emilio, J., Freedman, E. 1988. *Intimate Matters: A History of Sexuality in America*. [Intimní záležitosti: dějiny sexuality v Americe]. New York: Harper & Row.
- Ellis, H. 1901. *Studies in the Psychology of Sex, Volume 1, The Evolution of Sexual Modesty* [Studie psychologie sexu, díl 1., vývoj sexuální skromnosti]. Philadelphia: F. A. Davis.
- Epstein, S. 1987. „Gay Politics, Ethnic Identity: The Limits of Social Constructionism.“ [Gay politika, etnická identita: limity sociálního konstrukcionismu]. *Socialist Review*, No. 93/93: 9–54.
- Faderman, L. 1979. „Who Hid Lesbian History?“ [„Kdo ukryl lesbické dějiny?“]. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 4, No. 3: 74–75.
- Faderman, L. 2001 (orig. 1981). *Krásnější než láska mužů*. [Surpassing the Love of Men, New York: William Morrow]. Praha: One Woman Press, přeložil Martin Pokorný.
- Féray, J.-C., Herzera, M. 1990. „(Homo)sexual Studies and Politics in the Nineteenth Century: Karl Maria Kertbeny.“ [(Homo)sexuální studia a politika v 19. století: Karl Maria Kertbeny]. *The Journal of Homosexuality*, Vol. 19, No. 1: 23–47.
- Freud, S. 1910. *Three Contributions to the Sexual Theory*. [Tři příspěvky k teorii sexu]. New York: The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company, přeložil A. A. Brill, úvod James J. Putnam.
- Gallagher, C., Lacqueur, T. (eds.). 1986. „The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century.“ [Utváření moderního těla: sexualita a společnost v 19. století]. *Representations*, No. 14.
- Herzer, M. 1985. „Kertbeny and Nameless Love.“ [„Kertbeny a láska beze jména“]. *The Journal of Homosexuality*, Vol. 12, No. 1: 1–26.
- Chauncey, G., jr. 1982. „From Sexual Inversion to Homosexuality: Medicine and the Changing Conceptualization of Female Deviance.“ [Od sexuální inverze k homosexualitě: medicína a měnící se koncepce ženské deviance]. *Salmagundi*, No. 58–59: 114–146.
- Isherwood, C. 1977. *Christopher and His Kind*. [Christopher a jeho druh]. New York: Avon Books.
- Katz, J. N. 1977. „Womanhood in America: review of Mary P. Ryan’s book.“ [Ženství v Americe: recenze knihy Mary P. Ryan]. *The Body Politic*, prosinec 1977/leden 1978.

- Katz, J. N. 1983a. „The Invention of the Homosexual, 1880–1950.“ [Vynález homosexuála, 1880–1950]. Pp. 137–174 in *Gay/Lesbian Almanac: A New Documentary* [Gay/lesbický almanach: Nový dokument]. New York: Harper & Row.
- Katz, J. N. 1983b. „Lesbian and Gay History – Theory and Practice.“ [„Lesbická a gay historie – teorie a praxe]. Pp. 1–19 in *Gay/Lesbian Almanac: A New Documentary* [Gay/lesbický almanach: Nový dokument]. New York: Harper & Row.
- Kennedy, H. 1988. *Ulrichs: The Life and Works of Karl Heinrich Ulrichs, Pioneer of the Modern Gay Movement*. [Ulrichs: život a práce Karla Heinricha Ulrichse, průkopníka moderního německého gay hnutí]. Boston: Alyson Publications.
- Kiernan, J. G. 1892. „Responsibility in Sexual Perversion.“ [Zodpovědnost v sexuální perverzii]. *Chicago Medical Recorder*, No. 3: 185–210.
- Kinsey, A., Pomeroy, W. B., Martin, C. E. 1948. *Sexual Behavior in the Human Male*. [Sexuální chování u muže]. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Krafft-Ebing, R. von. 1889. *Psychopathia Sexualis*. Stuttgart: Ferdinand Enke, 4. vydání.
- Krafft-Ebing, R. von. 1892. *Psychopathia Sexualis, with Especial Reference to Contrary Sexual Instinct: A Medico-Legal Study*. [Psychopathia Sexualis, se speciálním odkazem k opačnému sexuálnímu instinktu: lékařsko-právní studie]. Philadelphia: F. A. Davis, přeložil Charles Gilbert Chaddock, sedmé a revidované německé vydání.
- Loth, D. 1962. „The Bars Begin to Drop.“ [„Mříže začínají padat“]. Pp. 145–170 (kap. IX) in též. *The Erotic in Literature: A Historical Survey of Pornography as Delightful as it is Indiscreet*. [Erotično v literatuře: historický přehled pornografie jako rozkoše i nediskrétnosti]. London: Secker & Warburg.
- Lundberg, F., Farnham, M. F. 1947. *Modern Woman: The Lost Sex*. [Moderní žena: ztracené pohlaví]. New York: Harper & Row.
- Lynch, M. 1985. „New York Sodomy, 1796–1873.“ [Sodomie v New Yorku, 1796–1873]. Konferenční příspěvek prezentovaný v New York Institute for the Humanities, 1. února 1985.
- Peiss, K. 1983. „Charity Girls and City Pleasures: Historical Notes on Working Class Sexuality, 1880–1920.“ [Dívky charity a městské potěšení: historické poznámky k sexualitě dělnické třídy, 1880–1920]. Pp. 74–84 in Snitow, A., Stansell, C., Thompson, S. (eds.). *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. [Moc touhy: politika sexuality]. New York: Monthly Review Press.
- Pollack, S., Keleman, S. 1982. *In Defense of Heterosexuality*. [Na obranu heterosexuality]. Berkeley, CA: Center Press.
- Rapp, R., Ross, E. 1983. „The Twenties Backlash: Compulsory Heterosexuality, the Consumer Family, and the Waning of Feminism.“ [Obrat dvacátých let: povinná heterosexuality, konzumní rodina a ústup feminismu]. Pp. 93–107 in Swerdlow, A., Lessinger, H. (eds.). *Class, Race and Sex: The Dynamics of Control*. [Třída, rasa a pohlaví: dynamika kontroly]. Boston: G. K. Hall.
- Rich, A. 1980. „Compulsory heterosexuality a lesbian existence.“ [Povinná heterosexuality a lesbická existence]. *Signs*, Vol. 5, No. 4: 631–660.
- Russell, D., van de Vens, N. (eds.). 1976. *Proceedings of the International Tribunal on Crimes Against Women*. [Zpráva z mezinárodního tribunálu pro zločiny proti ženám]. Millbrae, California: Les Femmes.
- Ryan, M. P. 1979. „The Sexy Saleslady: Psychology, Heterosexuality, and Consumption in the Twentieth Century.“ [Sexy prodavačka: psychologie, heterosexuality a konzum ve 20. století]. Pp. 151–182 in též. *Womanhood in America*. [Ženství v Americe]. New York: Franklin Watts, druhé vydání.
- Simmons, C. 1979. „Companionate Marriage and the Lesbian Threat.“ [Partnerské manželství a lesbická hrozba]. *Frontiers*, Vol. 4, No. 3: 54–59.
- Trimberger, E. K. 1983. „Feminism, Men, and Modern Love: Greenwich Village, 1900–1925.“ [Feminismus, muži a moderní láska: Greenwich Village, 1900–1925]. Pp. 131–152 in Snitow, A., Stansell, C., Thompson, S. (eds.). *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. [Moc touhy: politika sexuality]. New York: Monthly Review Press.
- Vance, C. S. 1989. „Social Construction Theory: Problems in the History of Sexuality.“ [Sociálněkonstruktivistická teorie: problémy v dějinách sexuality]. Pp. 13–34 in Van Kooten Niekerk, A., Van der Meer, T. (eds.). *Homosexuality, Which Homosexuality?* [Homosexuality, jaká homosexuality?]. Amsterdam: An Dekker/Schorer.
- Welter, B. 1966. „The Cult of True Womanhood: 1820–1860.“ [Kult pravého ženství, 1820–1860]. *American Quarterly*, Vol. 18, No. 2: 151–174.

Poznámky

- 1 Text byl přeložen z anglického originálu Katz, J. N. 1990. „The Invention of Heterosexuality.“ *Socialist Review*, Vol 20, No. 1: 7–34. Copyright © Jonathan Ned Katz, 1990. Reproduced by permission of the author. Překlad © Věra Sokolová, Tereza Kodíčková.
- 2 Výzkum v *NY Times*, i když se samozřejmě jedná pouze o jeden neprůkazný pramen, poskytuje ucelený a nepřetržitý zdroj měnících se historických definic heterosexuality pro rozmanitou národní a mezinárodní kulturu středních vrstev.
- 3 Tento článek přímo staví na mé práci „The Invention of the Homosexual, 1880–1950“ (Katz 1983a) a „Lesbian and Gay History – Theory and Practice“ (Katz 1983b). Od roku 1982 veřejně přednáším o „vynálezu heterosexuality.“ Srov. např. Vance (1989).
- 4 Barbara Welter v tomto článku prezentuje rozšířenou analýzu zahrnující rovněž Pravé muže a Pravou lásku.
- 5 Někteří historikové a historičky nedávno argumentovali, že bychom měli přehodnotit naši představu nesexuálních

viktoriánů: jejich zkušenost, a dokonce i ideologie, byly mnohem erotičtější, než se dosud předpokládalo. Navzdory těmto revizionistům nicméně stále tvrdím, že „čistota“ byla dominantním, raně viktoriánským, bílým a středostavovským standardem. K diskusi o viktoriánské sexualitě srov. např. D'Emilio, Freedman (1988: xii).

6 Viz korespondence Manfreda Herzera s Jonathanem Nedom Katzem z 16. dubna 1989, dále článek Féray, Herzer (1990), Herzer (1985), Kennedy (1988: 149–150).

7 Termín heterosexuál se objevuje ve 4. vydání Krafft-Ebingovy *Psychopatia Sexualis* (Krafft-Ebing 1889: 96–97, viz korespondence Manfreda Herzera s Jonathanem Nedom Katzem z 27. července 1983).

8 Tato esej byla napsána předtím, než elektronické databáze umožnily pokročilé vyhledávání v novinách a časopisech. Později se tedy podařilo najít i dřívější výskyty slova „heterosexuál“. Některé z nich jsou uvedeny na webových stránkách OutHistory.org, což je webový projekt LGBTQ historie.

9 Charles Parkhurst: „Žena. Nazývejte je andromaniáčkami. Dr. Parkhurst tak charakterizuje určité ženy, které se vášnivě opičí po všem, co považují za mužské. Žena božsky upřednostněna. Její nadvláda leží v její ženskosti a měla by z toho vytěžit co nejvíc – sféra, kde je nejvíce užitečná, je domov.“ *The New York Times*, 23. května 1897, č. 16, s. 1.

10 Louis Kronenberger, recenze knihy *Imoralista* of André Gida, *The New York Times Book Review*, 20. dubna 1930, s. 9.

11 Henry James Forman, recenze knihy *Láska ve věku strojů* od Floyd Dell, *The New York Times Book Review*, 14. září 1930, s. 9.

12 Lorenz Hart a Richard Rogers, *Pal Joey* (Columbia Masterworks, ML4364), slova Richard Rogers. Cituji z paměti.

13 Howard A. Rusk, *The New York Times Book Review*, 4. ledna 1948, s. 3.

14 Nepodařilo se mi najít, kdy termín „heterosexuální diktatura“ Isherwood použil poprvé. V roce 1929, když bylo

Isherwoodovi 24 let, byl „najednou zaslepen hněvem, že ‚Dívky jsou tím, co stát, náboženství, zákon, média a lékařská profese propagují a nařizují mi, abych po nich toužil‘“ (Isherwood 1977: 12).

15 Stephen Farber, „How Conflict Gave Shape to ‚Tootsie‘.“ [Jak konflikt utvářel ‚Tootsie‘], *The New York Times*, 1982, citován v Pollack, Keleman (1982). Věnováno „Gail“ a „těm, kteří chápou, že anatomie určuje dynamickou strukturu prožitku“. Návrh vyšetřovat a zabývat se společenským „heterosexuálním konfliktem“ byl také předložen americkému ministerstvu spravedlnosti v roce 1983 ve zprávě Alfreda S. Regneryho, úředníka Úřadu pro spravedlnost mladistvých a prevenci kriminality. Tato zpráva tvrdila, že „heterosexuální konflikty [...] jsou na vzestupu, rozšiřují se, útočí na sexuální normalitu“ a ohrožují tak americkou rodinu. Citováno v Bush (1984: 23).

*Jonathan Ned Katz (1938) je americký historik, který se specializuje na dějiny lidské sexuality, především na stejnopohlavní přitažlivost a historické proměny sexuality jako organizačního principu společnosti. V průběhu svého aktivního života Katz přednášel na prestižních amerických univerzitách, angažoval se v gay a lesbickém hnutí, je zakládajícím členem Gay akademické unie (1973) a Národní unie spisovatelů (1980). Je zakladatelem a ředitelem OutHistory.org, webového projektu zaměřeného na lesbickou, gay, bisexuální, transgender a queer historii, který zahájil svou činnost v roce 2008. Jeho nejznámější prací je „Vynález heterosexuality“, která poprvé vyšla v roce 1990 v *Socialist Review*, poté byla rozšířena a vydána knižně pod stejným názvem v roce 1995 (*The Invention of Heterosexuality*, New York: Dutton). Od té doby se kniha dočkala několika reedici. V poslední době se Katz úspěšně věnuje také umělecké činnosti, zejména malbě. Korespondenci zasílejte na adresu: jnk123@mac.com.*

JONATHAN NED KATZ: HISTORIK S CHARISMATEM /

VĚRA SOKOLOVÁ

Stať Jonathana Neda Katze „Vynález heterosexuality“, publikovaná poprvé v roce 1990 v časopise *Socialist Review*, je bezesporu přelomovým textem. Katz nebyl samozřejmě první, kdo poukázal na historickou konstrukci heterosexuality a její centrální, nezpochybnovanou a nadřazenou pozici v heteronormativním uspořádání společnosti. Jak sám Katz popisuje v článku, kritický pohled na údajnou přirozenost heterosexuality se začal poprvé prosazovat již v 70. letech 20. století, kdy autorky a autoři postupně pojmenovali a analyzovali „heterosexuální diktaturu“ (Christopher Isherwood), „heterocentrismus“ (Lilian Faderman), „povinnou heterosexuální“ (Adrienne Rich) a „erotický apartheid“ (sám Katz).

Katz je nicméně prvním, kdo proces historické konstrukce a postupného ukotvování myšlenky a konceptu heterosexuality důsledně probádal a historizoval. Svou argumentaci postavil zejména na důkladném studiu lékařské literatury, soukromé i veřejné korespondence a poznámek amerických, německých a britských lékařů, a v neposlední řadě také na studiu mediálních výskytů sexuologické terminologie v tisku i uznávaných slovnících, jež dohromady poskytly důkazy, že koncept heterosexuality je veskrze moderním fenoménem. Historické prameny navíc ukázaly, že ani v době svého vzniku se lékaři mezi sebou neshodli na tom, co přesně vlastně termín „heterosexualita“ a „heterosexuální“ znamená.

Cesta Jonathana Katze do akademické sféry nebyla přímá, a jak sám říká ve své autobiografii *Coming of Age in Greenwich Village: A Memoir with Paintings (Vyrůstání v Greenwich Village: memoár s malbami)*, do velké míry odrážela jeho osobní život. Katzovi učarovalo primitivní umění francouzského malíře Henriho Rousseaua, jež v deseti letech objevil v Muzeu moderního umění v jeho rodném New Yorku. Od té doby se začal věnovat kreslení, malbě a později také dramatické tvorbě. Byla to právě jeho autorská práce na dokumentární hře *Coming Out!*, produkované New York City's Gay Activists Alliance, jež mu v červnu 1972, v „Kristových“ třiatřiceti letech, dodala odvahu podepsat hru svým pravým jménem a zapojit se naplno a otevřeně do rozjetého gay emancipačního hnutí. Hra, jež byla založena na Katzových prvních pokusech zmapovat historii gay a lesbického hnutí ve Spojených státech amerických, se dočkala mnoha pozitivních ohlasů a otevřela tak Katzovi cestu jak do akademické sféry, kde se stal zakládajícím členem Gay akademické unie (1973), tak k prvnímu publikačnímu kontraktu s nakladatelstvím Crowell, kde v roce 1976 vyšla jeho první kniha *Gay American history: lesbians and gay men in the U.S.A.: a documentary (Americká gay historie: lesbické ženy a gay muži v USA: dokument)*. A nebyla to kniha ledajaká. Měla úctyhodných 690 stran, jež skládaly dohromady obraz historického uvědomění neheterosexuální sexuality a stejnopohlavní lásky ve Spojených státech amerických, s důrazem na aktivistické ustavování gay a lesbického hnutí. Jak je již z názvu i historického kontextu vydání patrné, Katz se v knize soustředil na otázku viditelnosti, hrdosti a pozitivní gay a lesbické identity, jež vycházela z etnického modelu gay a lesbického hnutí za občanská práva 70. let.

V průběhu 70. let se Katz stal jednou z nejvýraznějších osobností amerického gay a lesbického hnutí. Velkou zá-

sluhu na tom měla Katzova neutuchající energie, charisma a schopnost produktivně kombinovat badatelskou, publikační, přednáškovou, uměleckou a aktivistickou činnost. V roce 1981 Katz pomáhal založit Národní unii spisovatelů (*National Writers Union*), přednášel na prestižních univerzitách i veřejných akcích gay a lesbického hnutí, angažoval se v médiích. V roce 1983 následovala Katzova druhá kniha, *Gay/Lesbian Almanac: A New Documentary (Gay a lesbický almanach: nový dokument)*, publikovaná nakladatelstvím Harper & Row. Už v tomto druhém almanachu bylo viditelné, že se Katz postupně začal čím dál více zaměřovat na koncepční otázky vztahu homosexuality – heterosexuality a jejich důsledků. Naplno se tento jeho nový akademický zájem projevil právě v roce 1990, kdy vyšla jeho esej „Vynález heterosexuality“, kterou máte právě před sebou poprvé v českém překladu.

Ohlasy na text na sebe nedaly dlouho čekat a byly veskrze pozitivní a nadšené. Katz dopředu avizoval, že materiálu má ještě mnoho a připravuje rozšířené knižní vydání svého textu, k němuž došlo v roce 1995 v nakladatelství Dutton. Od té doby byla kniha několikrát přeložena (do francouzštiny, italštiny, portugalské a španělské) a prošla několika reedicemi, nejvýznamněji a nejnověji v roce 2007 v nakladatelství University of Chicago Press. Katzova práce mapující a historizující ideologii a koncept heterosexuality se od svého prvního vydání v roce 1990 stala legendou, na níž navazují další konstruktivistické práce zpochybňující údajnou neměnnou, přirozenou, binární a hierarchickou podstatu lidské sexuality. Po téměř čtvrtstoletí vychází esej konečně také česky, a i když argumenty i východiska genderových, gay a lesbických, feministických, queer studií a studií sexuality se od té doby výrazně proměnily, stále se jedná o inspirativní a zásadní text, který je dobré číst co nejdůkladněji.

„CO Z TĚCH DĚTÍ VYROSTE?“ O RIZICÍCH OPRESE SOCIÁLNÍ PRÁCE VŮČI STEJNOPOHLAVNÍM RODIČŮM¹ / RADKA JANEBOVÁ, TEREZA BŘÍZOVÁ, IVANA VELČOVSKÁ

‘What will become of the kids?’ On the Risk of Oppression of Same-Sex Parents in Social Work

Abstract: Social work as an institutionalized profession aims to promote and defend human rights and social justice regardless of gender, sexual orientation and other grounds. Rooted in Christianity, it is partly performed by religious organizations and religious people. Consequently, conservative values may orient the profession, thus conflicting with the rights of lesbians and gays. The aim of the article is to present the risks of social worker's oppressive action toward same-sex parents, and to suggest possibilities how to avoid such ethical misconduct. First, we present a dilemma of social work arising from the tension between ethical principles of equality and non-discrimination on the one hand and conservative norms on the other hand. Then, we introduce individual oppressive tendencies which are manifested in the discourse “on homosexuality” in Czech social work and how these may transform into social worker's oppressive action. Finally, we propose practical suggestions that can support anti-oppressive social work in the Czech Republic.

Key words: social work, human rights, oppression of gays and lesbians

Sociální práce je institucionalizovanou profesí, jejímž posláním je prosazovat a obhajovat práva lidí a sociální spravedlnost bez ohledu na jejich gender, sexuální orientaci a další charakteristiky. Zároveň se jedná o profesi, která má částečně kořeny v křesťanství, je zčásti zprostředkovávána církevními organizacemi, inklinují k ní věřící lidé, takže je zde přítomno vysoké riziko prosazování konzervativních hodnot, které mohou být v rozporu s právy leseb a gayů. Přestože se v sociální práci velmi silně diskutuje o etice práce s klienty², riziko etických pochybení vyplývajících z víry nebo konzervativních hodnot „pomáhajících“ není v rámci profese téměř vůbec rozebíráno. Otázky oprese sexuálních menšin/skupin ze strany sociálních pracovníků zůstávají nepoložené.

Cílem následujícího textu bude prezentovat rizika opresivního jednání ze strany sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům a navrhnout pro sociální práci cesty, jak se takovým etickým pochybením vyvarovat. Nejprve budeme prezentovat dilema sociální práce vyplývající z vazby k etickým principům a zároveň k normám a tradicím společnosti, abychom poukázaly na možný profesně institucionální charakter oprese. Dále představíme opresivní tendence námi vnímaného dominujícího diskursu „o homosexualitě“ v české sociální práci. Poté se budeme zabývat opresivními praktikami sociálních pracovníků, které vyplynuly z námi sekundárně analyzovaného výzkumného šetření Terezy Břízové (2013), které budeme ve snaze zvýšit validitu našich závěrů doplňovat obdobnými zjištěními ze zahraničních výzkumů. Na závěr se pokusíme navrhnout praktický přístup, který by mohl sloužit jako vodítko pro antiopresivní praxi sociálních pracovníků v České republice.

Přestože jsme se v rámci jak výzkumného šetření, tak studia relevantních dokumentů z oblasti sociální práce setka-

ly s popisy jednání sociálních pracovníků, které se jeví jako velmi profesionální, zaměřovaly jsme se výhradně na negativně hodnocené projevy z jejich strany. Nerady bychom tímto textem vyvolaly či posílily představu o sociální práci jako neetické či utlačující profesi, protože v praxi se lze setkat jak s velmi kvalitní sociální prací podporující utlačované klientky, tak s jejím zneužíváním pro asociální cíle. Aplikačním cílem naší stati je argumentovat ve prospěch profesionálně etického přístupu a navrhnout konkrétní způsoby, jak pracovat se sexuálními menšinami/skupinami podle etických principů, čímž bychom také rády posílily prestiž profese, kterou samy vykonáváme.

Pozitivním východiskem následujícího textu je „kritická teorie“ sociální práce, která se zaměřuje na dekonstrukci ukázkujících praktik sociální práce. Konstruktivistické východisko nám také umožňuje vnímat užívané pojmy, jako jsou „sexuální orientace“, „heterosexualita“, „gay“, „lesba“, „muž“ či „žena“ jako sociálně konstruované, tedy jako možné opresivní nástroje produktivní moci (Foucault 1978).

Vymezení použitých výzkumných metod a technik

K dosažení cíle našeho textu jsme kombinovaly dvě výzkumné techniky. Především jsme se opíraly o ojedinělé kvalitativní výzkumné šetření Terezy Břízové (2013), jehož cílem bylo zkoumat percepce přístupu sociálních pracovníků z perspektivy leseb a gayů. Vzhledem k našemu záměru a cíli zkoumat pouze projevy oprese sociálních pracovníků, tedy jazykem výzkumné metodologie *extrémních situací* (Hendl 2005), jsme musely provést sekundární kvalitativní analýzu přepsaných rozhovorů. Za druhé jsme využily studium odborných dokumentů ze zahraničí, které mohly podpořit naše zjištění o možných opresivních praktikách

ze strany českých sociálních pracovníků, a studium dokumentů z oblasti české sociální práce pro prezentaci hypotézy o některých opresivních tendencích dominujícího diskursu české sociální práce o „homosexualitě“.

Výzkum Břízové postavený na fenomenologickém zkoumání probíhal prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, které byly realizovány na jaře roku 2013. Její původní předpoklad, že bude mít k dispozici okolo třiceti informantek, se ukázal jako nerealistický ze dvou důvodů. Za prvé, jejich hledání komplikovala kritéria, která měly informantky naplňovat – tedy být stejnopohlavním rodičem a mít zkušenost se sociálními pracovníci. Za druhé, řada nalezených potenciálních informantů se obávala o svých zkušenostech hovořit a interview nakonec neposkytla. Nakonec se jí podařilo s pomocí techniky *sněhové koule* realizovat osm rozhovorů se šesti ženami a dvěma muži (v žádném případě se nejednalo o společné partnery) z různých koutů České republiky. Bylo tedy získáno osm rozdílných popsání situací, z nichž některé zahrnovaly jeden kontakt, zatímco jiné opakované setkávání se sociální pracovníci. To je sice málo na jakákoliv zobecnění (o to navíc v kvalitativním výzkumu ani nejde), ale přesto poskytly zajímavý materiál, ze kterého bylo možno zjistit alespoň některé opresivní tendence, kterých se mohou dopouštět sociální pracovníci na svých klientech.

Analyzované situace se odehrávaly ve dvou institucionálních kontextech. Za prvé v rámci orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD), do jehož kompetence spadá sociálně-právní ochrana dětí ve smyslu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, na ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny (zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů). Rodiče měli zkušenosti se sociálními pracovníci obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, které v jejich domácnostech prováděly sociální šetření v rámci zastupování zájmů dítěte ze strany OSPOD. Druhou institucí, se kterou popisovali naši informanti zkušenost, byl Úřad práce ČR. V jednom případě se kontakt týkal žádosti o dorovnání příjmu matky do životního minima, ve druhém případě šlo o zjištění možnosti nástupu jednoho z gay otců na rodičovskou dovolenou. Je třeba uvést, že institucionálních kontextů, v nichž by se stejnopohlavní rodiče mohli setkat se sociálními pracovníci, by bylo možno najít více (např. v oblastech sociálních služeb, školství či zdravotnictví), ale takové zkušenosti informantky Břízové neuváděly.

Otázky, které jsme zkoumaly v rámci naší sekundární analýzy, se vztahovaly ke dvěma oblastem. Chtěly jsme zjistit, jaké se mohou objevit „neprofesionální“, respektive opresivní praktiky vůči klientkám ze strany konkrétních pracovníků a jaká lze nalézt v těchto situacích opresivní „systémová omezení“ ze strany institucí.

„Neprofesionální praktiky“ jsme operacionalizovaly s pomocí teorie Geerta van der Laana³ (1998), který za ně po-

važuje takové jednání sociálních pracovníků, kdy neberou v úvahu fakta o situaci (objektivní svět), kdy se nezabývají otázkou akceptovatelnosti či neakceptovatelnosti situace klienta (sociálním světem) a kdy nereflktují charakter vzájemného vztahu s klientkou (subjektivním světem). Jinak řečeno nás zajímalo, jaké formy útlaku se mohly projevit při sběru informací o situaci stejnopohlavních rodičů, jaké se mohly objevit tendence k moralizacím (zjednodušujícímu hodnocení, co je dobré a co špatné) a jaké vnímaly znaky neupřímného jednání ze strany sociálních pracovníků.

Obdobně i pro operacionalizaci „systémových omezení“ jsme využily Laanův (1998) koncept „kolonizace“, kterou charakterizuje jako omezování „životního světa“ „Systémem“ prostřednictvím nejrůznějších byrokratických opatření. V případě našich informantů nás zajímalo, v jakých situacích jim nějaká konkrétní byrokratická opatření bránila uplatňovat jejich práva a jak se v této situaci zachovaly sociální pracovníci.

Vzhledem k silnému apelu na anonymitu ze strany informantů a vzhledem k naší potřebě garantovat etiku výzkumu jsme se rozhodly akceptovat závazek Břízové a neoznačovat informanty ani kódy, aby nebyla možná jakákoliv identifikace. Určitým omezením naší analýzy byla skutečnost, že jsme si vzhledem k nízkému počtu informantek nemohly dovolit zkoumat případné odlišnosti mezi gay rodiči a lesbickými rodiči. Je možné, že percepce zkušeností gay a lesbických rodičů může být na základě sociálně konstruovaných předpokladů odlišná. Tento aspekt jsme si do naší analýzy zakomponovat netroufily, byť to může vést k určité neoprávněné unifikaci žen a mužů.

Pro zvýšení validity našich závěrů ohledně možných projevů oprese ze strany sociálních pracovníků jsme námi zjištěné formy oprese doplňovaly obdobnými zjištěními, která jsme našly v zahraničních výzkumech. Vycházely jsme z předpokladu, že zahraniční zkušenosti mohou pomoci přinést nové poznatky do námi nalezených opresivních praktik. I v tomto případě jsme se zaměřovaly na hledání „extrémních případů“ v anglicky psaných studiích, které jsme našly po rešerši odborných časopisů z oblasti sociální práce v letech 1990–2012 v databázi *Sage Journals*. Nalezené relevantní články jsme analyzovaly na základě kategorií oprese, které jsme zjistily v rámci sekundární analýzy.

Analýzu dokumentů jsme užily i v případě naší snahy charakterizovat opresivní tendence diskursu české sociální práce. Naším cílem nebylo vymezit diskurs české sociální práce „o homosexualitě“, ale načrtnout jeho opresivní tendence. V rámci analýzy dokumentů jsme se zaměřily na analýzu vybrané odborné literatury a tzv. Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (2011). Vzhledem k tomu, že nám není známa odborná literatura společně celorepublikově sdílená sociálními pracovníky, která se věnuje přímo oblasti sociální práce se stejnopohlavními rodiči, zaměřily jsme se na odbornou literaturu vydanou nakladatelstvím Portál⁴ orientovanou na oblast sociální práce s rodinou (včetně oblastí sanace rodiny a multidisciplinární spoluprá-

ce), v níž jsme hledaly opresivní tendence českých autorek a autorů. Celkem jsme analyzovaly sedm knih⁵ s výzkumnou otázkou, jak lze interpretovat pasáže věnované sociální práci s rodinou z hlediska jejich dopadů na stejnopohlavní rodiče.

Jsmo si vědomy, že náš předpoklad „opresivity“ české sociální práce mohl ovlivnit naše závěry. Naším cílem však nebylo potvrdit, že česká sociální práce je opresivní, ale ukázat na možné situace, kdy k takovému jednání může docházet. Naši orientaci na extrémní či negativní případy může legitimovat snaha varovat před možným opresivním jednáním ze strany sociální práce. To zároveň vnímáme jako nutný krok k nápravě případné utlačující praxe.

Sociální práce opresivní, nebo antiopresivní?

Na úvod budeme prezentovat veřejný závazek sociální práce v konfrontaci s některými kolizními tlaky, které ji mohou vést až k opresivním tendencím vůči sexuálním menšinám/skupinám. Tyto kolize mohou ukazovat, že opresivita může vycházet z rozporuplné identity profese jako takové.

Sociální práci lze vymezit jako profesi, jejímž cílem je „podpora zvládnutí obtížných životních situací klientů zprostředkováním změny vzájemných problémových interakcí mezi klienty a subjekty v jejich sociálním prostředí působením na klienty, působením na subjekty v jejich sociálním prostředí a působením na průběh interakce mezi nimi“ (Zásady a obsah věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci 2013). Z uvedené definice vyplývá, že sociální pracovníci by měli své intervence směřovat jak na adaptační schopnosti klientů, tak na změnu jejich sociálního prostředí od mikroúrovně po makroúroveň společenských institucí.

Klíčovým tématem sociální práce jsou etické hodnoty a principy. Za takové principy jsou z pohledu Mezinárodního etického kodexu sociální práce (2004) považovány „lidská práva a lidská důstojnost“, „sociální spravedlnost“ a „profesionální jednání“. Obdobně Etický kodex sociálních pracovníků České republiky (2006) zdůrazňuje, že sociální práce je postavena na dodržování lidských práv a zároveň deklaruje požadavek na etiku jednání bez ohledu na sexuální orientaci osob. Na základě obou těchto etických dokumentů by se mohlo zdát, že etické vodítko pro sociální pracovníce je jasné. V souvislosti s fungováním profese sociální práce však lze najít nejméně dva kolizní protitlaky, které vytvářejí dilemata profese při práci se sexuálními menšinami/skupinami.

Jedná se o historické kořeny sociální práce, které částečně vycházejí z církevní charity a stále výkon sociální práce ovlivňují prostřednictvím tzv. „filantropického pojetí“ sociální práce (Musil 2008). Do sociální práce vstupuje mnoho lidí s představou filantropické pomoci bližním, kterou chtějí poskytovat na křesťanských principech. V jejich přístupu k sexuálním menšinám/skupinám je mohou ovlivňovat zjednodušené a doslovné výklady biblických textů. Jak píše Martin Putna (2012: 9–10), křesťanství a homosexualita stojí v současném světě spíše proti sobě. Může to být

dáno biblickými texty a historickou zkušeností, ale v současné době i „kulturní válkou“ mezi stoupenci tradičních církví, kteří se snaží zabránit společenské emancipaci homosexuality, a mezi stoupenci homosexuality, kteří se snaží omezovat společenský vliv církví. Věřící sociální pracovníci mohou v důsledku dominujícího křesťanského výkladu o jiných sexuálních identitách znevýhodňovat lidi s těmito identitami. T. U. Hancock (2008) nazývá takový přístup „etikou konformity“ a charakterizuje ho respektem k právům klientů pouze v rámci „Božích zákonů“. Pokud se klienti svým chováním ocitají mimo rámec těchto příkázání, jsou manipulováni k tomu, aby se jim přizpůsobili. Jak zjistili např. B. Newman (1989), L. S. Wiener a K. Siegal (1990), E. P. Cramer (1997) či C. Berkman a G. Zinberg (1997), takto homofobické postoje sociálních pracovníků negativně ovlivňují jejich schopnost podporovat lesby a gaye v jejich právech.

Kromě toho je sociální práce profesí, která je financována z veřejných zdrojů a očekává se od ní, že bude prosazovat společenské hodnoty spojované s konceptem „normality“, což může znamenat i ve smyslu podpory „heteronormativity“. Organizace, které budou vystupovat aktivisticky s aktivní podporou sexuálních menšin/skupin, se vystavují riziku, že mohou přijít o finanční dotace ze strany konzervativně orientovaných politiků a vysokých úředníků. V důsledku obou popsaných protitlaků se sociální práce stává ambivalentní profesí, která přes své emancipační poslání může působit opresivně.

Opresivní tendence dominujícího diskursu „o homosexualitě“ v české sociální práci

Termín „homosexualita“ používáme záměrně s vědomím jeho rizik. Vymezení „homosexuality“ lze najít celou řadu, přičemž mají zpravidla společnou charakteristiku „v citové a sexuální orientaci na osoby stejného pohlaví“ (např. Brzek, Pondělíčková-Mašlová 1992; Dubaj 1994 in Janošová 2000: 13; Fifková 1998: 76; Procházka 2002). Rizika využití termínu „homosexualita“ vnímáme v jeho historických konsekvencích, které nesly konotace nemoci či lékařské diagnózy až patologie.⁶

Přes uvedené výhrady jsme se rozhodly pojem „homosexualita“ používat, a to vždy výhradně v uvozovkách. Činíme tak proto, že ho vnímáme jako metaforu stávající situace sexuálních menšin/skupin v České republice. Ty jsou zpravidla redukovány na dvě sexuální orientace – heterosexuální a homosexuální, přičemž homosexuální orientace je vnímána jako určitá „marginální odchylka“ od většinové a „normální“ heterosexuality.

Praktická sociální práce je vystavena značnému riziku, že bude prosazovat dominující diskurs „o homosexualitě“ v České republice, který se vyznačuje „podmíněnou tolerancí“ (Sokolová 2009) nebo který my vnímáme jako „diskriminační toleranci“ (reprezentovaný ve výzkumu Břízové postojem „nic proti vám nemám, ale...“). Česká veřejnost sice zastává ve výzkumech veřejného mínění dlouhodobě postoje směřující k větší otevřenosti a toleranci, tyto postoje se

však stávají méně tolerantními, pokud jsou zkoumány ve vztahu k rodičovství. Když průzkum Centra pro výzkum veřejného mínění (2012) v květnu 2012 zjišťoval názory na práva homosexuálně orientovaných lidí, zjistil, že zatímco například právo na registrované partnerství uznávají tři čtvrtiny obyvatel a sňatek homosexuálů podporovalo 51 % lidí, tak podpora adopcí dětí byla 37 % (zatímco proti bylo 55 %). Zdá se, že ideálem chování gayů či leseb pro českou společnost je takové chování, které by se dalo přirovnat k tiché integraci. Při prosazování svých práv totiž v majoritní společnosti sklízí vlnu nevole.

Dále se pokusíme rámcově představit opresivní tendence „diskursu o homosexualitě“ v české sociální práci. Mimo naši analýzu uvedeme příklady tzv. autorit z oblasti příbuzných pomáhajících oborů, se kterými se mohou v rámci vzdělávání setkat i sociální pracovníci, a které mohou přispívat k opresivním tendencím sociální práce.

Jak vyplývá ze zákona o sociálních službách č. 208/2006 Sb. v platném znění, odbornou způsobilost pro výkon sociální práce nemají pouze ti, kteří vystudovali studijní obor akreditovaný pod programem Sociální práce a sociální politika, ale také například ti, kteří vystudovali sociální pedagogiku, právo, speciální pedagogiku, patologii a prevenci atd. Opresivní tendence tedy nemusí vycházet pouze ze sociální práce samotné, ale i z těchto oborů. Sociální práce je zároveň profesí, která vyžaduje široké znalosti z řady disciplín, které umožňují sociálním pracovnícům získat komplexní náhled na situaci klientek. Proto nelze pominout opresivní impulsy, které přicházejí do sociální práce z jiných oborů. Například sociální pedagog B. Kraus (1999: 47), s jehož publikacemi se mohou setkat především sociální pracovníci, kteří vystudovali obor sociální pedagogika, v souvislosti s popisem negativních sociálních jevů, k nimž řadí také homosexualitu a feminismus, konstatuje, že pokud „překročí jistou únosnou hranici, stávají se pak pro společnost jistou zátěží a způsobují řadu problémů“. Jiným příkladem by mohlo být vyjádření lékařky a psychoterapeutky Burdové v rámci Masarykových debat v květnu 2013, která zaujímá zamítavé stanovisko k možnosti legálního nároku na adopci dětí stejnopohlavními páry. „Děti ke svému zdravému vývoji potřebují ženský a mužský vzor, který může dítěti dát pouze muž a žena... Z dlouholeté praxe na psychiatrii mohu potvrdit, že muži vychovávaní pouze ženami, byli poté zženštili...“. Přestože tyto nahodile vybrané interpretace nelze považovat za reprezentativní, mohou být zajímavou ukázkou, jak může být diskurs sociální práce o homosexualitě formován jinými disciplínami.

Charakterizovat dominující diskurs české sociální práce „o homosexualitě“ si vzhledem k nedostatku dat netroufáme. Nejsou nám známy žádné reprezentativní výzkumy zabývající se postojem sociálních pracovníků ke gayům a lesbám, či naopak reprezentující vnímání přístupu sociálních pracovníků ze strany leseb a gayů. Spíše pro ilustraci lze připomenout studii z blízkého Slovenska, která zkoumala zkušenosti lidí z LGBT komunity s psychologickou pomo-

ci. Závěry z výzkumu hovořily o pozitivních i negativních zkušenostech, kdy mezi negativní se řadily na straně psychologa či psychologů zejména neinformovanost o problematice, náboženské předsudky a pokusy o konverzní terapii. Výzkumu se zúčastnilo 253 respondentů, z nichž 21 % uvedlo negativní zkušenost (Smitková, Kuruc 2012: 11–13). Lze spekulovat, že obdobné negativní zkušenosti mohou mít lesby a gayové i se sociálními pracovníci.

S ohledem na výše popsanou ambivalenci sociální práce a dominující diskurs „o homosexualitě“ v České republice lze předložit hypotézu, že profesní diskurs bude kopírovat ten celospolečenský. Dále se pokusíme zamyslet nad opresivními tendencemi diskursu sociální práce „o homosexualitě“. Poukážeme na historický paradox sociální práce a na systém vzdělávání, které mohou načrtávat, jak je vnímána „homosexualita“ v sociální práci.

V české sociální práci se o situaci LG skupin/menšin téměř nediskutuje, ať z hlediska teorie či praxe. Našly jsme pouze text zaměřený přímo na sociální práci s lesbami, a to o lesbické feministické teorii v sociální práci R. Janebové a M. Kappla (2008). Proto je snadno přenosná otázka Rebecca L. Sperling (2010), byť z anglosaského kontextu, „*Kde jsou nějaké lesby v sociální práci?*“ Naráží tím na nedostatek či spíše absenci profesionálního modelu, který by cílil na LG aktivismus uvnitř profesionální komunity sociálních pracovníků a pracovníků, ať v akademické komunitě nebo mezi praktiky. Česká sociální práce ve vztahu k profesionálnímu pojetí sociální práce s gay/lesbickými klientkami a klienty „mlčí“. Zda toto „mlčení“ vyplývá z „nezájmu“ českých sociálních pracovníků o téma, nebo z „neochoty“ diskutovat o takovém tématu, či ještě z jiných příčin, si dovolueme formulovat pouze jako otázku, protože ke kvalifikované odpovědi nemáme dostatek relevantních informací.

Toto „mlčení“ je paradoxní obzvláště z toho hlediska, že řada zakladatelek sociální práce sama patřila k ženám žijícím v partnerství se ženami. Studující sociální práce se o těchto zakladatelkách sociální práce učí, ale bez vazby na to, jak byl jejich přínos teoriím sociální práce ovlivněn jejich sexuální identitou. Mezi nejznámější lesby v sociální práci patřily Jane Addams, americká sociální pracovníce, nositelka Nobelovy ceny míru, která se věnovala zejména problematickým poměrům přistěhovalců a založila proslulý *Hull House* pro přistěhovalce (první sociální centrum v USA), Mary Richmond, autorka přelomové knihy *Sociální diagnóza*, která se zasloužila o rozvoj metody *případové sociální práce (casework)* pro lidi v nouzi, nebo partnerky Jessie Taft a Virginia Robinson, které byly představitelkami psychoterapeutického konceptu sociální práce (Fredriksen-Goldsen, Lindhorst, Kemp, Walters 2009). Česká sociální práce v biografích zakladatelek sociální práce o jejich sexuální identitě přinejmenším mlčí (s výjimkou slovenského textu M. Bosé [2011]). Michel Foucault (1978) označuje takovou situaci mlčení jako „retoriku ticha“, jejímž účelem je vyloučit konkrétní jednotlivce a skupiny z dominujícího diskursu a veřejného zastoupení včetně historie.

Podíváme-li se do tzv. Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (2011) vytvořeného Asociací vzdělavatelů v sociální práci ČR, který vytyčuje povinné okruhy, které musí školy sociální práce (vysoké školy a vyšší odborné školy) učit, aby obdržely akreditaci, objevuje se téma sexuální identity pouze v okruhu sociologie, kde by si studující měli osvojit pojmy, jako jsou pohlaví a sexualita, identita a sexualita, nerovnost z hlediska pohlaví, gender. Konkrétní kurikula škol pak mohou odrážet hodnotové preference vyučujících a jednotlivých škol spíše než potřeby sociální práce a jejích klientů.

Česká sociální práce netrpí pouze jediným smyslovým handicapem ve vztahu k LG tematice, není pouze „němá“, ale někdy je i „slepá“, což se může projevat také ve vzdělávacích kurikulech škol, kde jsou stále nerefléktovaně učeny například teorie o funkcích rodiny, které jsou vykládány pouze v rámci dominujícího diskursu heterosexuality. K této nerefléktovanosti může přispívat i odborná literatura sociální práce, která propaguje heteronormativitu. Například v rámci tzv. sociálně-výchovných funkcí rodiny se stále píše o nutnosti osvojování rolí žen a mužů (např. Kovařík 2003: 219; Kodymová, Koláčková 2005: 44; Matoušek, Uhlíková 2005: 58–59), tyto role jsou považovány za komplementární (např. Kovařík 2003: 217), způsobilost rodiče sloužit jako vzor pro vytvoření role dospělého muže, resp. ženy, je prezentována jako jedno z kritérií výchovných předpokladů rodičů (např. Matoušek, Pazlarová 2010: 47; Matoušek, Uhlíková 2005: 65), jako rizikový faktor pro děti je prezentována pouze „raná separace dítěte od matky“ (např. Bechyňová, Konvičková 2008: 42; Matoušek 2005a: 33; Matoušek, Uhlíková 2005: 59), matka je primárním rodičem pro malé dítě (např. Kovařík 2003: 212), s otcem jako rodičem se příliš nepočítá, pokud ano ve vztahu k důsledkům chybějícího otce pro děti (hlavně chlapce) (Matoušek, Uhlíková 2005: 65), nebo je u témat, jako jsou „rizikové faktory na straně rodičů“ prezentována výhradně typologie a charakteristiky matek, které mají sklon k zanedbávání dětí (typologie otců kupodivu přítomny nejsou) (např. Matoušek, Pazlarová 2010: 139–141; Matoušek 2005b: 76).

Také ve vztahu k sociálním institucím lze najít prvky heteronormativity. Manželství může být prezentováno jako monopol heterosexuálních svazků či „genů“, kdy muž podporuje ekonomicky ženu, když mají dítě (např. Matoušek, Uhlíková 2005: 58), při posuzování situace rodiny se zkoumá „funkčnost manželství“ (Matoušek 2003a: 193), nebo je (normální) rodina představována jako výhradní soužití ženy a muže (Matoušek 2003a: 183; Kovařík 2003: 215). Pohlaví může být představováno jako biologická „danost“, která má pouze dvě varianty (např. Kovařík 2003: 212). U témat, jako jsou pěstounská péče a osvojení, absenteje reflexe situace či diskriminace leseb a gayů (např. Pazlarová 2013a, b). Zároveň je třeba uvést, že u některých z citovaných publikací lze najít snahu vyhnout se genderovým stereotypům (např. snaha užívat termín rodiče místo matka a otec v předpokládané vhodné genderové roli), ale v ur-

čitých okamžicích autorky a autoři z této snahy vypadávají (především při práci s převzatými zdroji), což je vede k oné propagaci heteronormativity. Za pozitivní posun lze považovat to, že se nám nepodařilo v nejnovější souborné publikaci *Encyklopedie sociální práce* (Matoušek a kol. 2013) najít žádné z již uvedených projevů heteronormativity, s výjimkou „mlčení“ o GL tematice.

Podobně mohou být na školách nekriticky vyučovány a aplikovány teorie postavené na heterosexuální dělbě rolí. V této souvislosti Radka Janebová (2012) ve své stati „s chlapcem by měl pracovat muž...“ – kritická reflexe 'pozitivního mužského vzoru' v sociální práci“ poukazuje na rizika praxe sociální práce, kdy sociální pracovníce odborů sociálně-právní ochrany dětí požadují, aby s chlapci pracovali muži. Klade si otázku, z čeho taková zakázka plyne, a nabízí jako jednu z hypotéz zastaralé výklady například psychoanalytické teorie v pojetí Sigmunda Freuda, preferenci „teorie rolí“ a „imitační teorie sociálního učení“. Tyto vybrané teorie – možná i proto, že jsou v souladu s křesťanským učením o roli žen a mužů – spoluutvářejí a spoluovládají společenský i profesní dominující diskurs v této oblasti. Vytrvale ovlivňují představy a myšlení sociálních pracovníků a pracovníků, upevňují předsudečné vnímání rozdílných kompetencí žen a mužů a jsou výsostně postaveny na předpokladu povinné a správné heterosexuality.

Odborná literatura a systém vzdělávání v sociální práci tedy mohou podporovat opresivní tendence vůči GL klientům především prostřednictvím „rétoriky ticha“ – jejich vytlačováním z odborného diskursu. Odborná literatura se kromě toho stává nástrojem podpory heteronormativity, která je prosazována důrazem na tradiční genderové role žen a mužů. V rámci analyzovaných dokumentů z oblasti sociální práce nebyly nalezeny zjevné opresivní tendence, které by přímo patologizovaly lesby a gaye. Tendence k opresi se projevy spíše prostřednictvím „jemných mechanismů moci“ (Laan 1998), v moci, kterou lze považovat spíše za produktivní (Foucault 1978) než restriktivní. Představa, že by podle vzoru Národní asociace sociálních pracovníků v USA vznikla ze strany profesních asociací aktivní podpora LG rodičů, se tedy zatím zdá utopická.

Strach z oprese a jeho projevy v rámci vztahu mezi klientkou a pracovnící aneb utajovaná sexuální orientace

Vedle výše uvedené analýzy opresivních tendencí profese sociální práce jsme zkoumaly také konkrétní znaky oprese v přístupu sociálních pracovníků z pohledu informanek. Nejprve se zaměříme na možné prvky oprese v rámci vzájemného vztahu mezi pracovnící a klientkou. Zkoumaly jsme, jaké vnímali klienti znaky neautentického či neupřímného jednání ze strany sociálních pracovníků. Sekundární analýza ukázala, že informantky ani tak nepopisovaly reálné projevy oprese, jako spíše strach, který z ní měly, pokud by se rozhodly být otevřené (autentické) a o své sexuální orientaci by pracovnícím řekly.

Když jsme zjišťovaly, zda rodiče informovali v rámci kontaktu sociální pracovníci o své sexuální orientaci, ukázalo se, že někteří z informantů tuto informaci záměrně zamlčeli. Zkoumaly jsme tedy také důvody, proč to učinili. Ty mohou být zajímavým vodítkem pro odpověď, jaká očekávání mají stejnopohlavní rodiče vůči sociálním pracovnícům. Zároveň jsme zkoumali i to, jak vnímali vztah ze strany sociálních pracovníků.

Na úvod je třeba uvést, že utajení sexuální identity před sociální pracovníci nijak nemusí souviset s *coming outem*. Jak poznamenává M. E. Swigonski (1995), *coming out* nemusí být setrvalý stav. Naopak většina leseb i gayů se rozhoduje situačně, zda a před kým vyjdou se svou sexuální identitou ven, či nikoliv. V některých situacích a s některými lidmi jsou otevření, s jinými nikoliv. Otevřenost vůči sociální pracovníci s sebou může nést celou řadu rizik a nevýhod, přičemž některé z nich, o nichž naše informantky přemýšlely, uvádíme dále.

Jedním z důvodů utajení byl „strach z moralizování“ ze strany sociálních pracovníků. Informantky se obávaly, že by musely vyslechnout hodnocení svého způsobu života. Jedna z informantek byla ovlivněna filmem Kolja: „*Já jsem měla původně teda strach, protože jsem si představovala přesně. Jsem si vzpomněla na film, jak přišla Zubatá, že jo, a bála jsem se, že jako bude hodně přihlíženo k tomu, jakým způsobem já, nebo s kým já tam v té domácnosti teda žiju.*“ Jak ukážou zjištění uvedená v kapitole Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska její normativity (sociálního světa), nebyly tyto obavy bezdůvodné.

Jako další důvod utajení se ukázal „strach o výsledek jednání“. Informanti očekávali, že zjištění jejich sexuální orientace by mohlo vést k tomu, že by dítě nebylo svěřeno do jejich péče: „*No já jsem z ní strach měla, protože jsem se bála, aby to potom pak nemělo vliv jako na úpravu té péče, kterou jsme si domluvili, aby pak třeba neřekli, že já nejsem pro ty děti dost stejně vhodná jako bývalý manžel, no.*“ Reálně jsme ve výzkumu T. Břízové (2013) nenašly situaci, kdy by zveřejnění sexuální orientace před sociální pracovníci ovlivnilo úpravu péče o děti. To ovšem nemusí vylučovat, že by k tomu nemohlo dojít, jak v kontextu USA zjistili Crawford, McLeod, Zamoni a Jordan (in Polášková 2009), kteří našli v rozhodování psychologů o adopci dítěte souvislost mezi sexuální orientací rodiče a výsledným rozhodnutím. Nedoporučení vyplynula spíše ze strachu ze stigmatizace dítěte než z předpokládaných rodičovských nekompetencí (Polášková 2009).

Jiná obava se vázala k očekávání, že by „sexuální orientace mohla být řešena s dětmi“. Takový strach se nemusí týkat pouze přímé interakce sociálního pracovníka s dítětem, ale také „rozšíření informace o rodině k dalším institucím“, jak ukazuje výzkum B. Speziale a V. Gopalakrishny (2004). Ty zjistily, že lesbické rodiny sice vnímají své vztahy a sociální podporu na mikroúrovni velmi pozitivně, ale problémy se vynořují ve vztahu k mezoúrovni a makroúrovni jejich sociálního prostředí. Zatímco heterosexuální rodiny jsou institucionálně podporovány ve svém privilegovaném

statusu a nebojí se, že by jejich děti byly ohroženy osobami s autoritou ve svém širším sociálním prostředí (širší sousedství, školy, místo zaměstnání rodičů, zdravotní a sociální instituce), tak lesbické matky se obávaly odmítnutí či obtěžování svých dětí kvůli sexuální orientaci jejich rodičů. Jedna z informantek popsala předchozí zkušenost s dopady „řešené“ sexuální orientace na její dceru: „*Dcerka se na bývalé škole setkala před stěhováním s tím, že se jí ptaly spolužačky na to, zda je adoptovaná. Když jim to přiznala, tak jí řekly, že se s ní asi neměly nikdy kamarádit. Teď na nové škole to nikomu neřekla, aspoň o tom nevím. Na staré škole, když partnerka dcerku vyzvedávala z kroužku, slyšela, jak vychovatelka povídá jednomu otci dceřiného spolužáka, že tohle je jedna z těch leseb. Partnerka jí dala výrazem ve tváři najevo, že to slyšela. Takoví rodiče pak vedou doma různé rozhovory, a ty děti to slyší, pak to má ve škole šílené následky. Bojím se dne, kdy to dcerka bude ve škole řešit.*“

Utajení sexuální orientace se odvíjelo i ze „strachu ze zneužití informace ze strany bývalého partnera“, jak uvedla jedna z informantek: „*Jako pak při tom řízení, protože ten bejvalej partner si myslím, že by to mohl zneužít v nějakém smyslu. Hlavně, jakým životem bych žila a co ty děti, v čem budou žít, jaký budou mít vzor a takovýchle věci.*“ V realizovaném výzkumu se prokazatelně neobjevila situace, kdy by došlo k prošetřování poměrů péče o děti z důvodu sexuální identity rodiče, ale z historek kolujících mezi sociálními pracovníci víme, že k takovým situacím dochází. Příkladem, byť ne přímo z LG skupiny, může být otec, který byl příležitostně *cross dresser*, a musel kvůli své bývalé partnerce a sociální pracovníci absolvovat řadu ponižujících psychologických a lékařských vyšetření, zda není své dceři nebezpečný.

Jako důvod utajení sexuální orientace se objevil také „strach plynoucí z nejasného očekávání od sociální práce“. Sociální šetření ze strany sociální pracovníce může být stresující i pro heterosexuální rodiče, protože se jedná o novou situaci. Není tedy divu, že jedna z našich informantek popisovala jako důvod utajení vlastní „vykulenost“ z neznámé situace. Již jsme popisovaly sociální práci jako profesi, která je značně ambivalentní, protože má na jedné straně pomáhat lidem, ale na straně druhé má prosazovat sociální normy. Stejnopohlavní rodiče jako klienti sociální práce mohou mít stejně ambivalentní očekávání, když netuší, zda sociální pracovník přichází v roli pomáhajícího nebo v roli kontrolora dodržování sociálních norem. A už vůbec nemůže tušit, jaké normy bude daný sociální pracovník považovat za žádoucí a správné.

Někteří informanti nesdělovali sociálním pracovnícům informaci proto, že se domnívali, že mají „právo na soukromí“ a že sociálním pracovnícům v podstatě do jejich sexuální orientace nic není: „*Ostatní byli jako našťvaný, že nám jako leze do domácnosti, že co si to jako dovoluje v podstatě, ale nic jí jako nedali najevo...*“ Z hlediska zákonnosti postupu je tento jejich předpoklad legitimní, protože zastupování zájmů dítěte by se skutečně mělo vázat pouze ke zkoumání kompetencí péče o děti, a nikoliv k sexuální orientaci.

Zajímavým detailem, který nesouvisí přímo s utajením, bylo, že informantky opakovaně očekávaly, že mladé sociální pracovnice budou tolerantnější a profesionálnější než ty starší, a stejně tak předpokládaly, že horší budou sociální pracovníci z malých měst než z velkých. Profesionality spojovaly s tím, že se budou zaměřovat v rámci kontaktu na šetření podmínek péče o dítě, nikoliv na sexuální orientaci rodičů. I to lze předložit jako určitou hypotézu v tom smyslu, že určité sociodemografické charakteristiky sociálních pracovnic mohou mít vliv na rozhodnutí stejnopohlavních rodičů, zda budou o své orientaci otevřeně mluvit nebo nebudou.

Z předchozích odstavců vyplývá, jak transparentní měly vztah informantky k sociálním pracovnícím. To může sociálním pracovníkům ukázat cestu, jak pracovat s očekáváními klientek, aby se zvýšila šance na kvalitní pomáhající vztah. Zároveň jsme také chtěly prozkoumat, s jakými problémy se klientky setkaly v souvislosti s vnímanou autenticitou sociálních pracovnic.

Informanti popisovali tři podoby autenticity. Za prvé „akceptující autentické jednání“ sociálních pracovnic, které se zaměřovaly v komunikaci na aspekty péče o děti a sexuální orientaci neřešily. Za druhé „neakceptující autentické jednání“, ze kterého jasně vyplýval nesouhlas pracovnice s jednáním klientky, a klientka byla o této neakceptaci sociální pracovnicí otevřeně informována. Třetí typ jednání lze označit jako „neautentické jednání“, které se vyznačovalo tím, že pracovnice nejednala s klientkou na rovinu. Takovou situaci popisovala pouze jedna z informantek, která pocítila výraznou změnu v chování sociální pracovnice po tom, co se dozvěděla o její sexuální orientaci. Tato pracovnice však nikdy s klientkou o své nedůvěře nemluvila: *„Po nějaké době jsem se dozvěděla, že paní psychologka, kterou bylo s dcerkou potřeba navštěvovat, mluvila s touto sociální pracovnicí, protože se potřebovala kvůli diagnostice blíže informovat o biologické matce dcerky, a zmínila se jí o našem způsobu života. Řekla jí, že dcerku vychováváme spolu a že jsme vstoupily do registrovaného partnerství. Když jsme se paní psychologky ptaly na reakci sociální pracovnice, tak ta byla údajně v rozpacích. Paní psychologka jí ještě řekla, že je to přece normální. Sociální pracovnice byla zaražená a nechtěla to rozebírat. Myslím, že se jí hlavou honila celá ta adopce a že to vzala jako plánovaný podfuk. Adopce jsou u LG nemožné. Určitě si dodnes myslí, že to bylo takto domluvené. Adoptuji s manželem dítě, pak se rozvedu a budeme žít spolu i s dítětem. Tyto své myšlenky a pocity jsem sdělila i paní psychologce, a ta to připustila. Řekla, že celá věc takto opravdu může působit. Ze strany sociální pracovnice jsem přestala dostávat pozvánky na akce matek s dětmi a na srazy adoptivních rodičů s dětmi. Když jsme se náhodně potkaly, přišla mě bez povšimnutí.“*

Popisovaná situace má kromě vnímané neautenticity sociální pracovnice ještě etickou dimenzi, kdy je zarážející, že psychologka poskytuje důvěrné informace o klientce sociální pracovnicí bez souhlasu nebo alespoň předběžným informováním klientky.

Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska faktů (objektivního světa)

Dále budou prezentovány opresivní praktiky, kterých se sociální pracovnice dopouštěly u těch rodičů, kteří je o své sexuální orientaci informovali, nebo se o ní dozvěděli jinak. Zejména v případech, kdy jsme nalezené znaky oprese považovaly za nedostatečně vysvětlené v rámci rozhovorů, jsou naše „zjištění“ doprovázena teoretickými poznatky o stejném nebo podobném jevu z anglicky psané literatury, aby byly jasněji popsány hrozící opresivní tendence.

Posouzení životní situace je v sociální práci klíčová aktivita, protože je předpokladem pro uvážlivě naplánovanou intervenci, a zároveň do něj spadá znalost možných způsobů intervencí. Pokud není posouzení přiměřené (odpovídající jedinečnosti situace), pak pravděpodobně nebudou optimálně vytyčeny ani cíle další práce s klientem, ani cesty, jak těchto cílů dosáhnout.

Aby bylo posouzení životní situace klientů přiměřené, měly by být sociální pracovnice informované. Informovanost se vztahuje ke zjištění informací v konkrétní jedinečné situaci klienta. Je podstatné zjistit informace ze všech zásadních zdrojů informací – především od klienta (ideálně prostřednictvím dialogu s ním), dále od jeho blízkých, dalších expertek, dětí atd. – a zjistit informace, které se vážou přímo k rizikům a potřebám klientek (nezjišťovat méně a nezjišťovat ani více, než je třeba v dané situaci). Znamená to reflektovat vlastní stereotypy a předsudky a vyvarovat se zjednodušených soudů daných nevědomostí.

Právě „neinformovanost ve formě zjednodušených úsudků“ byla jednou z kritizovaných opresivních praktik ze strany sociálních pracovnic. Pracovnice předpokládaly, že znají „pravdu“ o životě dětí v gay/lesbických rodinách, a necítily potřebu vést s klienty dialog o tom, jak to funguje v jejich individuálních případech. Konkrétně jsme zjistily zjednodušený a automatický předpoklad sociální pracovnice, že lesby si mezi sebou dělí role v rodině na „ženské“ a „mužské“. V realitě nemusí být taková dělba rolí v gay/lesbických rodinách vůbec běžná, a vlastně nemusí být běžná ani v řadě heterosexuálních rodin. V tomto případě může mít „pravda o genderových rolích“ charakter produktivní moci. Podle S. Hickse (2009) není trvání na „genderových rolích“ rodičů pouze otázkou genderu, ale implicitně vede k tlaku na udržení normativní (heterosexuální) sexuality. Osvojovací proces je podle něj v Británii doprovázen řadou obav, že gayové vychovají ze synů gaye a lesby ze svých dcer lesby.

Podobné automatické soudy jako naše informantka identifikoval S. Hicks (2009) v britském kontextu. Zjistil, že lesbické páry byly při rozhovorech v adopčním řízení a vyplňování formulářů konfrontovány s automatickým očekáváním, že chtějí holčičku. To plynulo z normativního předpokladu, že jí mohou (a měly by) poskytnout „ženskou zkušenost“, zatímco chlapci by takovou „zkušenost“ poskytnout nemohly. Musely také odpovídat, zda budou své děti vychovávat k nenávisti k mužům (na základě stereotypu, že lesby nenávidí muže). V podstatě stejný stereotyp může

být uplatněn i na gay rodiče, jak uvádí opět Hicks (2008) na předpokladu sociálních pracovníků, že gayové by nebyli vhodnými rodiči pro dívky, protože by je například nemohli naučit používat make-up. Velmi ubližujícím příkladem „opresivního vědění“ je a priori předpokládána rizikovitost gay rodičů z hlediska zneužití dětí. Lesby jsou považovány za bezpečnější pečovatelky než gayové.

Někdy je jako argument k odmítání adopcí dětí gay/lesbickými páry používána předpokládána „morální hodnota“ stejnopohlavních rodičů. Schopnost pečovat o děti je zaměřována a zcela nelogicky spojována s tím, kdo je sexuálním objektem rodiče, místo s jeho rodičovskými kompetencemi. Podobně jsou stereotypně předpokládány problémy dětí ve stejnopohlavních rodinách: například odcizenost od vrstevníků, nešťastné pocity ze sexuálních aktivit jejich rodičů, mají si být nejisté vlastním sexuálním sebekonceptem a budoucí sexuální orientací (Dulaney, Kelly in Hicks 2008). Takovou podobu oprese zaznamenala jedna z informantek, které sociální pracovnice vysvětlovala, že „nedobře ovlivňuje vývoj svých dětí“.

Důsledkem implementace takových automatických soudů do praxe sociální práce jsou stereotypy a předsudky, které nepřihlížejí k situačním podmínkám lidí. Stereotypy se mohou projevat tendencí předpokládat, že „pokud je ona lesba, tak je taková“, nebo „protože je lesba, tak potřebuje“. Tyto „pravdy“ mohou být zneužívány v rámci veřejné diskuse o právech gay/lesbických rodičů na adopce. „Vědění“ o gayích a lesbách se může stávat opresivním, pokud se jedná o zjednodušující představy, které ignorují individuální situaci lidí a hledisko lidské diversity.

Neinformovanost sociálních pracovníků se vztahovala i k „neznalosti, jak postupovat“ v případě stejnopohlavních rodičů. Jedna ze sociálních pracovníků Úřadu práce nebyla připravena na situaci umělého oplodnění klientky ze spermabanky, které bylo provedeno „na černo“, a nevěděla, jak postupovat ohledně dorovnání finančních prostředků klientky do životního minima. Ve druhém případě sociální pracovnice nebyla připravena na situaci, kdy jsou v rodném listě dítěte zapsaní dva otcové, protože rodný list byl vytvořen v zahraničí.

M. E. Swigonski (1995) a Connel (2005) nabízejí k neznalosti postupu u lesbických rodin zajímavé vysvětlení plynoucí ze specifické formy oprese leseb, která je jiná než u ostatních utlačovaných skupin. Zatímco u ostatních utlačovaných skupin je oprese charakterizována určitým druhem vztahu mezi opresorem a utlačovaným, tak u leseb není oprese primárně dána vztahem, protože ten není vůbec přítomen. Lesby nejsou považovány ani tak za méněcenné, spíše jsou sociálně konstruovány jako neexistující. Sociální instituce (sociální, ekonomické, náboženské, vládní) jsou orientovány na heterosexuální vztahy a rodinné formy. Tyto instituce předpokládají, že každá žena chce být vázána na muže, ať ekonomicky, citově nebo sexuálně. To se objevilo i ve výzkumu, kde sociální pracovnice při rozvozech automaticky předpokládaly, že ženy jsou opuštěné muži a budou hledat jiné muže.

Pokud je feminita konstruována jako doplněk hegemonní maskulinity a je orientována na uspokojení zájmů a tužeb mužů prostřednictvím souhlasnosti, péče a empatie, pak lesby nemohou být považovány za ženy. To v dvoupohlavním modelu společnosti znamená, že přestávají existovat úplně, a to i pro sociální pracovníky, kteří necítí potřebu připravovat se na varianty práce s touto cílovou skupinou. Pro lesbické matky může mít taková situace ambivalentní dopady. Na jedné straně mají od sociálních pracovníků větší klid než gay muži, protože pokud jsou neviditelné, nemusí na ně být tolik dohlíženo ze strany sociálních pracovníků, což může znamenat menší úroveň stresu. Na straně druhé může tato „neexistence“ vést k totální nepřipravenosti sociálních pracovníků pro pomoc a podporu v těžkých situacích, které klientky zažívají.

Součástí posouzení životní situace klientů je, jak již bylo uvedeno, zjištění všech relevantních informací o situaci, aby mohla být spolu s klientem navržena vhodná forma intervence. Za opresivní praktiku lze považovat jednání sociálního pracovníka, kdy „vyžaduje informace, které jsou nadbytečné, nebo takové, které nelze poskytnout“. Takovou situaci popsala informantka, která žádala o dorovnání životního minima na Úřadu práce, kde ji sociální pracovnice začala tlačit k oznámení jména otce dítěte: „*Hlavně na mě začala hned tlačit, ať sdělím otce. A já samozřejmě, i když právě jinak s tím nemám problém s tou orientací, že bych jí lidem neřekla, tak kdyby tam třeba byla nějaká příjemnější, tak bych jí řekla pravdu, ale tyhle ty ženský mi to prostě vadilo, že jí mám říct o sobě něco dál, když je na mě takhle nepříjemná. Takže jsem mlžila, že prostě, že jim to jako neřeknu. A ona samozřejmě mě tlačila dál a říkala, že přece to dítě má právo na otce, kdo mi ty peníze dá, a že stát mě nebude pořád živit, a byla pořád nepříjemná. Tak jsem si říkala, no tudy cesta nevede, teda. To ona bude mít pocit, že otce znám, že jo. A pořád do mě bude hučet. Tak jsem jí řekla, já ho prostě neznám, to bylo umělý oplodnění ze spermabanky. A ona mi řekla, že no to jako mi musíte přinést papír, jako s razítkem z té kliniky, kde jste byla. A já jsem jí říkala, že to teda nepřinesu, neb to prostě nebylo oficiální.*“ Dlužno dodat, že úkolem, ani právem sociálních pracovníků není klienta někam „tlačit“, ale jejich odpovědností je pouze ho upozornit na rizika jeho volby, aby se mohl kompetentně rozhodnout sám. Odpovědností sociálních pracovníků je také motivace klienta, ale to není totéž jako „nátlak“.

Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska její normativity (sociálního světa)

Posuzování sociálního světa klientů je spojeno s rizikem „moralizování“. Jde o bagatelizaci vnitřního světa druhého člověka (Kopřiva 1997) či výhradní zaměření pouze na to, co je a co není společensky správné nebo žádoucí, bez ohledu na to, co vyhovuje klientce a jaká je skutečná situace (Laan 1998). V našem výzkumném šetření jsme se zaměřily na to, jaké opresivní praktiky zakoušely klientky od sociálních pracovníků z hlediska vynucování chování či jednání, jež tyto pracovnice považovaly za „správné“.

Jedna z moralizací se vztahovala k „moralizaci důsledků pro děti“. Sociální pracovnice považovala za špatné, aby děti vychovával stejnopohlavní pár, protože nevychová „normální děti“. Verbalizovala tento svůj apel pomocí opakování otázky „Co z dětí vyroste?“ a zároveň implicitně předkládala odpověď, že z nich nemůže vyrůst nic dobrého. Tento postoj může zahrnovat především obavu z reprodukce „homosexuality“ na děti. Podle Clarke (in Polášková 2009: 49) často vychází z předpokladu, že homosexuální orientace je osobnostní patologií, její nositelé nejsou způsobilí k rodičovství a ohrožují zdravý vývoj svých dětí.

„Požadavek rolových vzorů“ uvádíme jako samostatnou oblast moralizace, i když je částečně podmnožinou kategorie předchozí. Sociální pracovnice jak v případě gay rodičů, tak lesbických matek negativně hodnotily absenci „přirozeného vzoru“ druhého pohlaví pro děti. Stejný požadavek identifikoval i S. Hicks (2009) v britském kontextu, když zjistil, že absence „mužského rolového vzoru“ byla sociálními pracovníky kritizována především u lesbických párů žádajících o adopce. Ty pak musely dokazovat, že bude v okolí přítomen „mužský rolový model“, a pokud neměly takový „model“ po ruce, tak alespoň musely dokládat kontakty s „heterosexuálními páry“. Podobně M. R. Woodford a kolektiv (2010) popisují situaci z přípravy pro pěstouny, kde bylo požadováno, aby se obě lesbické matky dohodly, která z nich bude naplňovat roli otce.

Další moralizace mohla souviset s „moralizací sexuální orientace rodičů“. Nicméně toto zjištění nemůžeme doložit explicitně. Spíše jsme na něj usoudily z kontextu, kterým informantka popisovala jednání sociální pracovnice poté, co zjistila její sexuální orientaci. Informantka naznačovala, že sociální pracovnice na situaci nenahlížela z perspektivy zájmů dětí, ale z hlediska správnosti a nesprávnosti sexuální orientace. Svůj postoj dávala klientce najevo tím, že s ní jednala s „odporem a nadřazeností“, nebo „přestala úplně komunikovat“. Informantka spojovala tento přístup sociální pracovnice s jejím věkem a velikostí obce, což může být značně zjednodušující pohled. M. R. Woodford a kolektiv (2010) přisuzují tento moralizující pohled sociálních pracovníků jejich preferenci vnímat normalitu z výhradně biologické perspektivy, kdy vrozené pohlaví je považováno za jednoznačnou determinantu chování člověka a jakékoliv odchylky jsou vnímány jako deviace. Moralizace sexuální orientace může mít i náboženské důvody ve smyslu uplatňované „etiky konformity“ (práva člověka by měla být omezena Božími zákony) nebo důvody tradicionalistické či konzervativní, kdy moralizace vyplývá z touhy po udržení stávajícího sociálního řádu. Tyto důvody se pravděpodobně budou volně prolínat a může se k nim přidat celá řada důvodů dalších.

Na první z uvedených argumentů, které se snaží legitimovat moralizaci sexuální orientace – tedy na biologický argument, někteří rodiče odpovídají, že „ne biologie, ale láska jsou jádrem rodiny“ (Woodford a kol. 2010), nebo „gay rodiče mají stejnou moc lásky jako kdokoliv jiný“ (Kaeser, Gillespie 1999). S argumenty vyplývajícími z náboženského,

resp. křesťanského založení lze polemizovat např. prostřednictvím Ježíše coby zastávce všech vyvržených, coby bojovníka proti xenofobii, a tedy i homofobii (Putna 2012). Vůči třetí skupině důvodů pro obhajobu moralizací vůči lidem s odlišnou sexuální orientací lze vzdorovat odhalováním jejich mocenských motivů. Jak upozorňují B. Black, T. P. Oles a L. Moore (1998), hlavním záměrem negativních postojů k homosexualitě je potřeba udržet muže maskulinní a ženy femininní a zabránit prolínání sexuálních rolí.

Třetí oblast, ve které jsme našly moralizace, se týkala vnímaného „zpochybnění kompetence mužů k výchově malých dětí“. Jedna ze sociálních pracovnic nepovažovala za správné, aby dva muži vychovávali malé dítě: „*To asi ne, spíš měla tenhle problém, přece z biologického hlediska tohle není možné. Spíš jí bylo divné, že by dítě vychovávali dva muži. Neřešila to, že já jsem gay, ale řešila prostě, jak to dítě bude vychovávané. Jak dva muži prostě můžou vychovávat malé dítě.*“ Posouzení takové situace v rodině jako špatné může mít původ jednak v běžně předpokládané nekompetenci mužů pečovat o malé děti (např. Janebová, Černá 2008), jednak v automatických soudech o „zneužívajících gayích“ (viz výše) a také v předpokladu „povinné mužské“ a „povinné ženské“ role pro děti, které gay rodiče „nemohou“ poskytnout.

Jaká lze najít v těchto situacích „systémová omezení“ ze strany institucí

Sociální práce nemusí působit opresivně na klienty pouze prostřednictvím nelegitimního uplatňování ukázkující moci, ale může disponovat řadou byrokratických omezení, která mohou být překážkou situačního přístupu vůči klientům. G. van der Laan (1998) k takové situaci „kolonizace životního světa Systémem“ říká, že nemusí být nutně vnímána zcela fatalisticky. Neboli to, že sociální pracovnice podléhají řadě metodik, pravidel, standardů nebo zákonů, nemusí nutně znamenat, že musí být vyloučen individuální přístup práce s klientem. Naopak upozorňuje, že tato systémová omezení by měla sloužit jako podpora či pomůcka pro sociální pracovnice, ale v momentu, kdy se stávají „klecí“ či bariérou situačního přístupu, je legitimní snažit se iniciovat jejich změnu nebo podle nich nepracovat. V našem výzkumném šetření jsme zkoumaly, zda se informanti setkali s takovým systémovým omezením a jak se v dané situaci sociální pracovnice zachovaly.

Objevily jsme pouze jedinou situaci, která nesla znaky systémových omezení na úkor klientů. Jednalo se o situaci gay otců, kteří se chtěli na Úřadu práce informovat o možnosti podpory při rodičovské dovolené pro jednoho z nich. Dítě si pořídili v zahraničí s pomocí náhradní matky a tam jim byl také vydán rodný list dítěte, kde byli jako rodiče zapsáni dva otcové. Po návratu do České republiky chtěli, aby jeden z nich využil možnost rodičovské dovolené. Pracovnice „*byla naprosto zmatená a netušila, o co naprosto jde. V tom smyslu, že nemůžou být dva otcové napsaní v rodném listu. Což samozřejmě české právo nezná, že? Nějaký prostor na diskusi nám vůbec nedávala nebo mi nenechala*“, jak popisoval jeden

z otců situaci. Nedočkali se žádné rady či podpory, kromě instrukce, aby si zařídili nový rodný list, kde bude uveden pouze jeden z nich. Otcové se rozhodli, že situaci nechají být, protože se ani jeden z nich nechtěl vzdát práva na dítě.

Jedná se o typický příklad kolonizace, kdy je jedinečná forma rodinného života lidí sešněrovávána formálními pravidly a nařízeními. Amy Russell (2009) k tomu poznamenává, že tradičně a konvenčně orientovaná politika bývá rozvíjena prostřednictvím neutrálních formátů, které ignorují jedinečné potřeby gay mužů a lesbických žen. Legislativa tak vytváří bariéry pro legitimizaci gay/lesbického rodičovství. S. Hicks (2009) prováděl v Británii přímo textuální analýzu formulářů využívaných v sociálně-právní ochraně dětí a došel k závěru, že formuláře nejsou odrazem potřeb lidí v jejich diverzitě, ale že naopak realitu produkují, protože jsou prezentované jako odraz objektivní reality. Tyto formuláře zpravidla zahrnují kolonky „jméno matky“ a „jméno otce“, místo „jmen rodičů“, takže reprodukuje předpoklad heteronormativity.

Za tristní – v situaci popisované informantem – považujeme, že sociální pracovnice nezpochybnila nastavení legislativy či konkrétního formuláře, nedala najevo alespoň verbálně nesouhlas s daným systémovým nařízením a už vůbec ji nenapadlo podat podnět ke změně prostředí – podoby formuláře. Daná pracovnice postupovala zcela byrokraticky podle pravidel, což nás vede k tomu, abychom její přístup nepovažovaly za profesionální a uvážlivý. Podle našeho výkladu zákona by neměl být takový rodný list dítěte vůbec překážkou k pobírání rodičovského příspěvku, takže se mohlo jednat i o individuální opresi pracovnice, ovšem podpořenou systémem.

V rámci naší sekundární analýzy dat jsme zjistily, že některé sociální pracovnice uplatňovaly velmi profesionální přístup (byť jsme se mu v tomto textu nevěnovaly), ale našly jsme také praktiky popisované klientkami, které lze vnímat jako opresivní. Ty spočívaly především v neinformovanosti o situaci stejnopohlavních rodičů, v tendenci k moralizování, v neautentickém jednání a ve fatálním podřizování se systémovým požadavkům.

Závěr a praktická doporučení pro sociální práci

V předchozím textu jsme zkoumaly opresivní tendence české sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům zejména v oblasti vzdělávání a praxe. Provedená analýza ukázala, že některé znaky oprese lze najít jak v praxi, tak v teorii. Našly jsme jak přímé diskriminační jednání, na které lze usuzovat na základě analyzovaných rozhovorů, tak nepřímé formy diskriminace, které vyplynuly spíše z analýzy odborných dokumentů v oblasti sociální práce. Přímá diskriminace se vyznačovala nerovným přístupem vůči klientům na základě sexuální orientace. Za nepřímou diskriminaci lze považovat „mlčení“ o lesbách a gayích v české sociální práci a z toho vyplývající neznalost této tematiky u konkrétních pracovnic, případně institucionální bariéry, které jim nepřiznávají některá práva. Ty však mohou být také

důsledkem prosazované heteronormativity, která se projevuje redukcí rodiny na svazek muže a ženy s jejich „přirozenými rolemi“ a jejich vzájemnou komplementaritou, což je v rámci sociální práce prezentováno jako ideální výchovné prostředí pro děti.

Diskurs heteronormativity je v sociální práci rozpoznatelný a jeho důsledkem může být to, že profese, která se má zasazovat o práva lidí, místo toho přispívá sama k opresi. V rámci teorie se zdá být heteronormativita prosazována spíše nereflektovaně ve smyslu Lyotardova (1993) „velkého příběhu“ o správné rodině a rolích ženy a muže v ní, než by docházelo k přímé patologizaci LG rodin. Pokud lze spekulovat o určitém pozitivním posunu v diskursu, pak se jedná pouze o posun od „velkého příběhu“ ke „kultuře ticha“, která reprodukuje heteronormativitu možná méně viditelně, ale v podstatě se stejným efektem na práva klientů. Praxe může jen těžko zůstat imunní vůči diskursu teorie. Navíc ve spojení s výše popsáním diskursem o „homosexualitě“ v České republice lze předpokládat její větší roztržitost mezi „vyžadovanou“ heteronormativitou a „nereflektovanou“ heteronormativitou, tudíž i vyšší riziko opresivity, než je tomu u teorie. Sociální práce se tak skutečně může jevit ve vztahu ke GL klientům jako konstruovaná opresivně, protože se jednak sama vyžadováním heterosexuálního rodičovství stává nástrojem oprese a jednak nerefektováním této formy útlaku ztrácí prostor pro tvorbu kontrolních mechanismů, které by této opresi bránily, případně ji sankcionovaly. Neopresivní přístup se tak může stávat individuální záležitostí konkrétních sociálních pracovnic více než systémovým atributem profese.

Přesto si z našich zjištění netroufneme učinit závěr ve smyslu, že „sociální práce je opresivní“. Pouze na jejich základě upozorňujeme na oblasti, kde se případná oprese vůči lesbám a gayům může projevit. Dále si dovolíme navrhnout některá opatření pro sociální práci i sociální pracovnice samotné, aby se projevy oprese eliminovaly.

Na úrovni sociální práce jako profese by Asociace vzdělavatelů v sociální práci ČR měla doformulovat Minimální standard vzdělávání v sociální práci takovým způsobem, aby zahrnoval požadavek kritického vzdělávání o sexuálních skupinách/menšinách v oblasti jejich potřeb, problémů, ať na úrovni lidí, tak na úrovni jejich systémové oprese. Zároveň by měly být vyučovány praktické způsoby aplikace antiopresivní sociální práce. Dodržování takového standardu by mělo být kontrolováno. Profesní asociace by měly ve svých etických dokumentech věnovat větší pozornost etice jednání s rizikovými skupinami z hlediska oprese. Předkladatel zákona o sociálních pracovnicích (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR), který je nyní v jednání, by měl do návrhu formulovat jasné zásady profesionálního jednání a také sankce, které je možno využít při diskriminačním jednání. A celkově by měla začít v rámci sociální práce diskuse k překonstruování konceptů rodiny, rodičovství, mateřství, otcovství apod., které jsou v rámci stávajícího diskursu značně heteronormativní.

Na úrovni konkrétních sociálních pracovníků by měla být součástí profesionality kritická reflexe tzv. pravd o sexuálních menšinách. Sociální pracovníce by měly takové pravdy veřejně zpochybňovat a upozorňovat na jejich nespravedlivé důsledky pro klientky a klienty, a to jak v rovině veřejného vystupování, tak v rovině vlastní sebereflexe. K. A. Tiemann, S. A. Kennedy a M. P. Haga (1997) doporučují sociálním pracovníkům vzdělávat se v oblasti situace sexuálních menšin/skupin, aby dokázali reflektovat, jak může být v určitých situacích těžké a stresující být lesbou či gayem v heterosexuálním světě. Je potřebné znát důsledky plynoucí z pocitu vyloučení, inferiority v rámci většinové společnosti a ze života v kultuře heteronormativity (Russell 2009). K. A. Tiemann, S. A. Kennedy a M. P. Haga (1997) upozorňují, že nestačí pouze akceptovat životní styl sexuálních skupin, protože prostá tolerance v sobě zahrnuje jistou nadřazenost. Profesionální přístup jde dále v tom, že zahrnuje snahu pracovat s utlačovanými s ohledem na jedinečnou realitu jejich životů a na změnu jejich prostředí. Intervence na úrovni klientů by měly být zaměřeny na podporu budování jejich pozitivní sexuální identity, sebeúcty a sebeúcty (Levy 1989). Odpovědnost sociálních pracovníků se váže nejen k podpoře zdrojů a silných stránek klientů, ale i ke změně na straně jejich prostředí, případně na zprostředkování interakce mezi nimi. Proto je součástí profesionální práce iniciace změn na systémové úrovni, ať na úrovni zákonů, institucionálních či organizačních omezení, nebo na úrovni nejbližšího prostředí rodiny či blízkých.

Literatura

- Bechyňová, V. 2012. *Případové konference. Praktický průvodce pro práci s ohroženou rodinou*. Praha: Portál.
- Bechyňová, V., Konvičková, M. 2008. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál.
- Berknam, C., Zinberg, G. 1997. „Homophobia and Heterosexism in Social Workers.“ *Social Work*, Vol. 42, No. 4: 319–331.
- Black, B., Oles, T. P., Moore, L. 1998. „Homophobia Among Students in Social Work Programs.“ *Affilia*, Vol. 13, No. 2: 166–189.
- Bosá, M. 2011. „Miesto feminizmu v tradícii sociálnej práce.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 1: 35–43.
- Brzek, A., Pondělíčková-Mašlová, J. 1992. *Třetí pohlaví*. Praha: Scientia Medica.
- Břízová, T. 2013 *Sociální práce z perspektivy leseb a gayů, kteří mají děti*. (Bakalářská práce). Hradec Králové: ÚSP UHK.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. 2012. *Postoje veřejnosti k právům homosexuálů*. (Tisková zpráva Ov120710). [online]. Praha: SOÚ AV ČR. [cit. 25. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/media/content2/documents/c1/a6884/f3/ov120710.pdf>>.
- Connel, R. 2005. *Gender, Men, and Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Cramer, E. P. 1997. „Effects of an Educational Unit about Lesbian Identity Development and Disclosure in a Social Work Methods Course.“ *Journal of Social Work Education*, Vol 33: 461–472.
- Etický kodex sociálních pracovníků ČR*. 2006. Společnost sociálních pracovníků.
- Fifková, H. 1998. *O sexu s Hankou*. Praha: Grada Publishing.
- Foucault, M. 1978. *The History of Sexuality*. New York: Random House.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Lindhorst, T., Kemp, S. P., Walters, K. L. 2009. „My Ever Dear’: Social Work’s ,Lesbian’ Foremothers. – A Call for Scholarship.“ *Affilia*, Vol. 24, No. 3: 325–336.
- Hancock, T. U. 2008. „Doing Justice: A Typology of Helping Attitudes Toward Sexual Groups.“ *Affilia*, Vol. 23, No. 4: 349–362.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hicks, S. 2008. „Thinking through Sexuality.“ *Journal of Social Work*, Vol. 8, No. 1: 65–81.
- Hicks, S. 2009. „Sexuality and the ,Relations of Ruling’: Using Institutional Ethnography to Research Lesbian and Gay Foster Care and Adoption.“ *Social Work & Society*, Vol. 7, No. 2: 234–245.
- Janebová, R. 2012. „s chlapcem by měl pracovat muž..., – kritická reflexe ,pozitivního mužského vzoru, v sociální práci.“ *Sociální práce*, roč. 12, č. 4: 16–29.
- Janebová, R., Černá, L. 2008. „Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, č. 2: 37–44.
- Janebová, R., Kappl, M. 2008. „Lesbická feministická teorie v sociální práci.“ Pp. 48–59 in *Sexuality*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Janošová, P. 2000. *Homosexualita v názorech současné společnosti*. Praha: Karolinum.
- Kaesar, G., Gillespie, P. 1999. *Love Makes a Family: Portraits of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Parents and Their Families*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Kessler, S. J., McKenna, W. 1985. *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago: Chicago University Press.
- Kodymová, P., Koláčková, J. 2005. „Sociální práce s osamocenenými rodiči.“ Pp. 43–54 in Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Kopřiva, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- Kovařík, J. 2003. „Posuzování potřeb ohroženého dítěte.“ Pp. 201–228 in Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Kraus, B. 1999. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- Laan, van der G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava.
- Levy, E. F. 1989. „Lesbian Motherhood: Identity and Social Support.“ *Affilia*, Vol. 4, No. 4: 40–53.
- Lytard, J. F. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.

- Matoušek, O. a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2003a. „Práce s rodinou.“ Pp. 179–200 in Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. a kol. 2003b. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2005a. „Sociální práce se zneužívanými, týranými a zanedbávanými dětmi a jejich rodinami“ Pp. 27–41 in Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2005b. „Sociální práce s mnohoproblémovými rodinami“ Pp. 75–87 in Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Uhlíková, Š. 2005. „Sociální práce s rodinami v rozvodu.“ Pp. 57–74 in Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Pazlarová, H. 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál.
- Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy*. Návrh přijatý valným shromážděním IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracovníků). 2004. Adelaide.
- Minimální standard vzdělávání v sociální práci*. 2011. Asociace vzdělavatelů v sociální práci.
- Musil, L. 2008. „Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu ‚sociální práce‘.“ *Sociální práce*, roč. 8, č. 2: 60–79.
- Newman, B. 1989. „Including Curriculum Content on Lesbian and Gay Issues.“ *Journal of Social Work Education*, Vol. 25, No. 3: 202–211.
- Pazlarová, H. 2013a. „Pěstounská péče.“ Pp. 466–467 in Matoušek a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Pazlarová, H. 2013b. „Osvojení.“ Pp. 468–469 in Matoušek a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Polášková, E. 2009. *Plánovaná lesbická rodina. Klíčové aspekty přechodu k rodičovství*. Brno: FSS MU.
- Procházka, I. 2002. „Diferenciální diagnostika.“ Pp. 43–48 in Fifková, H. a kol. *Transsexualita. Diagnostika a léčba*. Praha: Grada Publishing.
- Putna, M. C. 2012. *Křesťanství a homosexualita: Pokusy o integraci*. Praha: Torst.
- Russell, A. 2009. „Lesbians Surviving Culture: Relational-Cultural Theory Applied to Lesbian Connection.“ *Affilia*, Vol. 24, No. 4: 406–416.
- Smitková, H., Kuruc, A. 2012. *Odporúčania a podnety pre psychologov a psychologičky, ktorí pracujú s lesbickými/gejskými/bisexuálními/transrodovými (LGBT) klientmi a klientkami*. Bratislava: Iniciativa Inakosť.
- Sokolová, V. 2009. „Otec, otec a dítě: gay muži a rodičovství.“ *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 1: 115–145.
- Sperling, R. L. 2010. „Conspicuously Absent: Lesbians in Professional Social Work.“ *Affilia*, Vol. 25, No. 3: 250–263.
- Speziale, B., Gopalakrishna, V. 2004. „Support and Functioning of Nuclear Families Headed by Lesbian Couples.“ *Affilia*, Vol. 19, No. 2: 174–184.
- Swigonski, M. E. 1995. „Claiming a Lesbian Identity as an Act of Empowerment.“ *Affilia*, Vol. 10, No. 4: 413–425.
- Tiemann, K. A., Kennedy, S. A., Haga, M. P. 1997. „Lesbians, Experiences With Helping Professionals.“ *Affilia*, 12: 84–95.
- Wiener, L. S., Siegal, K. 1990. „Social Workers' comfort in Providing Services to AIDS Patients.“ *Social Work*, Vol. 35, No. 1: 18–25.
- Woodford, M. R., Sheets, M., Scherrer, K., dEon-Blemings, R., Tenkate, E., Addams, B. 2010. „Lesbian Adoptive Couples: Responding to Shifting Identities and Social Relationships.“ *Affilia*, Vol. 25, No. 3: 278–290.
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 208/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.
- Zásady a obsah věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci, 2013.

Poznámky

1 Článek vznikl v souvislosti s projektem „Rozvoj a podpora multidisciplinárního vědecko-výzkumného týmu pro studium současné rodiny“ na UHK (RODINA-UHK, reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0209)

2 Na úvod považujeme za nutné ozřejmit, že se snažíme používat genderově korektní jazyk, a to způsobem nahodilého střídání mužského a ženského rodu (klient a klientka, pracovník a pracovnice, informant a informantka), bez ohledu na to, jaký obnáší dané podstatné jméno podíl mužů a žen.

3 Laanův koncept rozpracovává teorii komunikativního jednání Jürgena Habermase do oblasti sociální práce.

4 Portál je jediné nakladatelství v České republice, které má speciální edice zaměřené na praxi sociální práce a sociální služby.

5 Jednalo se o knihy těchto autorek a autorů: V. Bechyňová (2012), V. Bechyňová, M. Konvičková (2008), O. Matoušek a kol. (2001), O. Matoušek a kol. (2003b), O. Matoušek, J. Koláčková, P. Kodymová (2005), O. Matoušek, H. Pazlarová (2010), O. Matoušek a kol. (2013). Vzhledem k tomu, že zde převažují autorky a autoři pražské školy sociální práce, může být zvolená strategie výběru poněkud zkrslující. Protože nezkoumáme diskurs jako celek, ale hledáme pouze opresivní tendence, považujeme takové zúžení výzkumného vzorku dokumentů za ospravedlnitelné.

6 Kromě toho vnímáme další dva argumenty pro nevhodnost používání termínu „homosexualita“ v rámci emancipačních snah transgender skupin v širším slova smyslu. Jedním je předpokládaná dualita sexuálních orientací ve smyslu heterosexuality vs. homosexuality, jejich opozičnost a implicitní hierarchičnost. Termín „homosexualita“ implicitně předpokládá stav, kdy existují pouze dvě sexuální orientace, a zároveň považuje „homosexualitu“ za in-

feriorní „heterosexualitě“. Tento stav bývá nazýván jako „heteronormativita“ a vyznačuje se předpokladem povinné heterosexuality, reprezentované podporou odlišných, ale komplementárních rolí žen a mužů, a udržováním „feminity“ a „maskulinity“ jako reálných a objektivních faktů (Kessler, McKenna 1985). Používání termínu „homosexualita“ tedy může vést k ignorování jiných variací sexuálních orientací a může vést k legitimaci nerovnosti mezi ženami a muži. Druhým argumentem zpochybňujícím vhodnost užívání termínu „homosexualita“ je jeho jazykové omezení. Běžně se užívá termín „homosexuál“, ale těžko někde najdeme označení „homosexuálka“. Jedná se o generické maskulinum, které nemá svou alternativu ve femininu. To může vést k opomíjení situace lesbických žen.

Mgr. Radka Janebová, Ph.D., odborná asistentka v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Vyučuje předměty zabývajícími se metodami sociální práce, a to především z pohledu kritické perspektivy, a zabývá se genderovými aspekty sociální práce. Pracuje jako sociální pracovníce Občanského sdružení Triangl, kde se věnuje práci s rodiči dětí ohrožených umístěním do ústavní výchovy. Korespondenci zasílejte na adresu: radka.janebova@uhk.cz.

Bc. Tereza Břízová, absolventka bakalářského studia oboru sociální práce v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Byla realizátorkou výzkumu percepce přístupu sociálních pracovníků a pracovníků ze strany stejnopohlavních rodičů. Korespondenci zasílejte na adresu: brizote@seznam.cz.

Bc. Ivana Velčovská, studentka magisterského stupně oboru sociální práce a sociální politika v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Aktivně se věnuje otevírání tématu LGBT problematiky v sociální práci. Korespondenci zasílejte na adresu: ivana.velcovska@uhk.cz.

PROSTOROVOST, INSTITUCIONALIZACE A KONTEXTUALITA HETERONORMATIVITY: STUDIE VYJEDNÁVÁNÍ NEHETEROSEXUÁLNÍCH IDENTIT V ČESKU¹ / MICHAL PITOŇÁK

Spatiality, institutionalization and contextuality of heteronormativity:

Study of non-heterosexual identity negotiation in Czechia

Abstract: The article focuses on the relationship between space and sexuality, phenomena rarely studied together in the Czech social sciences. I use heteronormativity to describe the power polarization of largely socially constructed institutionalized relations between various sexualities. These polarizations are also inherently spatial, thus geographical phenomena. First, I focus on the discussion of various theoretical standpoints linked with foundations of heteronormativity. Secondly, I critically rethink the linear view of non-heterosexual identity development and discuss non-linear alternatives of 'passing' and sexual 'closetedness'. I then incorporate this into the contextual model of sexual-identity negotiation. Thirdly, I use this model for understanding the spatial dynamics of heteronormativity and connected levels of non-heterosexuals' comfort in particular spaces. Finally, by utilizing a rarely used visual methodology conducted on a sample of 1,589 Czech non-heterosexuals I focus on measuring the 'perceived levels of heteronormativity' in selected spaces. Results were translated into an 'index of presumed spatial heteronormativity' allowing for better understanding the everyday spatial negotiations of non-heterosexual identities.

Key words: heteronormativity of space, institutionalization, geographies of sexualities, queer geography, identity negotiation, non-heterosexuality

Studium sexualit rozhodně v Česku nepatří mezi nejčastější předmět studia geografie. Zahraničním geografickým oborům nejsou ale následující otázky nijak cizí: Mají neheterosexuální² lidé stejný přístup k veřejným či poloveřejným prostorům jako heterosexuálové, cítí se v nich rovnoprávně nebo stejně pohodlně jako jejich většinoví spoluobčané?

Výzkum v oblasti geografie sexualit a queer geografie v současnosti nabývá na významu, který má nejen sociálněgeografickou, ale i široce společenskou relevanci. Na makroregionální úrovni to dokládají například nedávné legislativní změny týkající se neheterosexuálních lidí v Rusku (zákony týkající se homosexuální propagandy), USA (zrušení ochrany různopohlavního sňatku jako privilegované instituce) či Francii (zrovnoprávnění stejnopohlavních i různopohlavních manželství). Studium zabývající se ostatními měřítkovými úrovněmi vykazuje neméně zajímavý vztah ke studiu prostorovosti sexualit, tuto situaci dokládají mnohé práce zaměřené na život neheterosexuálů ve velkoměstech (Binnie 1995; Hubbard 2001), ale i na venkově (Bell, Valentine 1995). Problematika spojená s úrovní mikroregionální pak, jak dále ozřejmím, již ukazuje komplikované každodenní prostorové životy nejrůznější diferencovaných lidí. Protože práci zaměřených na každodenní prostorové životy neheterosexuálů není mnoho, rozhodl jsem se přispět k této interdisciplinární problematice z pohledu geografie. V této práci se zaměřím na geografii neheterosexualit jak z teoretického, tak empirického hlediska, kdy teoretické argumenty podložím na základě primárních kvantitativních dat získaných v rámci dotazníkového šetření. Věřím, že se

mi podaří prokázat, že kvantitativní metodologie a smíšené přístupy jsou v oblasti interdisciplinárního či sociálněgeografického studia sexualit relevantní.

Krátce se ale ještě v úvodu pozastavím nad důvody, kterými si vysvětluji, proč je podobná problematika v české geografii řešena teprve nyní.

Sociální (humánní) geografie během své dlouhé historie byla vždy velmi osobitou disciplínou na pomezí přírodních a sociálních věd (Matthews, Herbert 2008). Nejprve produkovala převážně idiografické vědění (popis regionů, specifík), které bylo v polovině minulého století v rámci období krize identity geografie z větší části nahrazeno produkcí vědění nomotetického (lokalizační modely apod.), které po vzoru dalších přírodních věd jako fyziky, matematiky, chemie a biologie inklinovalo k hledání pravidelností a k tvorbě teorií silně pozitivistické orientace (Kitchin 2006). V anglo-americké geografii byl prolomen dominantní pozitivismus a produkce tohoto typu vědění už ve druhé polovině 20. století. Pokrok u nás byl však značně ovlivněn důsledkem vlivu bývalého Sovětského svazu na tehdejší Československo, kdy byla místní produkce vědění odchýlena od své „původní evoluční trajektorie“. Bez tohoto vlivu by se dnes možná více podobala současné anglo-americké geografické tvorbě, především té německé či francouzské, na které měla česká geografie v minulosti silné vazby. Kromě dalších důsledků byla „naše“ geografie diskursivně (zejména ideologicky) separována od klíčových společenských dopadů sociálních hnutí, např. feministického, gay či lesbického, které od 60. let minulého století aktivně měnily společenskou si-

tuaci v USA a později ovlivňovaly dění v západní Evropě či ve Skandinávii. Celá sociálněgeografická realita u nás byla „strukturálně“ zasažena procesy homogenizace a nivelizace, které byly řízeny socialistickými politikami, jež mimo jiné vedly k dogmatizaci, ostrakizaci a všeobecně nižší viditelnosti diference. Po pádu socialistického režimu začala éra transformace a české (v této době stále ještě československé) katedry geografie, které byly tradičně institucionalizovány na přírodovědných fakultách, začaly studovat mnoho nejrůznějších oblastí spojených s procesy transformace (Drbohlav et al. 2004) stále především z pozitivistické, materialistické a přírodovědné perspektivy, které byly pro studium některých transformačních změn relativně vhodné. Na méně „hmatatelné“, ale přesto mnohdy podstatou prostorové změny ve společnosti, reagovaly dříve než geografie další společenskovědní obory jako sociologie a filosofie. Česká geografie proto prozatím, až na světlé výjimky (Růžička 2006), nijak významně nerozvinula citlivost k diferencí na základě pohlaví, genderu, rasy či sexuality, která je charakteristická pro tzv. kulturní obrat v geografii (Gregory et al. 2009). Určité „kulturní zpoždění“ je tedy u české geografie pochopitelné, domnívám se ale, že i ostatní společenské vědy byly poznamenány, protože u nich je možné zase registrovat nedostatky v tzv. prostorovém obratu (Gregory et al. 2009), kdy sociálněprostorová perspektiva není dostatečně rozpracována. Hodnotovým cílem této práce je tedy poukázat na potřebu interdisciplinární spolupráce, jež pomůže prohloubit kulturní a prostorový obrat v českých sociálních vědách, tj. sblížit sociální geografii s dalšími sociálněvědními a humanitními obory.

V této práci se postupně zaměřím na vysvětlení institucionalizace a kontextuality prostorovosti společenského řádu heteronormativity, jak z hlediska teoretického, tak i empirického. Cílem bude odpovědět na otázky, jak mohou být prostorové životy neheterosexuálů strukturovány a zda je heteronormativita jimi vnímaná všude stejná, a pokud není, jaký je její prostorový rozměr.

Institucionalizace heteronormativity

V laickém či mediálním diskursu týkajícím se negativních postojů vůči „homosexualitě“ se lze často setkat s termínem homofobie. Podle O. Pechové (2007) se jedná o termín nevhodný, a proto se přikláním k termínu heteronormativita, jež je rovněž analyzován v zahraniční literatuře, ze které převážně čerpám. Heteronormativitu lze chápat jako „společenský regulační rámec, produkující binární dělbu pohlaví, normalizující touhu mezi muži a ženami, který marginalizuje ostatní sexuality jako odlišné a deviantní“ (Gregory et al. 2009: 329). Heteronormativita je tedy jakousi společenskou strukturou či řádem, jehož studium vyžaduje interdisciplinární přístup. K tomu, abychom zodpověděli otázku, jakým způsobem je tato společenská struktura ustavována a čím vlastně je, je třeba proniknout hlouběji k podstatě sociologie vědění. V rámci sociálněkonstruktivistického přístupu P. L. Bergera a T. Luckmanna je realita pojímána jako

„nepřetržitý sled typizací“ (Berger, Luckmann 1999: 38). Podle nich tvoří základ sociálního řádu teorie institucionalizace, v jejímž rámci instituce vznikají v důsledku činnosti lidí, to, zda vědomé či nevědomé, ponechme pro začátek stranou. Lidskou činnost Berger s Luckmannem popisují jako habitualizovanou, tedy ustálenou ve vzorcích a rutinizovanou v zásobě vědění. Při rutinizaci dochází k vyloučení nespočtu možností, kterými lze splnit daný úkol. K ilustraci autoři užívají známý příklad úkolu výroby kánoe ze sírek, rutinizací totiž ve výsledku dojde k ustálení jedné cesty její výroby, i když možných postupů je nespočet (Berger, Luckmann 1999). Rutinizace tak umožňuje uvolnit napětí a „mentální energii“ např. pro zdokonalování postupů. Určité typy činností, mezi kterými Berger a Luckmann explicitně probírají i sexualitu, jsou dále typizovány pro relevantní vykonavatele činností. Tyto typizace jsou již vždy institucemi, sdílenými a dostupnými všem členům dané společenské skupiny (Berger, Luckmann 1999: 58). Instituce tak stanovují, že činnost typu X bude vykonávána aktéry typu X (c.d.). Každá instituce, která byla někdy ustavena a je předána následující generaci, se stává historickou, čímž dochází k její objektivizaci a upevnění v realitě. Berger s Luckmannem (c.d.) apelují na to, že institucím není možné porozumět bez chápání jejich historie. Studiu historie instituce sexuality zasvětil významnou část svého života např. Michel Foucault (1978). Instituce tedy řídí lidské chování, stanovují mu určitý vzorec, který určuje jeden směr chování ze všech možných (kdo s kým, kde s čím, kdy, za jakých okolností, jak často atd.). Klíčový v kontextu teorie institucionalizace Bergera a Luckmanna je fakt, že instituce mají řídicí charakter již z podstaty své existence, některé mají samozřejmě i různé sekundární řídicí mechanismy a systém sociální kontroly (právní úpravy atd.). „Říci, že určitý druh lidské činnosti byl institucionalizován, je totéž jako říci, že tento druh činnosti byl podřízen sociální kontrole“ (Berger, Luckmann 1999: 58). Kontinuitu v čase institucím zajišťují procesy socializace, v rámci kterých hraje nejdůležitější funkci jazyk. Jazyk instituce objektivizuje, anonymizuje a zpřístupňuje všem, kteří ho sdílejí (c.d.: 44). Svět institucí vytvořený člověkem je zdánlivě objektivní, objektivizovanou realitou, kterou každé dítě v průběhu své (primární) socializace internalizuje za svou tak, jak je, a nezpochybňuje ji. Vztahy mezi objektivizací, internalizací a externalizací (zpětným promítáním internalizovaného světa) je třeba považovat za dialektické (Berger, Luckmann 1999), viz dále.

Jazyk vtiskuje institucionálnímu řádu logiku, která podle Bergera a Luckmanna není v rámci vědění zpochybňována. Vědění zde nemyslí teoretické, ale tzv. preteoretické (primární) vědění, tedy souhrn toho, „co každý ví“ o sociálním světě. Patří sem souhrny pouček, morálních zásad, lidových moudrostí, hodnot, přesvědčení i mýtů (c.d.: 68). Toto vědění lze chápat jako návod, který definuje a vytváří role, jež mají být v kontextu daných institucí hrány. Právě kontextualita, jak dále uvidíme, je pro interpretaci klíčová.

Obdobným způsobem uvažuje o kontextech každodenního života i E. Goffman, který každodenní interakce přímo připodobňuje k divadelní hře (Goffman 1999). Role jsou tedy „typizace v kontextu objektivované zásoby vědění“, v rámci kterého jsou známy zásady rolí i jejich známost, proto jsou jejich vykonavatelé (aktéři) i za jejich způsob vykonávání činnosti zodpovědnými (Berger, Luckman 1999: 76).

Svět institucí lze tedy chápat jako svět působení moci. Neodlučitelné provázání moci s věděním popsal vhodně např. M. Foucault (1980, 1995). Nekonformní odchýlení a vybočení od tohoto vědění, obecně platného souboru pravd (od správného vykonávání role), je sankcionováno, označováno buď za morální poklesek, mentální chorobu, nebo prostou nevědomost (Berger, Luckmann 1999: 68). Role a jejich způsob „hraní“, „předvádění“ či „performování“ (viz dále) tak reprezentují institucionální řád, podobně jako jazyk či objekty, jejichž symbolické významy musejí být neustále „oživovány“. Foucault při svém studiu mocenských vztahů v tomto kontextu místo rolí uvažuje o tzv. dispozitivech, které chápe jako specifické mocenské vztahy vtisknuté do konkrétních konfigurací v určitých oblastech, které máme k dispozici pro naše akce a jež zároveň omezují naše životy (Foucault 1978). Prostorová, geografická perspektiva řádu je zde čitelná již přinejmenším implicitně. Ve Foucaultově výkladu je jakoby každý „chycen v pasti“ těchto mocenských vztahů a nemá možnost uniknout z jejich hegemonického disciplinačního sevření, užívá proto dokonce metafory Benthamova „dokonalého“ vězení Panoptikonu (Foucault 1995). Souhlasím s kritiky (Giddens 1984; Butler 1993), že Foucaultova perspektiva je možná až příliš funkcionalistická a neposkytuje příliš prostoru pro jedincovo záměrné jednání, které je podle A. Giddense, J. Butler i P. L. Bergera s T. Luckmannem vůči sociálnímu řádu v dialektickém vztahu.

Na rozdíl od Bergera, Luckmanna či Goffmana další autoři problematizují míru svobody jednání aktéra nejen v oblasti lidského vědomí a jeho racionality, ale také v jeho nevědomé části mysli (Butler 1993; Giddens 1984). Tato problematika ale patří do širší funkcionalisticky-voluntaristické debaty známé jako struktura vs. aktér. Judith Butler rozpracovala především vybrané psychoanalytické práce Freuda a Lacana, čímž podpořila vlastní argumentaci týkající se neodlučitelných souvislostí mezi sociální konstrukcí institucí pohlaví, genderu a sexuality (Butler 1990, 1993).

Práce Butler je zde důležitá, protože představila svou teorii performativity (Butler 1990, 1993). V kontextu vztahu (subjektivity) jedince k heteronormativitě kriticky rekonceptualizovala Foucaultovy teze a konfrontovala je s psychoanalytickou a dekonstruktivistickou perspektivou. Butler poukázala na to, že za konstrukci (tvorbu) subjektu nejsou zodpovědné pouze mocenské vztahy (a tedy vědění), ale že samotné mocenské vztahy jsou neodlučitelné od subjektů, jež (heteronormativní) normy a zvyky (re)produkuje za pomoci svých (re)citací a performativit (Butler 1993). V kontextu předchozí analýzy práce Bergera a Luckmanna se zde jedná v podstatě o shodný pohled bez použití ex-

plicitních výrazů jako role či drama. S rozdílem v psychoanalytické úrovni teorie Butler tedy podobně jako Goffman upozorňuje, že konstrukce subjektu je závislá nejen na socializaci, čili přijetí mocenských vztahů internalizací, ale také na jejich neustálé reprezentaci a „oživování“ (slovy Butler na performativitu). Pozastavím se na chvíli u termínů performativita a performance, které jsou často zaměňovány, ačkoliv mají podle Butler zcela odlišný význam.

Dílo Judith Butler bohužel stále nebylo přeloženo³ do češtiny, a protože její literární styl je až extrémně neorganizovaný a sofistický (Salih 2002: 63), vzniká mnoho nedorozumění, která jsou pochopitelná a často předpokladatelná či nevyhnutelná. Autorčino psaní je mnohdy zařazováno do tzv. queer teorie, v rámci které se o významové konsolidovanosti neuvažuje (Browne, Nash 2010). Přesná definovanost či srozumitelnost není v tomto kontextu žádoucí, jednalo by se v podstatě o queer oxymoron. Ani v rámci dekonstruktivistického myšlení není pevné ustálení významů myslitelné (Derrida 1977). V raných pracích Butler (1990) ještě termíny performance a performativita zaměňuje, performativní zde ale definuje jako: „ustavující či ztvárňující to, čím je prohlašováno, že je“ (Butler 1990: 25). Hovoří-li tedy Butler o performativní genderové identitě, má na mysli proces, děj představení bez představitele. Později však již Butler explicitně uvádí, že zatímco performance předpokládá předem existující subjekt, performativita napadá vlastní úvahu o předem existujícím subjektu (Butler et al. 1994: 33). Koncept performativity Butler vychází ze starší Austinovy teorie mluvních aktů (Austin 1962), konfrontovaný právě s Derridovou dekonstrukcí (Derrida 1977) a psychoanalýzou. Termíny performativita a performance je tedy třeba rozlišovat a nepředpokládat dopředu existenci subjektu, který nemusí předem existovat a být tedy vůbec ukončitelný. Nahrazování termínu performativita termínem performance je proto chybou, která může vést k chápání jednání aktérů jako nějakého zamýšleného uměleckého představení či provádění činnosti. Od takového voluntaristického výkladu své práce se Butler explicitně distancovala (Butler 1993).

Určité záměrné a revoluční podrytí či svržení řádu není tedy podle autorů možné. Nerevoluční subverzivní praktiky v rámci prostoru X a dominantního sociálního řádu A (např. heteronormativity) však mohou díky dekonstruktivistickému chápání významu výroků či lidských performancí produkovat alternativy sociálního řádu B (např. homonormativity). Výrok X, o kterém komunikuje osoba A s osobou B, nemá z dekonstruktivistické perspektivy nikdy zcela zaručený smysl či ukončený význam, existuje proto možnost pro jeho alternativní pochopení (např. smích veselý × smích hysterický; polibek motivovaný vtipem × polibek z citu), a tedy i subverzi. Narušení zdánlivě hegemonických struktur, tedy i heteronormativity, může být dosaženo lokálně jak záměrným jednáním, tak i performativitami. Performativní mód jednání je vlastní jakékoliv dialektické konceptualizaci vědění (Butler 1993; Salih 2002). Sexuální norma

je proto vždy potenciálně queer (queer zde chápeme ve významu antinormativní). Uvažování Butler lze do jisté míry na úrovni lidského jednání srovnávat s Giddensovou teorií strukturace (Giddens 1984), ve které je rovněž kladen důraz na dialektické vztahy, nikoliv však explicitně na sexualitu či gender. V již uvedené queer teorii je tomu ale naopak, ta se sexualitou a genderem zabývá primárně.

Označením queer teorie mám na mysli „společné označení pro rozmanité intervence zaměřené na destabilizaci heterosexuální normy, které se soustředí na demonstrování sociální a prostorové konstruovanosti původu všech sexuálních identit“ (Howell 2009: 122). Obecně lze queer teorii chápat jako „myšlenkový proud zpochybňující a problematizující konsenzus, stabilitu či upřednostňovaný argument, který ke splnění svých cílů využívá postmodernismu a přehodnocuje sociální život především z perspektivy neheterosexuálů“ (Brown, Knopp 2003: 313). Mnoho z geografů sexualit zasvětilo svou práci právě tzv. queerování prostoru, ve smyslu destabilizování či denaturalizace heteronormativity v jeho rámci (Bell, Valentine 1995; Duncan 1996). Ke zformování toho, co dnes nazýváme queer teorií, přispěli mnozí, nejčastěji jsou však citováni autoři a autorky jako Foucault, Butler, Sedgwick, Derrida, Kristeva, Lacan, Freud a další. Do geografie jejich myšlení začalo pronikat převážně od počátku 90. let 20. století.

Na základě těchto teoretických přístupů je možné uvažovat o samotné heteronormativě jako o společenské struktuře závislé na své (re)produkci či (re)konstrukci jednotlivci. Heteronormativita je norma, která je součástí preteoretického obecného vědění, a je proto u každého člověka automaticky předpokládána (Sherry 2004). Důsledkem této situace je obecná neviditelnost neheterosexuálních identit, protože vědění s nimi spojené není součástí obecného, ale specifického (třebaže preteoretického) vědění. V procesu (primární socializace) dítěte dochází k socializaci automaticky předpokládající heterosexuální. U určitého procenta neheterosexuálů tak dochází k internalizaci heteronormativní identity a celého „balíčku vědění“ spojeného s předpokládanou heterosexuální. Vlastní koexistenci institucí heterosexuality a homosexuality Berger s Luckmannem (1999: 66) nepovažují za problém. Jejich vztah ovšem nabývá na problematičnosti právě v situaci „vsudyprítomného“ automatického předpokladu heterosexuality ze strany společnosti, který má důsledky na vývoj identity člověka. Neheterosexuální identity (např. homosexuál, gay, lesba či bisexuál) jsou ve společnosti považované za stigmatizované (Goffman 2003), v rámci heteronormativity zneviditelnované či umlčovány (Burgess 2005). Toto umlčování je možné odvodit i z postřehu Bergera a Luckmana, ve kterém připomínají důležitost konverzace pro udržování reality, tu zde můžeme chápat i jako performativitu. „Subjektivní realita něčeho, o čem se nemluví, se stává mlhavou“ (Berger, Luckmann 1999: 151). Není snad třeba dokládat aktuální realitu v Česku, kde „konverzaci“ o homosexualitě rodiče ani škola příliš času nevěnují.

V heteronormativním kontextu je proto neheterosexuální potřeba neustále potvrzovat a tím se diskreditovat (Foucault 1978) či přijímat stigma (Goffman 2003) ať slovním prohlášením (např. „jsem gay“) či jednáním (např. „polibek muže s mužem“). Zde již narážím na nutnost problematizovat samotné uvažování o sexuálních identitách a především kriticky rozpracovat populární myšlenku procesu coming outu.

Neheterosexuální identita a její vyjednávání

Sexuální identitu člověka výzkumníci tradičně považují za jednorozměrnou (Meyer, Ouellette 2009; Verni 2009: 69). Specificky to platí v kontextu klasických lineárních modelů vývoje sexuální identity, které klasifikují veřejné odhalení sexuální identity, tzv. coming out, jako zdlouhavý, avšak lineární, psychologický proces, jehož úspěšné zakončení je společensky „zdravé“ a žádané (Verni 2009). Klasicky je coming out definován jako „kognitivně behaviorální proces rozpoznání vlastní atypické citové a sexuální náklonnosti a jejího následného osvojení a integrace do systému sebepojetí. Jeho průběh je velmi individuální jak z hlediska trvání, tak možné konfliktnosti“ (Procházka 2001 in Polášková 2009: 22). Další klasickou definicí je „proces postupného hledání a uvědomování si vlastní sexuality, který vyvrcholí tím, že si člověk svou sexuální orientaci pojmenuje (tím ji do značné míry přijme a sdělí ji svému nejbližšímu okolí“ (Smetáčková, Braun 2009: 21). V této práci se proto pokusím tento lineární pohled kriticky přehodnotit a předložit model kontextuálně sociální, prostorové a časově vyjednávané⁴ neheterosexuální identity, který dokreslím předložením výsledků svého výzkumného šetření.

Nelinearitu a kontextualitu (nehetero)sexuálních identit dokládá rozsáhlá oblast výzkumu upozorňujícího na potřebu fluidnějšího a plastičtějšího chápání sexuálních identit, které samozřejmě souvisejí s rozvojem queer teorie. Coming out tak zde chápu jen jako „výrok“, který by byl nepotřebný, pokud by neheterosexuální identita viditelně označovala těla svých nositelů, tak tomu ale není (Longhurst 1995). Coming out dává smysl jen v heteronormativním kontextu a nikdy ho nelze završit (Adams 2010).

Lze rozlišit alespoň dva hlavní koncepty, ve kterých autoři představili metafory popisující situaci interakční kontextuality sexuální identity. První koncept vychází z kritického přehodnocení (ne)linearity procesu coming outu, ten je nazván podle známého anglického rčení „coming out of the closet“, tedy volně přeloženo „vycházení ze skříně“. Fenomén kontextuálního vyjednávání (kde, kdy a za jakých okolností je osoba „venku ze skříně“) se v těchto pracích popisuje termínem „closetovanost“ (Sedgwick 1990; Betsky 1997), česky tedy možná „zaskříňovanost“, v geografickém kontextu se často setkáváme s termínem „zaskříňovaný prostor“ (*closeted space*) (Brown 2000). Tento koncept je v geografii sexualit značně oblíbený, protože umožňuje mapovat prostory a místa, v rámci kterých neheterosexuální lidé dočasně své „skříně“ opouštějí, a kde se naopak v důsledku nej-

různějších faktorů, jako diskriminace či strach, ve svých „skříňích“ drží. G. Valentine (1993) se například zaměřila na studium vyjednávání lesbických identit a identifikovala vícero nejrůznějších identit, které ženy vyjednávaly v rámci nejrůznějších prostorů, ať už se jednalo o domov, nákupní centrum či pracoviště. Tyto identity byly vždy v různé míře „otevřené či neheterosexuální“. Zde se již blíží k druhému konceptu, který s metaforou zaskříňovanosti poměrně úzce souvisí a je nazýván termínem *passing*. *Passing* je do češtiny možné přeložit jen obtížně jako „proplouvání či procházení“ (jako heterosexuál apod.). Oba koncepty – zaskříňovanost i proplouvání (*passing*) – jsou si velmi podobné a vztahují se k popisu vícerozměrných, mnohoznačných, relačních a fluidních sexuálních identit. Proplouvání (*passing*) „je strategie ztvárňování své identity (*identity enactment*) jako identity, ke které se osoba jinak aktivně nehlásí“ (Verni 2009: 67). Jedná se o celou škálu typů jednání využívaných jednotlivci jako prostředků k proplouvání v kontextech, kde by jinak byli vystaveni riziku stigmatizace. Autoři popisují jak záměrné, tak nezáměrné varianty proplouvání v kontextech identit rasových, sexuálních, genderových, akademických či jiných (Barreto et al. 2006; Reid 2007; Torres 2007). Forem proplouvání je celá škála od aktivních až po zcela pasivní, jsou ale vždy závislé na interpersonálních dynamikách a specifických sociálních, prostorových či časových kontextech (viz schéma 1). Proplouvání ale nelze považovat pouze za záměrné či vědomé jednání, často je totiž probíráno ve svých nevědomých kontextech, kdy v rámci obrany vůči stigmatu jednotlivci podvědomě „potlačují části sebe samých“ (Linton 2006: 166). V Goffmanových metaforách by proplouvání mohlo být interpretováno jako manipulace v rámci dramatického aktu předního regionu jednotlivce či skupiny (Goffman 1999). Proplouvání (*passing*) zde ale chápu v queer teoretickém smyslu, tedy i psychoanalyticky, a neuvažuji o tomto jednání jen jako o záměrném „managementu dojmů“ nebo o nějaké racionální, vědomé praxi. Autoři se shodují na tom, že fenomén proplouvání má kontextuální charakter, a je tedy závislý na sociálním, geografickém, časovém i psychologickém kontextu. Zájem o pochopení této kontextuality byl ústředním motivem pro tuto práci.

Mezi nejčastější motivy spojené s proplouváním patří: 1. vystříhání se diskriminace a zajištění obecného bezpečí, 2. zakrytí stigmatizované identity, 3. aktivní klamání, 4. dosažení výhod určených pouze dominantním skupinám, včetně společenského přijetí a pocty (Adams 2010; Barreto et al. 2006; Reid 2007; Torres 2007; Verni 2009). Proplouvání je tedy úzce propojeno se subjektivním pocitem komfortu (viz dále). R. Verni (2009) v rámci svého kvalitativního výzkumu prokázala, že s praktikováním proplouvání se pojí jak negativní emoce, např. rozmrzelost, frustrace (spojené s pocitem neviditelnosti), zlost (např. v důsledku nutnosti „proplouvat“), pocit odcizení, strach, izolovanost (např. v důsledku vyloučení z homosexuální komunity), tak i emoce pozitivní jako pocit bezpečí, privilegovanosti, nadě-

je kariérního růstu, zachování autonomie či vědomá možnost manipulovat či záměrně mást okolí spojená s pocitem zmocnění, kdy se zdrojem moci stává vědění o vlastní skryté identitě (Verni 2009: 74).

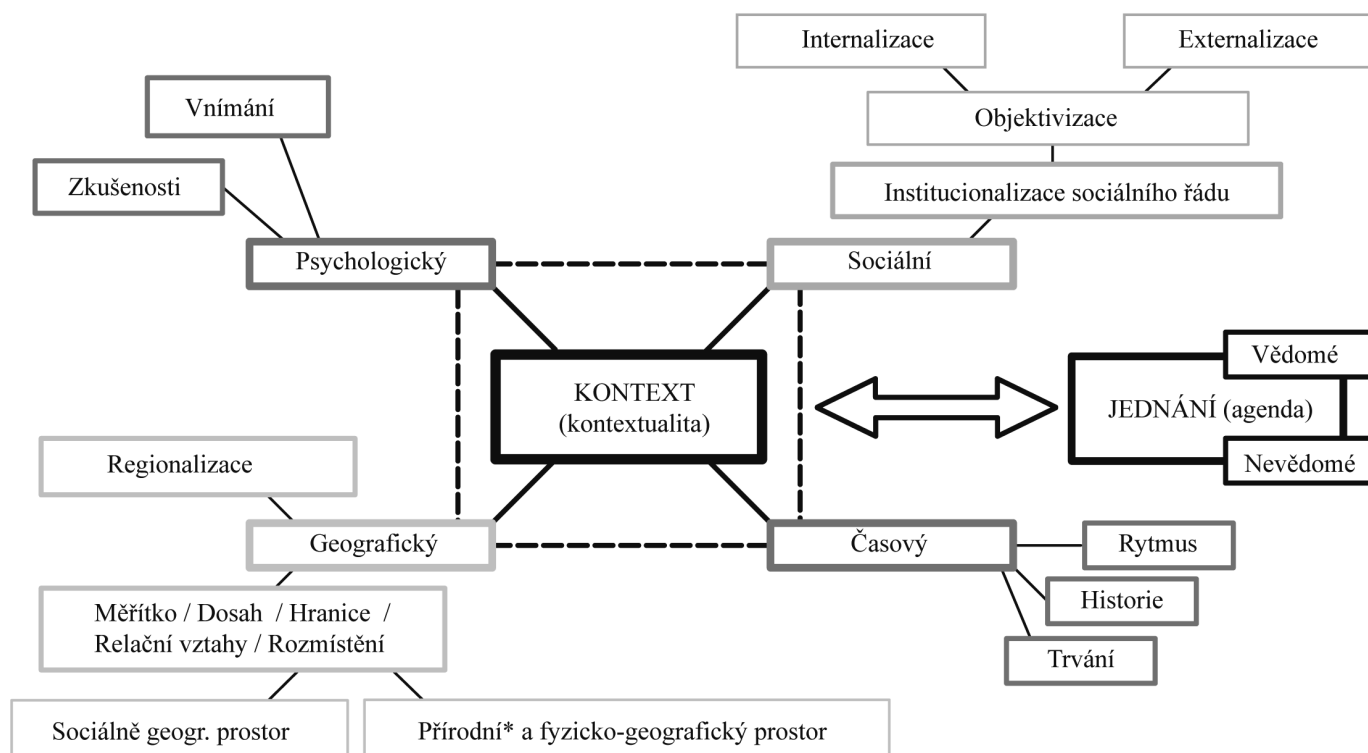
Jak již bylo řečeno, neheterosexuálně identifikovaný člověk je v heteronormativním kontextu neviditelný, „nevyoutuje-li“ se dočasně, neopustí-li „skříň“ nebo nepřestane-li ve vztahu k lidem kolem sebe proplouvat jako heterosexuál.

Skříň (closet) v naší kultuře není funkcí homosexuality, ale povinné a předpokládané heterosexuality. Můžu být veřejně identifikován jako gay, ale aby byla má identita uznána, musím ji deklarovat při každé nové příležitosti. (Crimp 1993: 305)

V populární kultuře (či v obecném vědění) ale samozřejmě o neheterosexuálních identitách koluje „vědění“ o tom, jak poznat neheterosexuála, o „charakteristikách homosexuálů“, ty jsou však často založeny na stereotypech, na základě kterých je možné identifikovat možná jen zlomek skutečně neheterosexuálně se identifikujících osob. Existence fenoménu proplouvání (*passingu*) dokáže narušit hranice kolem zdánlivě pevné identity či skupinové příslušnosti a vědění o možnosti jednotlivců „navlékat legitimnější“ identity tak podkopává „zdánlivě stabilní“ sociální kategorie či identity, včetně těch „heterosexuálních“. To může u „ochránců sociálních hranic“ vyvolávat „úzkost a strach“ (Verni 2009: 68). Proplouvání tak zpochybňuje platnost obecně uznávaných znaků stigmatizovaných identit (např. femininity u gayů), čímž rozmazává hraniční čáry mezi těmi, jež jsou ve společnosti privilegovaní, a těmi, jež jsou ignorováni či znehodnocováni (Torres 2007; Adams 2010).

Vysvětlováním mechanismů interakcí a chování jednotlivců v prostředí se zabývá nejrůznější škála oborů včetně behaviorální geografie, geografie strachu, environmentální psychologie či sociální ekologie. Často ale bývá v rámci těchto přístupů opomíjen psychoanalytický rozměr lidského jednání, který by ale v práci ovlivněné queer teorií neměl být opomenut. Diskuse o zainteresovaných podvědomých, kognitivních či metakognitivních procesech by již představovala odlišný článek. Domnívám se ale, že na základě předcházející teoretické diskuse lze obhájit, že jedinci vnímají a interagují v rozdílných prostorech v závislosti na interakčním kontextu, jenž je ovlivněn sociálními, geografickými, časovými i psychologickými faktory (schéma 1). Jedincova interakce je tak podmíněna podobně jako v rámci Giddensovy regionalizace (Giddens 1984: 124) nebo Goffmanových „předních“ a „zadních regionů“, není ale vždy ovlivněna vědomě a poznatelně. V některých prostorech či místech se proto mohou lidé v důsledku své sexuální difference „stát sami sebou“ pravděpodobněji než v jiných. Na základě této argumentace se tak domnívám, že i heteronormativita je vnímána kontextuálně, a lze tudíž hovořit o různě vnímané heteronormativitě prostorů.

Schéma 1: Kontextualita lidského jednání.

Zdroj: Vlastní.

Poznámka: Přírodním prostorem jsou zde chápány i determinované přírodní, biologické možnosti těla jako mikroprostoru člověka, patří sem tedy i limitující faktory lidského těla.

Prostor není prázdnou dimenzí, ve které se sociální formace stanou strukturovanými, právě naopak, o prostoru musí být uvažováno ve vztahu ke své účasti v ustavování interakčních systémů... nejsou žádné logické či metodologické rozdílnosti mezi humánní (sociální) geografii a sociologií! (Giddens 1984: 368, volně přeloženo, závorka přidaná)

Na základě tohoto komplikovaného teoretického pozadí jsem se pokusil experimentálně „změřit“ vnímanou heteronormativitu ve vybraných „typických, každodenních“ prostorech a stanovit, jak neheterosexuálové vnímají heteronormativitu těchto prostorů. Ve kterých prostorech jsou projevy neheterosexuality pravděpodobnější a ve kterých prostorech se neheterosexuální lidé cítí pohodlněji? A které kontextuální faktory k tomu přispívají? Které prostory jsou více queer, tedy méně sexuálně normativní? Dochází např. v „gay prostorech“ k dekonstrukci a destabilizaci heteronormativity, nebo pouze k (re)definování nové normy, a jsou tedy např. „homonormativní“? Na tyto otázky odpovím v další části.

Měření vnímané heteronormativity prostorů

V rámci tohoto výzkumu jsem se přiklonil ke kvantitativní metodologii, k internetovému dotazníkovému šetření. Domnívám se, že kvantitativní metody mají potenciál i pro měření fenoménů tak obtížně operacionalizovatelných, jako je heteronormativita. V anglo-americkém akademickém

prostředí lze v současnosti zaznamenat poměrně zajímavou diskusi ohledně trvajících hodnoty kvantifikace (Brown 2007, 2008; Browne, Nash 2010). Z těchto důvodů jsem přesvědčen, že odmítání kvantitativních metod v rámci queer teoretického přístupu by vedlo k produkci nekritického a dualistického vědění místo plodného přispění k metodologické komplementaritě kvalitativních a kvantitativních přístupů.

Dotazník byl zaměřen výlučně na neheterosexuální lidi. Metodologicky je takový výběr problematický, protože jde o tzv. skrytou populaci, pro kterou není dostupný výběrový rámec (Marpsat, Razafindratsima 2010), a protože sexualitu nelze objektivně měřit⁵ (Jenkins 2010), nelze náhodně vybírat respondenty z populace. Tento problém je v rámci výzkumů neheterosexuality známý (Browne 2005), a proto jsem se přiklonil k nejčastěji užívané výběrové metodě, sněhové kouli (výběr nabalováním) v kombinaci s metodou samovýběru (Reichl 2009). Pro výzkumy skrytých populací je metoda sněhové koule vhodná, protože využívá vzájemné síťové propojenosti jednotlivců v populaci (Heckathorn 1997), která je navíc poněkud vyšší u neheterosexuálů (Tuten 2006).

V kombinaci metody sněhové koule jsem ještě kontaktoval 30 administrátorů/rek neheterosexuálně orientovaných komunitních webů⁶ a požádal je o vyvěšení grafického inzerátu mého dotazníkového šetření na jejich stránky. Při šíření dotazníku mi rovněž pomohlo „queer sdružení“ UK Charlie o.s. Každý elektronický dotazník zahrnoval prosbu o šíření mezi dalšími neheterosexuály, čímž jsem aktivoval další nabalování a pokoušel se proniknout do co největší-

ho počtu sociálních sítí a omezil jsem určité nepravděpodobnostní výběrové zkreslení (Baltar, Brunet 2012). Zcela reprezentativního vzorku dosáhnout pravděpodobně nelze, proto i v rámci tohoto výzkumu je možné odvozovat na skutečnou skrytou celkovou populaci neheterosexuálů jen omezeně. Strategii šíření dotazníku jsem věnoval značnou pozornost, aby bylo dosaženo co největší diverzity výsledného vzorku, který nakonec dosahoval počtu $N=1\ 589$ neheterosexuálních osob.

V teoretické části jsem vysvětlil, že stigmatizovaná není heterosexuální, ale neheterosexuální identita. Existuje nepočítaný geografických a příbuzných sociálních výzkumů prokazujících opresivní nastavení veřejného (často i soukromého) prostoru vůči neheterosexuálům, v rámci heteronormativního řádu, a naopak potvrzujících automaticnost, relativní bezproblémovost a privilegovanost heterosexuality (Bell, Valentine 1995; Duncan 1996). Projev heterosexuality není v heteronormativní společnosti mnohdy ani za sexuální považován (Valentine 1993), věřím, že mnozí heterosexuální čtenáři a čtenářky z vlastních zkušeností potvrdí, že před tím či v průběhu toho, co své partnerky či partnery drží za ruce, dotýkají se jich, líbají je či jim jen věnují upřímný pohled, neuvažují o tom, zda jejich jednání vyvolá nesouhlasné pohledy, civění, šuškáni, hlasitý odpor, či dokonce fyzickou agresi (Duncan 1996). Tyto reakce jsou však častou nekomfortní, stigmatizovanou realitou, se kterou se setkává značné množství neheterosexuálů. S takovou realitou se tedy setkává mnoho neheterosexuálů, kteří zrovna neproplouvají jako heterosexuálové či nepřenašejí svou „skříň“, do které by svou pravou sexuální identitu „uzavřeli“. Neheterosexuální lidé tedy své identity vyjednávají v závislosti na kontextuálních faktorech ovlivňujících jejich interakci (schéma 1). V rámci svého šetření jsem se zaměřil na vyjednávání sexuální interakce, kterou lze vzhledem k diskusi o proplouvání a zaskříňovanosti spojovat s konceptem sexuálního komfortu.

Aby tedy bylo možné vnímanou heteronormativitu v kontextu nejrůznějších prostorů změřit, rozhodl jsem se využít v geografii nepříliš častou vizuální metodologii, práci s fotografiemi, při které jsem se zaměřil na kvantitativní hodnocení kontextuality a reprezentací vázaných k těmto prostorům (Rose 2001). Do výzkumu jsem zařadil 19 odlišných fotografií zobrazujících nejrůznější veřejné či poloveřejné prostory, které jsou v miniaturách zobrazené na obrázku 1. V těchto prostorech se lidé mohou běžně vyskytnout ve svém každodenním životě. Většina fotografií byla vybrána z důvodu jejich relevance v oblasti výzkumu geografie sexualit, které byly studiu interakcí v těchto prostorech již věnovány (Valentine 1993; Binnie 1995; Matejskova 2007 aj.). Všechny 19 fotografií jsem vybíral s náležitou opatrností, aby reprezentovaly co nejrozmanitější soubor veřejných, poloveřejných městských, ale i jiných prostorů. Prostor, který často bývá s vyjednáváním neheterosexuálních identit spojován, prostor pracoviště, jsem do výzkumu nezařadil, protože se domnívám, že jeho reprezentace

na fotografii z důvodu příliš vysoké diverzity možných variant pracovišť není možná. Konkrétně vybrané fotografie probírám v rámci diskuse o výsledcích. Fotografie byly respondentům postupně zvlášť zobrazeny ve vysokém rozlišení, tak aby jimi měli vyplněnu téměř celou obrazovku monitoru. To mělo zprostředkovat představu daného prostoru.

Respondenti měli k dispozici k hodnocení dvě deseti-stupňové škály (sémantické diferenciály). Na první škále šlo o zhodnocení vlastního relativního stupně sexuálního komfortu⁷ (pohodlí/uspokojení), pro každého jedince jedinečného pocitu, individuální potřeby, který by eventuálně pociťovali v zobrazeném prostoru či místě. Respondenti se tedy měli „ponořit do situace“ a ohodnotit stupeň svého relativního sexuálního komfortu, resp. míry náklonnosti, kterou by v daném prostoru ke svému (alespoň představovanému) partnerovi/partnerce projevovali. Pokud respondenti neměli zkušenosti s partnerským vztahem nebo v něm nebyli, požádal jsem je, aby si přibližnou situaci alespoň představili. Na tomto místě je zajímavé pojetí sexuálního komfortu od R. Holliday (1999):

Komfort znamená ... vnější vyjadřování toho, co jedinec cítí uvnitř. Jinými slovy, existuje touha uzavřít mezeru mezi performancí (jednáním) a ontologií (bytím), touha být přítomen (self-present) nejen sobě, ale i pro ostatní. Komfort je v tomto případě odvozen od bytí „rozdílitelné“ queer vůči oběma, sobě samému a vzhledem k ostatním. (Holliday 1999: 485, volně přeloženo)

Druhá škála měla sloužit ke změření stupně subjektivního vnímání difference v možnosti relativně se sexuálně uvolnit a být sám sebou a k tomu, jak situaci respondent vnímá u své pomyslné představy „běžného heterosexuála“. Nepokoušel jsem se tedy z pohledu neheterosexuálů měřit stupeň komfortu „běžných heterosexuálů“, to by nebylo možné, protože nic jako „běžný heterosexuál“ neexistuje, měřil jsem pouze subjektivní pocit vnímané rozdílnosti mezi svou neheterosexuální a „pomyslnou heterosexuální“ pozicí, čili pocit, který je pro každého jedince jedinečný. Jinými slovy, narážím zde na fenomén proplouvání a zaskříňovanosti, kdy neheterosexuální jednotlivec má možnost proplouvat jako heterosexuál. Rozdíl v naměřených hodnotách na škále první a druhé jsem pak využil ke stanovení *indexu vnímané heteronormativity prostoru* (I_{HP}). Domnívám se, že tento index kvantitativně zachycuje (operacionalizuje) nejen vnímanou heteronormativitu prostoru, ale i specifický potenciál pro opuštění „skříňe“ a pravděpodobnější vyjednávání své autentické neheterosexuální identity.

Úvahy o výsledcích šetření

Užitá metodologie byla poněkud komplikovaná, ale protože jsem se s kvantitativním studiem kontextuality vyjednávání neheterosexuální identity prozatím nesetkal, poskytl do této problematiky nový vhled. Nejprve krátce přiblížím charakteristiku výběrového vzorku.

Obrázek 1: Soubor vybraných fotografií ve výzkumu.

Zdroj: Autorovy fotografie.

Šetření proběhlo mezi únorem a květnem roku 2011 a ve výsledném výběrovém souboru (N=1 589) převážil 74% podíl gayů (N=1 178) oproti 15 % leseb (N=241), 7 % bisexuálních mužů (N=104), 3 % bisexuálních žen (N=52) a 1 % jinak se identifikujících osob (N=14). Věkové složení respondentů bylo následovné: 119 osob (7,5 %) do 18 let, 668 osob (42 %) ve věku 19–25 let, 517 osob (32,5 %) ve věku 26–35 let, 191 osob (12 %) ve věku 36–45 let, 66 osob (4,2 %) ve věku 46–55 let a 28 osob (1,8 %) bylo starších 56 let.

Je pravděpodobné, že poněkud nižší věkový průměr (modus 21 let, medián 26 let a aritmetický průměr 28,1 let) výběrového souboru byl zapříčiněn použitou internetovou metodologií. Vzhledem k nenormálnímu rozložení ve věkových skupinách jsem k ověření signifikance věkových rozdílů mezi jednotlivými skupinami respondentů použil neparametrickou alternativu k jednostranné analýze variance (ANOVA), Kruskal-Wallisův test, který nevyžaduje normální rozložení dat. Výsledkem testování (na hladině signifi-

kance 0,05) bylo prokázání statisticky signifikantních věkových rozdílů u následujících dvojic, (+) značí sig. starší, (-) sig. mladší: bi-muži (+) × bi-ženy (-), bi-ženy (-) × gayové (+), bi-ženy (-) × lesby (+) a gayové (+) × lesby (-). Charakteristika výsledného výběrového souboru sice není zcela reprezentativní, domnívám se ale, že vzhledem k robustnosti vzorku (N = 1 589) značnou, byť ne zcela neomezenou, vypovídající hodnotu má.

Nyní tedy již přejdu k interpretaci výsledných hodnot indexů heteronormativity prostorů (dále I_{HP}) a výběru vybraných fotografií. Výsledné hodnoty I_{HP} jednotlivých zařazených prostorů jsem pro interpretaci rozdělil do skupiny pozitivně (plusově), negativně (minusově) a neutrálně (blíže nule) hodnocených fotografií. Výsledky I_{HP} jsou pro každou fotografii a skupinu respondentů zobrazeny přehledně v tabulce 1, kde jsem je podle svého subjektivního názoru pojmenoval, uvedl jsem u nich ale čísla, na základě kterých je lze dohledat podle obrázku 1 a 2.

Skupina fotografií s pozitivním I_{HP}

Plusové hodnoty I_{HP} značí situaci, kdy většina respondentů svůj vlastní relativní (nehetero)sexuální komfort považovala za vyšší než ten, který předpokládala pro „běžné heterosexuály“. Dalo by se tedy hovořit o „homonormativitě“ těchto prostorů, ve kterých se naopak heterosexuálně identifikovaní mohou střídat s automatickým předpokladem „neheterosexuality“, dokud se „nevyoutují“ jako heterosexuální (Adams 2010: 234). Pozitivní hodnoty získaly pouze tři fotografie prostorů, které lze s výhradami nazvat „gay městské prostory“. Většina geografů sexuality spojuje městské prostory vyhraněné pro socializaci neheterosexuálů, především gayů a leseb (např. gay bary, kluby či kavárny), za prostory aktivně sexualizované, kdy jim je především v důsledku kapitalistické produkce diskursivních významů, nejčastěji prostřednictvím médií, produkce symbolů, hodnot, služeb atd., přisuzována „homosexuální“ autentičnost (Binnie 1995). V této souvislosti je mnohdy skloňována tzv. komodifikace gay kultury a tzv. růžová ekonomika (Binnie, Skeggs 2004). Na základě těchto skutečností se domnívám, že jsou všechny tyto prostory prostoupeny věděním založeným na „homosexuální“ či „neheterosexuální“ institucionalizaci. L. Moran et al. (2001) pak poukazuje na zajímavé zjištění, že „gay prostory“ jsou od „heterosexuálních“ vždy odděleny hranicemi, které mají komplexní charakter s relativně stabilní geografickou či symbolickou pozicí, jakoby „vždy na okraji“. Popisují dveřníky, vyhazovače, hesla, souhlasy s podmínkami, VIP karty, klíče či jiné způsoby vnímání hranic zapsané ve způsobech tance, pohledech či v tématech hovoru (Moran et al. 2001: 414–415). Při překračování hranice mezi heterosexuálním prostorem a identifikovatelně „gay prostorem“ podle G. Valentine (1993: 244) vždy existuje riziko odhalení, tím zdůvodňuje, proč tyto „formální gay prostory“ lesby příliš nevyhledávají, ale raději se socializují (ve smyslu setkávání se) v soukromí. Výlučně „lesbické podniky“ jsou v důsledku ekonomické pozice žen jen

obtížně udržitelné, což potvrzují mnohé výzkumy zabývající se studiem lesbického prostoru (Duncan 1996; Valentine 1993) i prostá každodenní zkušenost. Z těchto důvodů jsem fotografie výlučně lesbických prostorů do výzkumu nezařadil.

První fotografie (č. 3) ze skupiny pozitivně hodnocených zobrazovala prostor „gay kavárny“ v Londýně, viditelně identifikované jako neheterosexuální, jak velkým nápisem G-A-Y, tak i performativně⁸, dvěma muži, kteří seděli venku a zřetelně si navzájem projevovali náklonnost. Tento prostor získal nejvyšší pozitivní hodnotu, tedy $I_{HP} = 3,14$. Zahraněční prostor jsem vybral, protože jsem nenašel v rámci svého hledání žádný natolik explicitně neheterosexuálně reprezentovaný prostor v regionu Česka. Z výsledku I_{HP} tohoto prostoru je možné vyvodit, že by v tomto kontextu respondenti s největší pravděpodobností „opustili své skříně“ nebo „zaujali“ neheterosexuální identity, a to buď záměrně, či bezděčně. Další fotografie (č. 4) reprezentující „gay prostor“ byla pořízena uvnitř v současnosti již neexistujícího pražského gay klubu Valentino ($I_{HP} = 3,01$) během rušné taneční akce.⁹ Interiér zde byl zřetelně vyzdoben duhovými barvami, které jsou mediálně stále zřetelnějšími reprezentacemi neheterosexuálních významů, během svého výzkumu jsem se nesetkal s žádnou neheterosexuální osobou, která by tuto reprezentaci duhy neznala. Třetí fotografie (č. 2ab) zobrazovala dva „gay/lesbické obchody“ (jeden v Berlíně a druhý v Londýně), které byly rovněž viditelně zdobené pestrobarevnou symbolikou, zobrazovaly navíc i viditelně obrazy mužské nahoty, popř. stejnopohlavní náklonnosti ($I_{HP} = 1,6$), jak je vidět, tyto explicitní sexuální reprezentace k většímu komfortu nijak významně nepřispěly.

Na základě těchto kvantitativních výsledků či neformálních diskusí, kterých jsem se účastnil, bych dále jen spekoval, zda v prostorech, kde „dominují“ neheterosexuálové, skuteční „heterosexuálně se identifikující lidé“ opravdu pociťují omezení či rozpačitost spojenou s (re)produkcí normy, která omezuje heterosexuální komfort. Neheterosexuální respondenti to však v rámci vyjednávání vlastních identit předpokládají, proto tato problematika potřebuje další výzkumy zaměřené na heterosexuály, které by mohly tuto otázku zodpovědět.

Skupina fotografií s negativním I_{HP}

Protože jsou podle mnoha autorů každodenní městské prostory neheterosexuálními lidmi prožívány jako agresivně heterosexuální (Namaste 1996; Valentine 1993; Hubbard 2001: 55), nebylo velkým překvapením, že většina fotografií získala negativní (minusové) hodnoty I_{HP} . Ty upozorňují na různě vysokou míru vnímané heteronormativity závislé na kontextech těchto prostorů. Zajímavě rozdílné hodnocení získal soubor tří nepříliš rozdílných fotografií (obrázek 2) zachycujících z geografického hlediska ekvivalentní prostor velmi podobných pěších zón ve městech Praha, Budapešť a Stockholm (č. 15, 17 a 16), zobrazené na obrázku 2.

Obrázek 2: Fotografie pěších zón v Praze, Budapešti a Stockholmu (foto č. 15, 17 a 16).

Zdroj: Vlastní.

Odkud doopravdy fotografie pocházely, by pravděpodobně rozeznal pouze znalec. Tři zcela odlišné oblasti jsou zde proto, že jsem chtěl eliminovat možné citové zabarvení či potenciální náklonnost k místu ve smyslu pocitu místa (*sense of place*), která byla popsána např. v humanistické geografii (Tuan 2001). Fotografie z Prahy byla pořízena ve dne, fotografie z Budapešti v noci a ta ze Stockholmu byla pořízena ve dne. Byl zde však přítomný malý rozpoznatelný symbol duhové vlajky, který visel na jedné z budov. Takto označenou vnitroměstskou ulici jsem v Česku v době zpracování výzkumu nenašel. G. Valentine (1993) při zkoumání vyjednávání neheterosexuální identity upozornila na vliv času a denní doby (tmy). Zájem o kvantitativní ověření byl tedy nasnadě. Tma obecně ve veřejném prostoru zvyšuje míru anonymity, důležitého prvku neheterosexuální přítomnosti (Brown 2000). Městský prostor je pak za značně anonymní považován již klasicky (Hubbard 2006). Značné rozdíly v naměřených hodnotách I_{HP} pěších zón nebyly proto překvapivé. Ulice zobrazená ve dne (Praha) získala $I_{HP} = -1,75$ a ulice v noci (Budapešť) získala $I_{HP} = -1,17$. Tma byla hodnocena jako poměrně významný faktor, nikoliv však jako faktor natolik významný jako symbolický význam duhové vlajky, protože výsledná hodnota pro fotografii se symbolem (Stockholm) má $I_{HP} = -0,46$. To jen potvrzuje, že symbolika s institucionalizovaným neheterosexuálním významem má značný vliv na vyjednávání neheterosexuální identity a v podstatě symbolicky napomáhá neutralizovat vnímanou heteronormativitu prostoru v kontextu svého působení. Je však diskutabilní, zda tato symbolika reprezentuje významy skutečně destabilizující všechny sexuální normy a zda se jedná o „antinormativní“ (queer) symboliku, nebo jde jen o jinak normativní, zde o homonormativní symboliku. Na základě dat z tohoto výzkumu nemohu poskytnout jednoznačný závěr v této otázce. Z pohledu

neheterosexuálů se ale jednalo o druhý nejneutrálnější prostor. Pokud „queer/gay/LGBT/duhová“ symbolika hraje důležitou roli pro vnímání heteronormativity, pak jistě hraje značnou roli i v ovlivňování „prostoru skříně“ (Sedgwick 1990; Brown 2000). Další otázka zůstává nezodpovězena – zda tato symbolika bude stále efektivní, bude-li její význam známý (čitelný) i heterosexuální populaci, protože podle Valentine tyto „sotva postřehnutelné značky jinakosti nejsou čteny a chápány heterosexuálním publikem“ (Valentine 1996: 152).

Všechny ostatní fotografie ve výzkumu, kromě jedné, které se věnují na konci, získaly negativní hodnocení. Pozastavím se ale ještě u fotografie koupaliště (č. 1), která získala nejnižší hodnotu, tedy $I_{HP} = -3,12$. Respondenti zde předpokládali nejnižší hodnotu svého sexuálního komfortu a pociťovali největší rozdíl ve vyjednávání „neheterosexuálních“ a „heterosexuálních identit“. Tento výsledek není zcela překvapivý, protože prostor koupaliště je obecně považován za heterosexuální, dokud není za neheterosexuální označen, obdobný argument jsem rovněž rozebíral v rámci kritiky coming outu a představení plastičtějších konceptů identit, jako jsou zaskříňovanost (*closet*) či proplouvání (*passing*). Na koupališti je téměř nemožné interagovat kompletně jako neheterosexuál. Pravděpodobně opačná situace by nastala, kdyby se jednalo o prostor „gay či lesbického koupaliště“, které by takto bylo zřetelně ohraničeno a symbolicky označeno, to by však byl jen příklad prostorové segregace. V prostoru heteronormativního koupaliště existuje tedy nejvyšší pravděpodobnost toho, že neheterosexuální osoba zůstane ve své „skříní“ a většina dalších neznámých osob (bez ohledu na jejich vlastní sexualitu) bude automaticky předpokládat heterosexuální osobu. Kontext velkého počtu dohlížejících, kteří se primárně socializovali v rámci heteronormativity (v dětství internalizovali např.

Tabulka 1: Podrobné výsledky indexů heteronormativity prostorů.

Modelový prostor	I_{HP} průměr	Lesby (241)	Gayové (1178)	Bi-ženy (52)	Bi-muži (104)	„Jinací“ (14)
Queer kavárna (3)	3,14	3,47	3,08	3,58	2,86	1,93
Gay klub (4)	3,01	3,3	3,03	2,58	2,52	0,57
Queer nároží (2ab)	1,6	1,53	1,67	1,42	0,95	1,79
Les (6)	0,04	0,02	0,04	0,17	0,07	0
Ulice město (symbol) (16)	-0,46	-0,17	-0,5	-0,29	-0,69	-0,57
Prázdný park (9)	-0,82	-0,74	-0,85	-0,52	-0,79	-0,93
Kostel (5)	-0,98	-1,26	-0,93	-0,62	-1,11	-0,64
Ulice město (noc) (17)	-1,17	-0,86	-1,25	-0,79	-1,16	-0,93
Přednáškový sál (19)	-1,39	-1,79	-1,33	-0,98	-1,35	-0,71
Panelák (13)	-1,63	-1,61	-1,65	-1,35	-1,6	-1,57
Náměstí (7)	-1,67	-1,81	-1,67	-1,29	-1,56	-1,21
Ulice město (den) (15)	-1,75	-1,87	-1,75	-1,52	-1,56	-1,21
Pouť (12)	-1,85	-1,73	-1,91	-0,96	-1,76	-1,93
Obchodní centrum (8)	-1,85	-2,27	-1,77	-1,98	-1,69	-1,64
Rande plac (10)	-2,03	-2,11	-2,01	-1,62	-2,15	-2,21
Prázdná posilovna (11)	-2,03	-2,01	-2,05	-1,83	-1,88	-1,79
Tramvaj interiér (14)	-2,14	-2,48	-2,12	-1,81	-1,66	-2,14
Vesnice (18)	-2,46	-2,51	-2,5	-2,02	-2,14	-1,14
Koupaliště (1)	-3,12	-3,52	-3,06	-2,5	-3,23	-2,14

Zdroj: Vlastní data.

heterosexuální normy), tak ve Foucaultově smyslu v podstatě determinuje určitý diskomfort neheterosexuálů. Interpretaci výsledků u dalších negativně hodnocených prostorů již z důvodů omezenosti rozsahu tohoto článku vynechám, jejich hodnoty jsou však přehledně zobrazeny v tabulce 1.

Neutrální, nulový výsledek I_{HP}

Poslední typ výsledku, tedy hodnota I_{HP} oscilující kolem nuly, si rovněž zaslouží alespoň krátkou reflexi. Nulová hodnota podle mého názoru ukazuje na indiferentní vnější kontext, tedy takový, který neupřednostňuje žádnou sexuální identitu. Institucionalizované sexuální normy v takových prostorech ale nemusejí být nepřítomné nebo neutrální. Ve významu rozebírané teorie institucionalizace P. L. Bergera a T. Luckmanna (1999) nejsou heterosexuální normy jen externalizované v reprezentacích a objektivizované v obecném a specifickém vědění, ale jsou rovněž internalizované svými nositeli, tedy vlastně všemi lidmi socializujícími se v dominantně heterosexuálních společnostech.

Příkladem prostoru, který získal téměř nulový výsledek, se stala fotografie prázdného jehličnatého lesa (č. 6) focená ve dne, čili klasický přírodní kulturní prostor. Předpokládal jsem, že prostor liduprázdného lesa neobsahuje žádné výlučné, „do reprezentací objektů v lese“ externalizované, sexuálně normativní reprezentace. Chtěl jsem tak získat indikátor „přehnaných soudů“, kdy za situace, že by respondenti záměrně uváděli na obou hodnotících škálách

„přehnané rozdíly“, bylo potřeba považovat výsledky za nespolehlivé nebo se pokusit vysvětlit případné reprezentace heteronormativního sociálního řádu v kontextu lesa.

Výsledná hodnota I_{HP} lesa = 0,04 ale prokazuje, že fotografie svou funkci indikátoru spolehlivosti měření naplnila dobře a že kontext lesa neheterosexuální respondenti nevnímají jako nijak rozlišující mezi sexualitami. Prostor liduprázdného lesa je ale poměrně často považován za sexuální a za příhodných časových a meteorologických podmínek je k tomuto účelu některými lidmi i náležitě využíván. Prostor lesa byl totiž zároveň ohodnocen jako prostor s nejvyšší mírou naplnění sexuálních potřeb respondentů (8,27 z 10 možných). Hlubší interpretace reprezentace prostoru lesa nebo srovnání s dalšími kulturními přírodními prostory (louky, háje, aj.) ale již přesahují možnosti této studie.

Závěrem

Cílem tohoto článku bylo přispět ke kulturnímu obratu v geografii a k prostorovému obratu v sociálních vědách a s nimi spojenému rozvoji interdisciplinární výměny vědění. Zaměřil jsem se tedy na nutně interdisciplinární problematiku prostorovosti a kontextuality vyjednávání lidské (nehetero)sexuality. Nejprve jsem přiblížil heteronormativitu a její institucionalizaci ve společenském řádu. Abych vysvětlil tyto komplexní a dialektické společenské procesy odehrávající se v prostoru, bylo nutné přesáhnout hranice sociální geografie a studovat významné sociálněvědní teorie.

Heteronormativita je formou obecného vědění týkající se instituce lidské sexuality. Toto vědění je platné v kulturním prostoru Česka a v různých obměnách je víceméně vzájemně srozumitelné i v dalších zemích světa. Dominance heterosexuality a heteronormativita vytvářejí automatický předpoklad, že každý je heterosexuální, vyvrátit ho lze jen dočasně či omezeně přesvědčivou demonstrací neheterosexuální identifikace. Heteronormativita stigmatizuje neheterosexuální identity, stanovuje zásady správné role heterosexuála, které musí být dodržovány v určitých interakčních řadech. Tyto interakce, v rámci kterých jedinci musí své (sexuální) identity vyjednávat, mají kontextuální charakter, závislý na nejrůznějších sociálních, geografických, psychologických či časových faktorech, které na sebe působí dialekticky. Jako všechny instituce, reprezentace, normy, významy či role i heteronormativita má svou historii a neustále se vyvíjí. Nelze ji ale nějak radikálně podvrátit. Existence záměrné i nezáměrné plynulé změny je „zabudována“ v dialektickém charakteru teorie institucionalizace i v samotném mechanismu kontinuity institucí, který je závislý na jazyku a srozumitelnosti jeho významů, proto tu vždy existuje určitý (de)konstruktivní prostor. Prostorový obrat v rámci sociálních a humanitních věd umožňuje lépe chápat život lidí a nezanedbávat jeho prostorový rozměr. Geografická citlivost k hranicím, nejrůznějším vztahům napříč měřítkových úrovní a k samotné prostorovosti lidské existence může napomoci k pochopení i nesmírně složitých sociálních procesů.

Prezentované výzkumné šetření a jeho analýza byly zaměřeny na experimentální měření vnímané heteronormativity ve vybraných prostorech z perspektivy neheterosexuálů. Výsledky byly interpretovány vzhledem ke kontextualitě komfortu spojeného s vyjednáváním neheterosexuální identity. V nejrůznějších veřejných a poloveřejných prostorech byla prokázána nestejná míra subjektivního komfortu spojeného s kontextuálním vyjednáváním neheterosexuální identity. V některých prostorech respondentům v rámci zachování jejich důstojnosti, bezpečí či pohodlí nezbyvá než zapřít „svou neheterosexuální identitu“ a projevovat se „heterosexuálně“. V různých prostorech a časech jsou sexuální interakce různě kontextuální, a protože se lidská neheterosexuální identita nevyvíjí lineárně, nikdy nemůže v rámci dominantně heteronormativní společnosti definitivně zavřít to, co je mnohdy nazýváno coming outem.

1 589 neheterosexuálních respondentů tohoto výzkumu subjektivně vnímalo „znevýhodnění“ v 15 z 19 prezentovaných typů prostorů. Robustnost vzorku sice nesupluje jeho nutně omezenou reprezentativitu, představuje však kvalitní empirický podklad, jehož výsledky může upřesnit další výzkum. Jsem přesvědčen, že se jedná o příklad úspěšného využití kvantitativní metodologie v rámci queer teorie i širšího studia prostorovosti sexuální identity. Výsledky v této práci naznačují, že „gay“ bary, kluby či kavárny nejsou queer prostory a sexuální norma v nich není dekonstruována, ale pouze nahrazena sexuální normou jinou.

Argumenty formulované v této práci mohou být kompetentním způsobem využity pro implementaci nutných legislativních či kurikulárních změn, které svými potenciálními politikami, vzdělávacími dokumenty či kampaněmi přispějí ke zrovnoprávnění lidí heterosexuálních i neheterosexuálních orientací.

Zajistit rovnoprávný přístup všech lidí do všech veřejných prostorů není ale možné za situace, kdy jak neheterosexuálně, tak heterosexuálně orientovaní lidé, socializovaní v rámci sexuálně neegalitářské společnosti automaticky předpokládají, že je každý člověk heterosexuální. Zrovnoprávnit znamená zahrnout do obecného vědění, které je předmětem primární socializace, vědění s významy reprezentujícími akceptaci heterosexuálních i neheterosexuálních identit. Jsou potřeba „noví princové, kteří milují prince“, „víly, jež věrně žijí s víly“ a další příběhy, vzory, hodnoty, tedy i takové sdílené preteoretické vědění, které z podstaty své existence pomůže upravit scénáře ve společnosti a přípustné role tak, aby již nebylo samozřejmé, že toho, tu či tamto, jež tam nebo jinde potkáme, budeme automaticky považovat za heterosexuální. Jenom takto je možné dekonstruovat všeobecně opresivní charakter heteronormativity vnímaný v nejrůznějších prostorových kontextech a umožnit stejnoprávný přístup všem, i těm, které nelze předem identifikovat, protože jejich jinakost nespočívá ve viditelně čitelných znacích zapsaných na povrchu jejich těl. Neheterosexualita není nepřírozená, nepřírozenou je pouze činěna.

Literatura

- Adams, T. E. 2010. „Paradoxes of sexuality, gay identity, and the closet.“ *Symbolic Interaction*, Vol. 33, No. 2: 234–256.
- Austin, L. J. 1962. *How To Do Things With Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baltar, F., Brunet, I. 2012. „Social research 2.0: virtual snowball sampling method using Facebook.“ *Internet Research*, Vol. 22, No. 1: 57–74.
- Barreto, M., Ellemers, N., Banal, S. 2006. „Working under cover: performance-related self-confidence among members of contextually devalued groups who try to pass.“ *European Journal of Social Psychology*, Vol. 36, No. 3: 337–352.
- Bell, D., Valentine, G. 1995. „Queer country: rural lesbian and gay lives.“ *Journal of Rural Studies*, Vol. 11, No. 2: 113–122.
- Bell, D., Valentine, G. (eds.). 1995. *Mapping desire geographies of sexualities*. London, New York: Routledge.
- Berger, P. L., Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Praha: CDK.
- Betsky, A. 1997. *Queer space: Architecture and same-sex desire*. New York: William Morrow & Company.
- Binnie, J. 1995. „Trading places: consumption, sexuality and the production of queer space.“ Pp. 182–199 in D. Bell, G. Valentine (eds.). *Mapping Desire geographies of sexualities*. London: Routledge.

- Binnie, J., Skeggs, B. 2004. „Cosmopolitan knowledge and the production and consumption of sexualized space: Manchester's gay village.“ *The Sociological Review*, Vol. 52, No. 1: 39–61.
- Brown, M. 2000. *Closet Space Geographies of metaphor from the body to the globe*. London: Routledge.
- Brown, M. 2007. „Counting on queer geography.“ Pp. 206–214 in Browne, K., Lim, J., Brown, G. (eds.). *Geographies of sexualities*. Farnham: Ashgate.
- Brown, M. 2008. „Queering the map: The productive tensions of colliding epistemologies.“ *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 98, No. 1: 40–58.
- Brown, M., Knopp, L. 2003: „Queer Cultural Geographies – We're Here! We're Queer! We're Over There, Too!“ Pp. 324–331 in Anderson, K. et al. (eds.). *Handbook of Cultural Geography*. London: SAGE.
- Browne, K. 2005. „Snowball Sampling: Using Social Networks to Research Nonheterosexual Women.“ *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 8, No. 1: 47–60.
- Browne, K., Nash, C. (eds.). 2010. *Queer methods and methodologies: Intersecting queer theories and social science research*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Burgess, S. 2005. „Did the Supreme Court Come Out in Bush v. Gore? Queer Theory on the Performance of the Politics of Shame.“ *Differences*, Vol. 16, No. 1: 126–146.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1993. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of 'Sex'*. New York: Routledge.
- Butler, J., Osborne, P., Segal, L. 1994. „Gender as performance – an interview with Judith Butler.“ *Radical Philosophy*, Vol. 22, No. 67: 32–39.
- Crimp, D. 1993. „Right On, Girlfriend!“ Pp. 300–320 in Warner, M. (ed.). *Fear of a queer planet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Derrida, J. 1977. „Signature event context.“ Pp. 307–330 in Derrida, J. *Margins of philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Drbohav, D., Kalvoda, J., Voženilek, V. (eds.) 2004. *Czech Geography at the dawn of the millenium*. Olomouc: Czech Geographic Society.
- Duncan, N. 1996. *Bodyspace*. New York: Routledge.
- Foucault, M. 1978. *The history of sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Giddens, A. 1984. *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Studio Ypsilon.
- Goffman, E. 2003. *Stigma*. Praha: SLON.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M. J., Whatmore, S. 2009. *The dictionary of Human Geography*. 5th ed. Pondicherry: Wiley-Blackwell.
- Heckathorn, D. D. 1997. „Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations.“ *Social Problems*, Vol. 44, No. 2: 174–199.
- Holliday, R. 1999. „The Comfort of Identity.“ *Sexualities*, Vol. 2, No. 4: 475–491.
- Howell, P. 2009. „Sexuality.“ Pp. 119–124 in Kitchin, R., Thrift, N. (eds.). *International Encyclopaedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier.
- Hubbard, P. 2001. „Sex zones: Intimacy, citizenship and public space.“ *Sexualities*, Vol. 4, No. 1: 51–71.
- Hubbard, P. 2006. *City*. London: Routledge.
- Jenkins, W. J. 2010. „Can Anyone Tell Me Why I'm Gay? What Research Suggests Regarding The Origins of Sexual Orientation.“ *North American Journal of Psychology*, Vol. 12, No. 2: 279–296.
- Kitchin, R. 2006. „Positivistic Geographies and Spatial Science.“ Pp. 20–29 in Aitken, S., Valentine, G. (eds.). *Approaches to Human Geography*. London: SAGE Publications.
- Linton, S. 2006. „Reassigning meaning.“ Pp. 161–172 in Davis, L. J. (ed.). *The disability studies reader*. New York: Routledge.
- Longhurst, R. 1995: „VIEWPOINT The Body and Geography.“ *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 2, No. 1: 97–106.
- Marpsat, M., Razafindratsima, N. 2010. „Survey methods for hard-to-reach populations: introduction to the special issue.“ *Methodological Inovations Online*, Vol. 5, No. 2: 3–16.
- Matejskova, T. 2007. „Straights in a Gay Bar: Negotiating Boundaries through Time-Spaces.“ Pp. 137–150 in Browne, K. L. (ed.). *Geographies of sexualities*. Burlington: Ashgate.
- Matthews, J. A., Herbert, T. D. 2008. *Geography: a very short introduction*. Gosport: Ashford Colour Press Ltd.
- Meyer, I. H., Ouellette, S. C. 2009. „Unity and purpose at the intersections of racial/ethnic and sexual identities.“ Pp. 79–106 in Hammack, P. L., Cohler, J. B. (eds.). *The story of sexual identity: Narrative perspectives on the gay and lesbian life course*. Oxford: Oxford University Press.
- Moran, L., Skeggs, B., Tyrer, P., Corteen, K. 2001. „Property, boundary, exclusion: making sense of hetero-violence in safer spaces.“ *Social & Cultural Geography*, Vol. 2, No. 4: 407–420.
- Namaste, K. 1996. „Genderbashing: sexuality, gender, and the regulation of public space.“ *Environment and planning D*, Vol. 14: 221–240.
- Pechová, O. 2007. „Homofobie, heterosexismus, diskriminace sexuálních minorit?“ Pp. 54–58 in Neumannová, R. (ed.). *Antidiskriminační vzdělávání a veřejná správa v ČR*. 2. vyd. Praha: Multikulturální centrum Praha, o. s.
- Polášková, E. 2009. *Plánovaná lesbická rodina: rozhodovací proces jako klíčový aspekt přechodu k rodičovství*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Reid, D. 2007. „Passings that Pass in America: Crossing Over and Coming Back to Tell About It.“ *The History Teacher*, Vol. 40, No. 4: 453–470.

- Reichl, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- Rose, G. 2001. *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials*. London: Sage.
- Růžička, M. 2006. „Geografie sociální exkluze.“ *Sociální studia*, č. 2: 117–132.
- Salih, S. 2002. *Judith Butler*. London: Routledge.
- Sedgwick, K. E. 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Sherry, M. 2004. „Overlaps and contradictions between queer theory and disability studies.“ *Disability & Society*, Vol. 19, No. 7: 769–783.
- Smetáčková, I., Braun, R. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech*. [online]. Praha: Úřad vlády. [cit. 28. 7. 2013]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/vybory/sexualni-mensiny/dokumenty/homofob_web_NEW.pdf>.
- Torres, L. 2007. „Boricua lesbians: sexuality, nationality, and the politics of passing.“ *Centro Journal*, Vol. 19, No. 1: 230–249.
- Tuan, Yi-Fu. 2001. *Space and Place The Perspective of Experience*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Tuten, T. L. 2006. „Exploring the Importance of Gay-friendliness and its Socialization Influences.“ *Journal of Marketing Communications*, Vol. 12, No. 2: 79–94.
- Valentine, G. 1993. „Negotiating and managing multiple sexual identities: lesbian time-space strategies.“ *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 18, No. 2: 237–248.
- Valentine, G. 1996. „Lesbian productions of space.“ Pp. 146–155 in Duncan, N. (ed.). *Bodyspace*. New York: Routledge.
- Verni, R. 2009. „Queering Passing: An Exploration of Passing among GLBQ Individuals.“ *Intersections*, Issue 7: 67–81.
- se rozšiřujícím akronymem LGBT(IQA), který v češtině nelze snadno vyslovit a který rovněž upřednostňuje na základě pořadí písmen jedny zdánlivě fixní kategorie identit před jinými (např. L a G).
- 3** Výjimkou je její kniha *Gender Trouble* (1990), která vyšla ve slovenštině jako *Trampoty s rodou* (2003).
- 4** Z anglického slova *negotiated* (např. ve Valentine 1993).
- 5** Esencialistická a sociálněkonstruktivistická diskuse je na tomto poli stále poměrně živá, je ovšem potřeba připomenout, že se „esencialistům“ prozatím nepodařilo „esenci homosexuality“ potvrdit a navíc se jedná o potenciální etický problém (Jenkins 2010).
- 6** Aquamen, Bengáles, Colourplanet, eLnadruhou, gay.skupiny.org, Pratety, Honílek, STUD, Gejt, M-klub Lambda, býv. Gay iniciativa (skrže jejího člena), NetBoys.eu, iboys.cz, 004.cz, Lesba.cz, Lesbanet.cz, Kluci z Budějic, Drbna.cz, Holky v Brně, Charlie o.s., Czech Youth Queer Organisation, Galibi, Gaynet.cz, Irideus, Queerparade Tábor, Holky Zlín, Ušáčkův svět, Valach, one4one, LUI, Moravští medvědi, Rozdílnerytmy.
- 7** Otázka zkráceně zněla: Nejprve se na fotku pozorně podívej, zkus se do fotky „vžít“, jako kdybys tam byl/a (nejlépe s partnerem nebo partnerkou). Do jaké míry by ses na místě uvolnil/a, sexuálně projevoval/a, podle své vlastní potřeby, kterou bys na místě pociťoval/a? Bodování tedy záleží na tvé vlastní potřebě ... je-li zcela naplněna, ohodnotíš 10 body).
- 8** Domnívám, že dokud prostor není označen za neheterosexuální, ať diskursivně či jedním, tak je podobně jako lidská sexuální identita považován za heterosexuální. Lze tedy s rezervou v podstatě hovořit o „vyoutovaných prostorech“.
- 9** V zájmu zachování anonymity byly tváře většiny osob anonymizované.

Poznámky

1 Tento článek byl podpořen z grantu SVV č. 244–2672031 na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

2 Neheterosexuály rozumím všechny lidi, kteří se neidentifikují heterosexuálně. Preferuji tento termín z důvodu, že je inkluzivní a politicky korektnější v porovnání s neustále

RNDr. Michal Pitoňák je doktorským studentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde se zaměřuje na problematiku geografie sexualit a queer teorie především v souvislosti se sociálněprostorovou dimenzí heteronormativity. Korespondenci zasílejte na: pitonak@natur.cuni.cz

POTÍŽE S HMOTOU: JUDITH BUTLER

A/NEBO NOVÝ MATERIALISMUS? / HANA PORKERTOVÁ

Matter trouble – Judith Butler and/or the new materialism?

Abstract: The article presents the contemporary feminist stream of new materialism, and compares and contracts it with the linguistic branch of poststructuralism which has been criticized by new materialism for neglecting matter. The paper first discusses points of departure these two streams share, specifically, a critique of Western metaphysics, and in particular the fundamental interrogation of dualities and the idea of a stable inner essence in Western thought. Consequently, the article shortly introduces the starting points of new materialism and presents Judith Butler's ideas on matter which are pivotal for the comparison that follows. The comparison of the two streams concentrates on the following issues: ontology, power, the abject, difference, subject and embodiment. The article stresses strong and weak points of both the streams and presents them as complementary rather than contradictory approaches.

Key words: poststructuralism, matter, new materialism, Judith Butler, gender

Ve svém textu představuji východiska nového materialismu, především jeho feministickou tradici. Nový materialismus se začal vyvíjet od 90. let 20. století a v současné době představuje jeden z hlavních proudů feministického myšlení, který často stojí jako jakýsi protipól lingvistického posunu ve feministické teorii. V České republice se ale jedná o směr relativně neznámý, proto jsem se rozhodla vydat se cestou komparace s lingvistickou větví poststrukturalismu, zejména s Judith Butler, která naopak v českém prostředí již značně zdomácněla. Tento výběr není náhodný – za prvé, představení něčeho neznámého srovnáním s něčím známým považuji za dobrý odrazový můstek pro pochopení nových fenoménů a přístupů. Za druhé, představitelky a představitelé nového materialismu se často vůči lingvistické větví vymezují kvůli jejímu údajnému opomíjení aspektu hmoty a kladení přílišného důrazu na diskurs, přičemž právě tato interpretace a způsob aplikace (zvýraznění diskursu a potlačení hmoty) jsou v českém prostředí obvyklé. Na základě tohoto výkladu by se mohlo zdát, že poststrukturalismus, jaký představuje Butler, a nový materialismus (který naopak klade důraz na hmotu) se navzájem vylučují. Jaké jsou tedy hlavní rozdíly mezi oběma směry? Vylučují se tyto směry navzájem, nebo se dají účinně kombinovat? Jaká jsou jejich slabá a silná místa?

Na začátku textu v krátkosti představím společné poststrukturalistické základy obou směrů – ty jsou totiž důležité pro pochopení společných rysů a umožňují na nový materialismus nahlédnout jako na rozdílnou interpretaci v rámci poststrukturalismu, nikoli jako na zcela odlišný směr. V dalších částech se věnuji samotnému novému materialismu a jeho srovnání s lingvistickým směrem. Po představení jeho východisek se zaměřuji na příklon k biologii, pro nový materialismus je totiž navázání na přírodní vědy příznačné a jedná se o důležitý aspekt. Biologii se jako nástroje, nikoli předmětu analýzy, lingvistická větev poststrukturalismu nevěnuje a feminismus se vůči biologii naopak často vymezuje (Lišková 2005; Davis 2009). Lze tedy

biologii chápat i jinak než konvenčním způsobem, který v sobě zahrnuje představu statiky a kauzality? V krátkosti uvádím dva příklady nového materialismu, které s biologií explicitně pracují. Jsou empirických vykreslením přístupu nového materialismu a zároveň ukázkou, jak se z biologie může stát účinný spojenec feminismu.

Pro nový materialismus je klíčovým hlediskem důraz na aktérství hmoty a zahrnutí hmoty do konstrukce reality. Právě přehlížení aspektu hmoty a pokládání hmoty pouze za lingvistickou či diskursivní konstrukci je často vytýkáno lingvistickému proudu (Hekman 2010; Kirby 1999; Sheridan 2002; Wilson 1999), Judith Butler nevyjímá (Rahman, Witz 2003; Barad 2003). Této otázce je v textu věnován největší prostor, nejprve se zevrubněji věnuji hmotě, materialitě a materializaci v teorii Judith Butler (1993) a poté přecházím k agentnímu realismu Karen Barad (2003), která se do Butler ostře pouští kvůli údajnému přehlížení aspektu hmoty. Vynechává Judith Butler jako představitelka lingvistické větve ve své teorii toto hledisko? Případně jak s hmotou zachází? V čem se s novým materialismem shoduje a v čem se naopak liší? V čem spočívají silné a slabé stránky lingvistické větve poststrukturalismu a nového materialismu při zacházení s hmotou?

Dalším bodem navazuji na pojetí hmoty a ontologické roviny, kde se lingvistická větev a nový materialismus vydávají odlišnými směry, pro nový materialismus je především klíčové aktivní utváření alternativ místo pouhé dekonstrukce, která je obvyklou metodou lingvistického směru (Coole, Frost 2010). Poté se zabývám pojetím moci, kdy nový materialismus problematizuje Foucaultovo pojetí biomoce a vnáší do něj prvky materiálních podmínek, jako je transnacionální posun kapitálu, světová migrace, rozvíjející se informační technologie či biotechnologie (Braidotti 1994; Braidotti 2006a; Braidotti 2006b). Závěrečné části „přístup k diferencí“, „Subjekt“ a „Ztělesnění“ jsou ukázkou limitů dekonstrukce, kterou nabízí Butler, a naopak příkladem pozitivní redefinice subjektu navázaného na tělesnost.

Pomůže tak promýšlet subjekt a tělesnost odlišným způsobem, který není limitovaný antropocentrickým náhledem a hranicí normy, na což ve svém přístupu odkazuje Butler.

Společné poststrukturalistické základy

Poststrukturalistické myšlení stojí na kritice dualit, které se projeví v souvislosti s karteziánským rozdělením těla a duše. Představa o neměnné esenci věcí vzešlá ze západní metafyziky vzniklé v osvícenství odkazuje k odlišné ontologické povaze dualismů. Tělo se esenciálně/ontologicky liší od duše, příroda od kultury. Tyto esence se pak dají postihnout v neutrální povaze jazyka nebo je alespoň snaha se jim co nejméně přiblížit (Williams 2005).

Poststrukturalismus se tedy odklání od představy neměnné esence, sama tato představa je produktem západního myšlení. Pokud nic neměnnou a přirozenou esenci nemá, není zde důvod, proč mají být duality právě takto rozděleny a udržovány, proč mají nosit právě ty významy, které nosí. Naopak je lze měnit a přetvářet, což se odráží v produktivní (nikoli pouze popisné) povaze diskursu, se kterou poststrukturalismus pracuje (Williams 2005). Kořeny tohoto směru sahají do 60. a 70. let 20. století. Vychází ze strukturalismu, který se zaměřil na strukturu jazyka. Čerpá z myšlenky Ferdinanda de Saussura (2007), který upozornil na arbitrární povahu jazyka – název pro jednotlivost může být i jiný (což koneckonců vidíme u cizích jazyků), zároveň ale stojí na společenském konsenzu, aby mohl být jeho význam nadále reprodukován, libovolně jej tedy měnit nelze. Neodrážejí tudíž žádnou esenci, ale svůj význam dostávají až v kontextu ostatních znaků, jejich odlišností. Jazyk je tedy vztahový, žádný znak neexistuje sám o sobě.

Přestože se strukturalismus staví proti objektivnímu, a tím pádem neutrálnímu popisu reality, s jazykem pracuje jako s víceméně neutrálním. Takovou povahu jazyka a potažmo struktury je možné vnímat poměrně staticky (Williams 2005). Proti tomuto postoji se vymezuje právě poststrukturalismus, který vnáší do systému jazyka prvek vědění a moci. Protože propojení moci s vědění je ve své historicitě proměnlivé, systém jazyka a potažmo struktury dostává svůj dynamický ráz, diskurs získává produktivní charakter (Foucault 1994) a konstrukce reality tak dostává časový prvek. Již nelze hovořit o statické povaze skutečností, ale jedná se naopak o proces, který nemá ani začátek, ani konec. Prvky jako univerzálnost, přirozenost a stabilita, na kterých stojí západní metafyzika, jsou konstruovány v historických souvislostech a hlavní metodou poststrukturalismu je jejich dekonstrukce – odhalování skrytých mechanismů, na kterých je realita vystavěna (Williams 2005).

V 70. letech 20. století na poststrukturalistické myšlení navázal feministický proud, a to nejprve prostřednictvím psychoanalytického přístupu Jacquese Lacana jako inspiračního zdroje analýzy diskursu sexuality a subjektivity. Navázal rovněž na sémiotiku, diskurs a kulturní produkci Althussera, Foucaulta, Barthesa a dalších, kteří ve svých teoriích vycházejí z de Saussureova strukturalismu. Tak se

stala pro tento feministický proud vedle sexuality a subjektivity důležitým aspektem rovněž textualita, vše definované uvnitř poststrukturalistického rámce. Tato proměna feministického přístupu vyvrcholila v 80. letech, kdy se stala hlavním proudem akademického teoretického myšlení (Sheridan 2002).

Východiska nového materialismu

Nový materialismus (či neomaterialismus) myšlenkově navazuje na materialismus marxistický, přesto časem získal svou svébytnou podobu. Přestože filosofie po roce 1968 byla stále loajální k marxistickému odkazu, bylo třeba současný materialismus redefinovat ve světle nových proudů myšlení, zvláště psychoanalýzy, stejně tak jako proměňujícího se kapitalismu, a stále větší vliv postupně získávalo poststrukturalistické myšlení (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti). Posun od marxistického materialismu tkvěl především v odmítnutí dualit, na kterých Marxova filosofie ještě ve velké míře spočívá. Dualismy jsou chápány jako forma násilí, která odděluje sexualitu od společnosti či soukromé od veřejného (Braidotti 1991). Zvláště pro ty, kteří se uchýlili k jazykovému obratu (Barthes, Lacan), začal být výraz materialismus stále více banální a začali hovořit spíše o „materialitě znaku“ (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti).

V polovině 90. let se staly zřetelnějšími rozdíly mezi různými poststrukturalistickými proudy. Navrch získala lingvistická větev navazující na psychoanalýzu a sémiotiku a dekonstruktivistický projekt intelektuálně ovládl Spojené státy a do určité míry tak vznikly dvě větve – poststrukturalistická zaměřená na jazyk v anglo-americkém prostředí (např. Butler) a kontinentální feminismus difference (např. Braidotti) či monistická politická ontologie. Proto bylo třeba jasněji odlišit pojmy a teoretické definice. Přidání předpony neo- či přívlastku nový ke slovu „materialismus“ odkazovalo k poststrukturalistickým základům a posunu od marxistického materialismu (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti), se kterým nadále sdílí kritiku strukturalismu, zároveň bylo v tomto termínu i obsaženo odmítnutí lingvistického paradigmatu a lingvistického zprostředkování reality. Nový materialismus se soustředí na provázanost materiálních a diskursivních podmínek v čase a prostoru (LaFountain 2008: interview s Braidotti) a zaměřuje se na konkrétní, přesto však komplexní materialitu těl v mocenských vztazích. Právě materialita těl a otázka tělesné zkušenosti je pro tento směr zásadní, stejně tak jako nezůstávat u dekonstrukce (jak je příznačné pro poststrukturalismus), ale rovněž vyvíjet praktické alternativy (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti).

Díky svému společnému poststrukturalistickému základu je ale jak pro lingvistickou větev, tak pro nový materialismus společná kritika západní metafyziky, tj. odmítání esencialismu, důraz na produktivní charakter moci, dekonstrukce dualit a univerzalizmu. Feministický nový materialismus však klade mnohem větší důraz na tělo a ztělesnění,

inspiruje se situovanou epistemologií Donny Haraway, politikou lokace, teorií stanoviska a postmoderním feminismem (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti). Nachází inspiraci u alternativních ontologií Barucha Spinozy a nového vitalismu Gillesse Deleuze (který sám ze Spinozy vycházel) (Coole, Frost 2010).

Donna Haraway (1991) přináší redefinici feministického subjektu, potažmo subjektu jako takového v metafoře kyborga. Tato metafora slouží na jedné straně jako odmítnutí univerzální kategorie subjektu, na straně druhé se ale díky své situovanosti vyhýbá relativismu. Kyborg vyvolává zmatení hranic vytyčujících staré dualismy (člověk/stroj, muž/žena, subjekt/objekt) a zároveň není možné redukovat jej na jednotlivé složky těchto dualit (*buď, anebo*; redukován nemůže být žádný subjekt, kyborg je ale zřetelným příkladem). Situovaností pak Haraway (1991) rozumí dílčí perspektivu poznání, která je těsně spjata s tělesností. Kritizuje tak představu objektivního univerzálního poznání založeného na transcendenci netělesného subjektu.

Politika lokace (Lorenz-Meyer 2005) souvisí s pozicionální subjektu (tedy stejně jako v případě situovaného vědění). Tato pozicionalita je dána strukturálními podmínkami, jako je gender, rasa, třída, sexualita či geopolitická lokace, zároveň se však vyznačuje proměnlivostí a nestálostí a lze ji promýšlet pouze v souvislosti s kontextem. Co je však především pro nový materialismus inspirativní, je to, že promýšlení vlastního zaujímání lokací, v rámci kterých subjekt tvoří, vede k odpovědnějšímu jednání.

Jak postmoderní feminismus, tak teorie stanoviska staví na odmítnutí dualit, univerzálních kategorií a možnosti univerzálního poznání. Vymezují se tak proti myšlence humanismu, která je ve svém výsledku vylučující. Na rozdíl od teorie stanoviska (Harding 1986) ale postmoderní feminismus nepovažuje automaticky odlišnost za motor sociální změny, ale spíše se soustředí na to, jakým způsobem „stejnost“ a jinakost“ vytvářejí interakce v asymetrických mocenských vztazích (Dolphijn 2012: Interview s Braidotti). Přes své odmítnutí humanismu ale zůstávají jak teorie stanoviska, tak postmoderní feminismus antropocentrické. Je to díky jejich silnému zaměření na jazyk a reprezentaci v jazyce (Dolphijn 2012).

Tak jako v materialismu, i v novém materialismu je zřetelné navázání na přírodní vědy. Ale zatímco materialisté jako Marx a Freud byli inspirováni newtonovskou fyzikou a jejím pojetím hmoty, nový materialismus sleduje zřetelnou proměnu paradigmatu v přírodních vědách, kde se hmota stala těžko postihnutelnou, avšak mnohem komplexnější. Newtonovská fyzika (příznačně ne nepodobná západní metafyzice), pojmá hmotu jako stabilní a ohraničenou, jejíž chování je předvídatelné, kontrolovatelné a replikovatelné, protože následuje fundamentální pohybové zákony. Naproti tomu Einsteinova teorie relativity ukázala, že hmotnost a energie se mohou vzájemně proměňovat, a narušila tak ideu stabilní a pasivní hmoty. O hmotě se začalo přemýšlet na subatomární úrovni, díky čemuž se stala ještě méně

uchopitelná a postřehnutelná (Coole, Frost: 2010). Zatímco lingvistický poststrukturalismus a především sociální konstruktivismus přírodní vědy buď nechávají stranou, nebo se zaměří na kritiku poznatků klasické fyziky a biologie, případně na kritiku vědy jako takové, čímž se zabývá například feministická epistemologie (např. Harding 2004; Hekman 1990; Martin 1991; Longino 1998), nový materialismus si všimá obratu v přírodních vědách od stabilní neměnné hmoty k hmotě aktivní a proměnlivé a především toho, že se v principu od poststrukturalistického myšlení neliší. Přírodní vědy totiž již nadále nepracují s představou neměnné esence, která vede k jasným kauzálním důsledkům, ale přírodní procesy jsou chápány jako nestabilní a proměnlivé, závislé na spojení s dalšími entitami (Coole, Frost: 2010). Jak tedy západní metafyzika byla (a dodnes například sociobiologie je) v určité koalici s newtonovskou fyzikou a klasickou biologií, tak je nový materialismus v koalici s kvantovou mechanikou a novou biologií (čemuž napovídá i časté přírodovědné vzdělání feministických teoretiček, Haraway je bioložka a Barad fyzička).

Příklon k biologii

Na feminismus se z pozice nového materialismu snesla kritika, že se nezabývá biologií, materialitou ani tělem, naopak ho reprezentuje jistý antibiologismus (což kritizuje např. Grosz 2004). Ahmed (2008) si ale všimá, že antibiologismus feminismu a sociálních věd je do jisté míry předpokládán, aniž by zahrnoval celkovou pestrost teorií, a připomíná jména jako Donna Haraway, Emily Martin či Sandra Harding. Nařčení z antibiologismu je tak podle ní redukcionistické a nezakládá se na pravdě. Co měl ale většinou feminismus společný (výjimkou je například Ahmed uváděná Donna Haraway, která by se ale dala řadit k novému materialismu), je pojmání biologie jako předmětu analýzy, nikoli jako jejího nástroje. Myšlenka antibiologismu ve feministickém zkoumání je tak do značné míry oprávněná (i když jistě ne vyčerpávající).

Elizabeth Grosz (podle Liškové 2005) nabízí odlišné čtení Darwinovy evoluční teorie, kdy jeho teorii neinterpretuje jako boj o přežití s právem silnějšího, což v konečném důsledku vede k eliminaci. Soustředí se naopak na různorodost a proměnlivost přírody, kdy změna nerovná se automaticky „pokrok“. Opouští teorii racionálního boje, kdy lepší zvítězí a horší je odsouzen k zániku, ale do procesu přirozeného výběru přináší prvek nahodilosti, což je důležité pro vyvarování se (jakéhokoli) determinismu. Taková biologie je tedy nelineární.

Poznatky z nelineární biologie účinně využívá Myra Hird (2004), když je aplikuje jako argument proti genderové binaritě. Upozorňuje, že lidská těla jsou „zpoohlavněna“ pouze ve velmi úzké perspektivě – většina buněk (až na spermii a vajíčko) je totiž pohlavně dimorfni a většina reprodukce není spojena se sexem. Navíc přidává příklady rostlin, hub a bakterií, kde je pohlavní variabilita ještě výrazně větší než rozpoznávané dva gendery. Variabilita a proměnlivost, kte-

rou lze najít v přírodě, rozrušuje hranici mezi normálním a abnormálním či heterosexuálním a homosexuálním. Tato různorodost se projevuje i v samotném těle, které tvoří rovněž symbióza s bakteriemi či viry. Rozlišovací schopnost mezi „já“ a „ostatní“ tak není zřetelná a představa autonomního subjektu se stává ještě více vratkou. Hird v souvislosti s nelineární biologii připomíná ještě jména jako Margulius a Sagan (Margulius, Sagan 1995, 1997) či Wilson (1998). Výraznou postavou je rovněž Donna Haraway (např. 1989, 1992, 2004).

Hmota, materialita a materializace v teorii Judith Butler

Přestože Judith Butler není ušetřena kritiky ze strany nového materialismu, že se nedostatečně věnuje aspektu hmoty (Rahman, Witz 2003; Barad 2003), ve své knize *Bodies that matter* (1993) se zabývá hmotou zcela explicitně. Snaží se reagovat na nařčení z lingvistického monismu, který je jí často přisuzován, a na kritiku, která se na ni snesla po knize *Gender Trouble* (1990), kde hmotě pozornost nevěnovala. Stejně tak jako již dříve překonává distinkci mezi genderem a pohlavím, respektive přírodou a kulturou (Butler 1990), překonává distinkci mezi tělem a hmotou. Zároveň však zůstává její silné zaměření na diskurs, který s pojetím hmoty funkčně propojuje. Právě toto propojení se táhne celou její knihou a je i součástí anglického slova „matter“, které znamená jak „hmota“, tak „být důležitý, záležet“. Butler si tak všímá genealogie způsobu, jak na hmotě začne záležet, ale rovněž procesu stávání se hmotou. Butler vedle slova hmota používá ještě výrazy materialita a materializace. Materialita je výsledkem provázanosti hmoty s diskursem a mocí a tvoří se v rámci procesu, který nazývá materializace.

Při genealogii procesu stávání se hmotou se Butler (1993) obrací až do antiky, kde si vypomáhá výrazy materia (latinsky) a hýlé (řecky). Slovo hýlé odkazuje nejen ke dřevu či trámům (tedy k výsledku, dalo by se říci hmotě v karteziánském slova smyslu), ale rovněž k původu, vývoji a teleologii, které způsobují kauzalitu a poskytují vysvětlení. „V obou případech, latinském i řeckém, hmota není ani jednoduchá, syrová pozitivita či referent, ani prázdný povrch čekající na vnější zvýznamnění, ale má vždy časovou rovinu“ (Butler 1993: 31). Hmota tedy není oddělená od diskursu, který je její součástí, a hmota i diskurs se navzájem utvářejí v časovém horizontu. Toto propojení se stává ještě zřetelnější při připojení dalšího řeckého výrazu, a to je schéma. „Schéma znamená formu, tvar, číslo, vzhled, gesto, sylogismus a gramatickou formu. Pokud se hmota nikdy neobjeví bez svého schématu, znamená to, že se objevuje pouze pod určitou gramatickou formou, a princip její rozpoznatelnosti, její charakteristické gesto či obvyklé vzezření, je neoddělitelné od toho, co hmotu konstituuje“ (Butler 1993: 33).

Pokud jsou hmota a diskurs provázány, tak produktivní mocí není pouze diskurs, jak naznačují kritikové a kritičky lingvistického poststrukturalismu, ale je jí rovněž hmota. Butler tak překračuje distinkci hmoty a diskursu niko-

li pouze v rovině toho, že hmota, její stabilita a esence jsou efektem moci a diskursivních praktik, k čemuž čtení Butler často svádí, ale především díky tomu, že mají stejnou ontologickou povahu (vzájemně se konstituují). Provázanost diskursu s okolními materiálními podmínkami se lineárním celým jejím dílem, nikdy se tedy nejedná o jednosměrný proces, o diskursivní determinismus.

Propojení hmoty a diskursu umožní vnést do vzájemného konstitutivního procesu genderový aspekt, který vzniká sedimentací historie pohlavní hierarchie a zákazů, opět tedy odkazuje k časovému horizontu. Avšak častěji než o samotné hmotě hovoří Butler (1993) o materialitě a materializaci, které vytvářejí efekt přirozeného, stabilního a rozpoznatelného těla prostřednictvím stejných regulačních praktik, které produkují dojem přirozené a neměnné esence. Butler nehovoří pouze o „materialitě pohlaví, ale i o pohlaví materiality“ (Butler 1993: 49). Materialitu a tělo nelze od těchto praktik oddělit, tělo implicitně označuje pohlavně určené tělo a pohlaví je regulační ideál, který se materializuje v čase. Butler tak na tomto místě odkazuje k produktivní moci, která vytváří těla, jimž poté vládne.

Butler při dekonstrukci materiality naráží především na její pojetí jako stabilní entity, která je neměnná (nebo se dá změnit jen velmi ztuhá). Vypomáhá si již uvedenou časovou rovinou materializace, která odkazuje k opakování – pouze neustálé opakování téhož totiž vytváří domněni o neměnné esenci a místo procesu a dynamiky tak vzniká dojem statiky. V rámci procesu ale může dojít (a také dochází) k chybě a změně, tato statika je tedy rovněž pouze zdánlivá a musí být pečlivě hlídána a udržována. Materialita je tudíž výsledkem materializace (přestože v diskursu západní metafyziky bývá zaměňována za hmotu) a odkazuje k srozumitelnosti. „Moc diskursu materializovat své efekty tak odpovídá moci diskursu ohraničit doménu srozumitelnosti“ (Butler 1993: 187). Je proto od rozpoznatelnosti neoddělitelná a Butler operuje s tím, že rozpoznatelnost odkazuje k normě, od čehož se odvíjí způsob analýzy (či chceme-li, dekonstrukce) materiality či těla. Srozumitelnost, respektive materialita, potřebuje sféru nesrozumitelnosti, která z této logiky materializaci nepodléhá. Slouží jako konstitutivní vnějšek, jako objekt¹, který ustanovuje hranice. Není to tedy pouze *opakování*, které vytváří normu, tělo, pohlaví či subjekt, neměnně důležitou složkou je i *vylučování*.

U vylučovacích praktik znovu nacházíme neoddělitelnost materiality od genderu, respektive od těla, protože pokud je tento subjekt udržován ve sféře objektu, není plně srozumitelný, a není tudíž srozumitelná ani jeho materialita, která je přitom považována za podmínku celistvého a správného těla. Právě na příkladu genderu je vidět, jak se vytvářejí sféry, kdy nesrozumitelnost znamená nežitelnost, a je to samotné lidství, které je v sázce (Butler 2004). Butler tak nepojímá konstrukci pouze jako pozitivní proces, ale jako proces, který je zároveň negativní, který na jednu stranu produkuje vytváření a na straně druhé exkluzi, vymazání – konstitutivní vnějšek znamená „nevyslovitelný, nežitelný,

neschopný narace, který zajišťuje, a tudíž selhává v zajištění samotných hranic materiality“ (Butler 1993: 188). Takové hranice totiž nikdy nemohou budit zdání stability.

Butler nabízí především dekonstrukci materiality, respektive dekonstrukci normy a naturalizovaného těla. Spojování a občas i zaměňování pojmů „hmota, materialita a materializace“ záměrně upozorňuje na neoddělitelnost těchto složek, přesto je však místy matoucí. „Být materiální znamená materializovat se, kde princip materializace je přesně to, co je na těle důležité („matters“), jeho samotná srozumitelnost. (Butler 1993: 32). Jde o to, že při této argumentaci se aspekt hmoty může velice snadno vytratit. Butler pracuje s dvěma různými významy hmoty a materializace, kdy první význam znamená vzájemný konstitutivní proces a ten druhý konvenční pojetí hmoty s myšlenkou původnosti a ohraničení (to, co „matters“, co je srozumitelné a je zároveň hmotou). Tyto dva významy, jakkoli spolu v analytické i praktické rovině souvisejí, ale nejsou totožné – respektive vzájemně konstituující prvek diskursu a hmoty by se obešel i bez srozumitelnosti, bez efektu hranic a stability (avšak neplatí to naopak). O tom ale Butler nehovoří. Hovoří pouze o materialitě (rovná se srozumitelnosti) a objektu.

Při důrazu na konstitutivní složku vylučování zneviditelňuje Butler jiný způsob materializace těla, který, přestože není neviditelný či nematerializuje tělo do hegemonní normy, procesem ztělesňování přesto je. Právě rozdíl mezi materializací a ztělesněním, které umožňuje analýzu a zachycení *jakéhokoli* těla, bude nejmarkantněji patrný u nového materialismu, já se na tomto místě pouze omezím na konstatování, že takto pojatá teorie materiality místy neumožňuje analýzu objektovaného těla. Pomocí Butler se můžeme dopátrat pouze toho, proč je ono tělo objektem, i způsobů, jak se objektem stává i udržuje, respektive jak se tvoří hranice a norma, což není málo. Konkrétní způsoby materializace/ztělesňování objektovaného těla ale její teorie postihnout nedokáže. Vymezuje negaci, nikoli pozitivitu.

Aktérství hmoty

Ostre se do kritiky lingvistického myšlení pouští představitelka nového materialismu Karen Barad (2003), když říká, že „jazyku bylo uděleno příliš mnoho moci. Lingvistický obrat, sémiotický obrat, interpretativní obrat, kulturní obrat: zdá se, že každý obrat, každá ‚věc‘ – dokonce materialita – je obrácená do záležitosti jazyka nebo nějaké jiné formy kulturní reprezentace“ (Barad 2003: 801), přičemž ale vychází z chybné premisy – „proč je jazyku a kultuře přiznáno jejich vlastní aktérství a schopnost jednání (*agency*) a historicitu, zatímco hmota je vyobrazena jako pasivní a neměnná, či přinejlepším podědí potenciál ke změně odvozený od jazyka a kultury?“ (Barad 2003: 801).

Barad totiž až příliš snadno zaměňuje poststrukturalismus za sociální konstruktivismus (např. Berger, Luckmann 1999; Ridgeway 1991; Lorber, Farrel 1991; Ore 2003) a nešetří ani Butler, přičemž na jejím pojetí hmoty může-

me vidět, že tato kritika je neoprávněná (Butler totiž mezi sociální konstruktivistky a konstruktivisty nespadá). Jak se právě její teorie často využívají k sociologickému či feministickému výzkumu, je už věc jiná. Či ještě jinak – přestože nabízí historicitu hmoty a těla, je otázkou, do jaké míry je toto pojetí hmoty jako navzájem se konstituující s diskursem využitelné. Ano, diskursivní je zároveň materiální a materiální je diskursivní (jak podotýká Butler). Co to ale znamená? Není logické, že při analýze založené na dekonstrukci a odhalení skrytých mocenských vztahů se hlavní pozornost upírá na diskurs a hmota se snadno vytratí? Nebylo by občasné upozornění, že hmota a diskurs jsou navzájem konstitutivní, vlastně prázdným sdělením, které by možná uspokojilo některé kritiky, ale ve skutečnosti by vlastně neneslo žádnou užitečnou informaci? Přestože jsou tyto otázky spíše řečnického rázu, současně se snaží alespoň částečně objasnit, proč právě i Butler tak snadno spadá do kritiky kvůli lingvistickému monismu. Není to ani tak její teorií, jako spíše využitím její teorie jako analytického nástroje zaměřeného na dekonstrukci pevného jádra, normy a přirozenosti.

Barad (2003), která je kromě filosofky vědy rovněž fyzikou, nachází inspiraci u fyzika a filosofa Nielse Bohra a jeho pojetí epistemologie vycházející z kvantové teorie. Barad rozšířila Bohrovo především epistemologické pojetí o ontologickou složku založenou na intraakcích. „Primární ontologické jednotky nejsou ‚věci‘, nýbrž fenomény (...), a primární sémantické jednotky nejsou slova, ale materiálně-diskursivní praktiky, jejichž prostřednictvím jsou konstituovány hranice“ (Barad 2003: 818). „Aktérství“ je vzájemné proplétání fenoménů – není to tedy atribut, ale neustálá rekonfigurace světa, jeho dynamika.

Svůj celkový přístup nazvala Barad agentním realismem a dále jej specifikuje takto: „diskursivní praktiky jsou specifické materiální (re)konfigurace světa, jejichž prostřednictvím se různě ustanovují lokální determinace hranic, vlastností a významů. To znamená, že diskursivní praktiky jsou pokračujícími agentními intraakcemi světa, jejichž prostřednictvím se ustanovuje lokální determinace uvnitř produkovaných fenoménů“ (Barad 2003: 821). Jinými slovy, intraaktivita je vzájemná výměna a konstituování, jejímž prostřednictvím fenomény získávají hranice, vlastnosti, význam a materialitu. Jedná se o proces, který odkazuje k neustálému stávání se². Barad tak klade důraz na proces a hmota tím získává aktérství a schopnost jednat, není statická ani pasivní, jedná se o pokračující historicitu. „Hmota odkazuje k materialitě/materializaci fenoménů. (...) Materialita je diskursivní, tak jako diskursivní praktiky jsou vždy materiální. (...) Nejsou vzájemně redukovatelné.“ (Barad 2003: 822). Intraakce se ale nedají považovat za deterministické, protože aktérství nikdy není uzavřeno, ale ani zcela otevřeno, protože vedou k určitým exkluzím.

Až doteď tak její přístup nápadně připomíná to, co tvrdila Butler (přestože právě jí vyčítá, že tyto aspekty nevyužívá). Přestože se tedy čtení Judith Butler od Karen Ba-

rad vyznačuje jistou nepozorností, v jiných ohledech je inspirativní. Barad především překročila antropocentrický náhled Butler (což je ale dáno i tím, že Butler se ve své analýze zaměřuje především na ustanovování hegemonní normy) a zdůraznila ontologickou rovinu. Právě překročením antropocentrického náhledu Barad rozšířila performativní teorii. Performativita se netýká pouze subjektu, ale rovněž vytváření těl, je na této úrovni tedy shodná s materializací u Butler, jak sama Barad upozorňuje. Ovšem je zároveň důležité si uvědomit, že materializace je u Butler těsně spojena se srozumitelností, která odkazuje k hegemonní normě (především genderové), čímž opět dostává antropocentrický rozměr. Barad naproti tomu s tímto rozměrem srozumitelnosti nepracuje, což jí pomáhá definovat performativitu jako produkci jakéhokoli subjektu a těla, lidského (včetně toho abjektovaného) i nelidského.

Hmota a ontologie

Coole a Frost (2010) rovněž upozorňují na posthumanistické chápání hmoty a těla v novém materialismu, zdůrazňují ale ještě překračování dualismu mezi hmotou živou a neživou. Jako inspirace slouží novému materialismu vitalistická koncepce Gillese Deleuze, odmítá tak rozdělení na hmotu neživou, která patří do sféry fyziky, a organický systém, který je popsán biologií. Zdůrazňuje generativní schopnost uvnitř anorganické hmoty, která se tak od hmoty organické na ontologickém základu neliší. Jakkoli Butler nabízí překračování binarit i na ontologické úrovni (diskurs a hmota jsou navzájem konstituující), její pojetí je mnohem více v rovině epistemologické, když provádí genealogii způsobů, jakými se dualita příroda vs. kultura (respektive normální/nenormální, muž/žena...) vytvořila, jakými mechanismy je udržována a jak jsou tyto entity rozpoznávány. Právě dekonstrukce poznání přírody, těla a genderu jako přirozeného je jejím hlavním argumentem proti existenci této přirozenosti a neměnného jádra.

Představitelky a představitelé nového materialismu jsou rovněž seznámeni s kritikou západní metafyziky, konec konců poststrukturalistické základy mají s Butler společné. Jejich nejsilnějším argumentem proti existenci dualit je ale právě důraz na stejnou ontologickou povahu *všeho*. Ani jazyková větev poststrukturalismu, ani sociální konstruktivismus se pojmu „ontologie“ explicitně nevěnují. Snad je tomu tak proto, že ontologie ve světle západní metafyziky až příliš zavání esencialismem, který je chápán jako stabilní a neměnné jádro. Stejně tak jako nový materialismus ale čerpá z nové biologie, čerpá i z nového pojetí ontologie, tyto dvě oblasti znovu vrací do hry a využívá je k podpoře svých argumentů. Zacházet na ontologické úrovni s hmotou a materialitou tak již neznamená kauzalitu a stabilitu, naopak – materialita znamená vždy více než jen samotnou „hmotu“, znamená „přesah, sílu, vitalitu a vztahovost, která učiní hmotu aktivní, sebekreativní, produktivní, nepředvídatelnou“ (Coole, Frost 2010: 9).

Coole a Frost (2010) se vydávají cestou kreativního směřování nové ontologie, která bude v souladu s produktivním a invenčním charakterem materiality – taková ontologie je spíše pozitivní a konstruktivní než negativní a kritická. Díky tomuto pojetí tak feministické myšlení v rámci nového materialismu v sobě přímo zahrnuje politický náboj, vedle analýzy a dekonstrukce nabízí konstrukci alternativ a neslouží tak pouze jako zdroj pro politickou akci (jako například kritika Butler či Foucaultova), ale přímo takovou politickou akci samo je. „Feministické filosofky a filosofové směřují k posunu od lingvistického paradigmatu dekonstruktivní teorie a pracují místo toho na produkci robustních alternativ. Záležitost ztělesnění a odpovědnosti, pozicionality a lokace se staly relevantnější a různorodější.“ (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti: 25).

Přesto se v poststrukturalismu náznaky ontologie nalézt dají, a to především v psychoanalýze, ze které z nemalé části vychází. Proti pojetí psychoanalýzy se ale nový materialismus ostře vymezuje. Braidotti (2006b) uvádí především Donnu Haraway a Gillese Deleuze (s Félixem Guattarim napsal mimo jiné knihu nazvanou *Anti-Oedipus*, což je poněkud výmluvné). Haraway (2002) své vymezení se proti psychoanalýze formuluje už v *Manifestu kyborgů*, kde kyborga nabízí jako alternativu proti současnému patriarchálnímu kapitalismu. Kyborg je totiž nelegitimní potomek a jako takový nehledá jednotu, ze které by vycházel, netrpí iluzí o návratu a může se zaměřit na touhu tvořit. Braidotti (2006b) připouští, že psychoanalýza je dokonalou reflexí naší kultury a dominantních norem, ovšem už odmítá nevyhnutelnost tohoto systému. Problémem psychoanalýzy tak není to, že popisuje současný systém, ale že ho pomáhá udržovat. „Stejně tak jako Deleuze, má i Haraway jen velmi malou trpělivost pro lingvistické paradigma, uvnitř kterého bylo konceptualizováno nevědomí s jeho vnitřními binaritami, ztotožněním touhy s nedostatkem/ztrátou, odsunu, kondenzací a exkluzí“ (Braidotti 2006 b: 201). Na jiném místě připomíná Braidotti (2006a) Butler³, když ji právě za využívání psychoanalýzy, která je založena na dívání se do minulosti, kritizuje. Obecně by se dalo říci, že nový materialismus kritizuje psychoanalýzu především proto, že je na rozdíl od ní zaměřena na produktivní touhu.

Deleuze s Guattarim (2000) se radikálně vymezovali vůči psychoanalytickému předpokladu prvotní jednoty a představy „chybění“, odmítají tedy existence určité „psýché“, která je právě na jednotě a nedostatku založena. Deleuze se stavěl negativně k celku (byl naopak zaujatý diferencí a transformací), jsou to naopak části a jejich spojení, které by měly být v hledáčku analýzy. Místo konceptu psychoanalýzy Deleuze s Guattarim přicházejí s konceptem vlastním, a to *schizoanalýzou* – prvotností částí a mobilních fragmentů. Místo pevné struktury předpokládají kreativní (tudíž nestabilní) potenciál spojení. Z těchto spojení pak vyvěrá touha. Ta nevzniká z nedostatku, touha není „vrátit se“ (ani není kam se vracet), ale naopak „jít kupředu“, má produktivní charakter, chce se pojit s dalšími touhami a tvořit.

Pojetí moci

Jak pro celý poststrukturalismus, tak i pro nový materialismus je zásadní konceptualizace moci, která je považována především za produktivní. Deleuze vychází z Foucaultova konceptu biomoci, který dále rozšiřuje. Posun tkví v redefinici subjektu jako klastru komplexních a intenzivních sil, které vytvářejí asambláže – do těchto asambláží je zapojeno i nelidské (Braidotti 2006a). Braidotti (Braidotti, Butler 1994) v rozhovoru s Butler zdůrazňuje nutnost tohoto konceptuálního posunu. Reaguje na nový věk transnacionálního posunu kapitálu a světovou migraci, rozvíjející se informační technologie či biotechnologie – materiální a symbolické podmínky jsou zcela provázány a svět, na který reagoval Foucault (1999) s pojetím biomoci, se již radikálně změnil. Haraway (Braidotti 2006b) připomíná, že moc již není založena na normalizování heterogenity, ale spíše na tvoření sítí, na komunikaci a rozličných propojováních.

Zatímco moc ve Foucaultově pojetí znamená především produktivní moc diskursu, respektive moc v rámci mocenských vztahů, jako konkrétní případ můžeme uvést konstrukci sexuality (a v rámci toho sexuální identity) či (sebe) disciplinaci a zušlechťování těla, moc v pojetí Gillesse Deleuze se přesouvá na asambláže (výsledek propojování, který ale nikdy není stabilní) a jejich produktivní moc a touhu po expanzi (Ruddick 2012). Tím se jeho pozornost přesouvá na dynamiku těchto asambláží, na jejich schopnost vzájemných propojení a kapacitu, která vždy přesahuje již existující vztahy.

Pro existenci asambláží i jejich schopnost expanze je zásadní střetávání s externími částmi (které jsou rovněž tvořeny asamblážemi). Střet asambláže s externími částmi (s nimiž se asambláž setkává neustále v procesu stávání se) může zvýšit její kapacitu jednat, střet s jinými částmi naopak může její kapacitu omezit, nebo přímo ohrožit její existenci (Ruddick 2012, více o Deleuzově pojetí moci a srovnání s Foucaultem např. Bignall 2008). Taková moc je tedy ještě více rozptýlená a nepostřehnutelná. Rozšíření nebo omezení asambláže se pojí s pojmy legitimní a nelegitimní syntéza, kdy ta legitimní odkazuje k otevřenosti, nerestrikci a nomádství a rozmanitosti a syntéza nelegitimní naopak k exkluzi, restrikci a segregaci (Deleuze, Guattari 2005). Naproti tomu Butler se soustředí především právě na nelegitimní syntézu, která vede k exkluzi, restrikci a segregaci – vymezuje normalitu a abjekt. Právě k určování a genealogii této dělicí linky vede i analýza subjektivity, tělesnosti a moci, kterou nám její teorie nabízí.

Přístup k diferenci

Přínos teorie Judith Butler tkví především v analýze mechanismů heterosexuální matice, která udržuje dva komplementární gendery, mechanismů, jakými se subjekty normalizují a v této normě udržují, stejně tak jakým způsobem jsou někteří z normy systematicky vylučováni. I v novém materialismu ale můžeme nalézt koncepci abjektu, kte-

rá nabývá podoby „monster“. Přívlasek „monstrózní“ odkazuje k reprezentaci a diskursům, které obklopují tělo v postmoderním období. Znamená protipól ke konstrukci zdravého, čistého, slušného, heterosexuálního a zdravého těla (zkrátka těla hegemónního), který je symbolem postindustriální éry (Braidotti 2000). Zatímco pro Butler je abjekt důležitý především v závislosti konstituce normy a materializace, koncept monstra se snaží redefinovat pojetí difference a s tím i západní teorie subjektivity. „Zrůdné/monstrózní druhé se stává emblematické pro široké politické a teoretické snahy redefinovat lidskou subjektivitu daleko od neustálých logocentrických a rasistických způsobů uvažování charakteristických pro západní kulturu“ (Braidotti 2000: 164).

Je důležité zbavit se pejorativního nádechu difference a snažit se s ní pozitivně pracovat. Redefinice difference ale nestojí pouze na změně jejího významu z negativního na pozitivní, díky čemuž nestojí na dominanci a exkluzi, neznamená „odlišné od“, což implikuje „méně než“ (Braidotti 1994 in Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti), ale, v návaznosti na Deleuze, „difference implikuje diferenciaci uvnitř jednoho systému, kde odlišné části jsou provázané takovým způsobem, že nemohou být odlišné a separátně identifikovány“ (Davis 2009: 76). Butler diferenci příliš nespécifikuje, zůstává tedy spíše u analýzy abjektu s jeho negativním vymezením. Ovšem analýzou její přístup končí, naznačené alternativy (např. Butler 1990) zůstávají na půli cesty a dojem z nich je spíš rozpačitý. Nový materialismus naproti tomu nabízí kromě analýzy rovněž aktivní projekt a Braidotti (2000) si všímá, že dřívější abjekty a jejich těla se dostávají do hlavního proudu kultury. Samozřejmě je spekulativní, do jaké míry je Braidotti uváděná Madonna či Kate Moss alternativní a do jaké míry pouze nevytvářejí odlišnou (hegemónní?) normu, nicméně právě na jejich případu je zřetelná temporalita normy i abjektu, který přinejmenším v „přechodové fázi“ od abjektu k normě působí rozostření hranic.

Subjekt

Celý nový materialismus se vyznačuje posthumanistickým zaměřením, na základě něhož dochází nejen k redefinici hmoty, moci, difference (abjektu), ale rovněž k redefinici subjektu, který také získává posthumanistické rysy. Subjektivita je u Butler (1998) spojena se schopností jednat v rámci sociálního světa, je tak přímo navázána na rozpoznání a na vyloučení, kdy si někteří nemohou nárokovat status subjektu. K této otázce přistupuje podobně jako k otázce performativity genderu či materializaci těla – subjekt je vytvářen maticí moci a diskursu, nestojí na začátku, nýbrž na konci tohoto procesu, není pouze situován, ale je i konstituován pozicemi, které zdánlivě pouze reprezentuje. Ale právě zdání subjektu jako autonomní entity zakrývá jeho sociální konstruovanost, uzavírá se znovuzvýznamňování a dostává se tak do hegemónní pozice, která vylučuje všechny, kteří nesplňují nároky na „bytí pl-

nohodnotným subjektem“. Skutečnost, že subjekt není nezávislá autonomní entita, ale neznamená, že takový subjekt není schopný samostatného a cíleného jednání. „Tvrdit, že subjekt je konstituovaný, však neznamená tvrdit, že je determinovaný; naopak, konstituovanost subjektu je přímo podmínkou jeho cílevědomého konání. Co totiž umožňuje cílené a zásadní přetvoření kulturních a politických vztahů, když ne vztah, který se může obrátit sám proti sobě, který je možné přetvořit a proti kterému je možné se postavit?“ (Butler 1998: 43). Takové pojetí subjektu sice nabízí možnost přeznačování, stále ale zůstává v antropocentrickém módu a vynechává otázku těla.

Naproti tomu pro nový materialismus (Braidotti 2006a) je ve své redefinici (nikoli pouze dekonstrukci) subjektu zásadní jeho propojení s tělesností. Právě toto ukotvení v tělesnosti propůjčuje subjektu jak omezení, tak možnosti rozličného *stávání se*. Takový subjekt je vybaven kapacitou tvořit nelineární spojení zaměřené na venek, tvoří fúze a asambláže, je tedy složen z řady externích sil, kam spadají i anorganické či technologické složky. Spojování se s externími částmi a důraz na nelineární stávání se pak nabourávají paradigma lingvistického zprostředkování subjektu, které přináší reprezentace a interpretace. „Signály nahrazují znaky, vyjádření nahrazují reprezentaci a kódy nahrazují interpretaci“ (Braidotti 2006a, odstavec 5). Místo cíleného obrácení se subjektu proti hegemonnímu řádu, který nabízí Butler, sama povaha subjektu ve světle nového materialismu přináší proměny, přeznačení a vytváření, a to nikoli pouze díky cílevědomému jednání, ale naopak v důsledku jisté nekontrolovanosti a nekontrolovatelnosti, touze spojovat se a tvořit.

Materiální ukotvení subjektu není důležité pouze v možnosti překračování normy (to, co by Butler nazvala *abjektem* a zároveň *vyločením*), ale rovněž v myšlence udržitelnosti a zodpovědnosti. Braidotti (2006a) se staví negativně k bezmyšlenkovitému oslavování „jinakosti a proměn“ („queerification“), které někdy vedou pouze ke kvantitativnímu zmnožení diferencí často spojených s relativismem či nihilismem, ale díky pozicionalitě subjektu, kolektivnímu založení (vzájemná spojení) a zaměřením na venek dochází především ke kvalitativnímu posunu a odpovědnosti k okolnímu prostředí. Konkrétně se například jedná o otázku životního prostředí a odpovědného zacházení s technologiemi či zvířaty.

Ztělesnění

V místech, kde Butler hovoří o materializaci, nový materialismus hovoří o ztělesnění. Ztělesnění souvisí s proměnou chápání subjektu od binárního rozlišení mezi tělem a myslí směrem k neredukovatelnosti na jednotlivé části. Tím se znovu dostaly do hry důraz na tělesnost subjektů a jeho specifická zkušenost, které zároveň znamenají odmítnutí esencialismu. Tělo či tělesnost nejsou buď biologickou, nebo sociální kategorií, ale jedná se o překrývání mezi fyzickým, symbolickým a sociálním a jejich vzájemnými vztahy (Braidotti 1994). Ztělesněná zkušenost se vyvíjí v sou-

vislosti s proměnou těchto vzájemných vztahů, které jsou pro každý subjekt specifické (Dale 2009).

Stejně jako u Butler (1993) tedy i v případě nového materialismu je odmítnuta univerzální kategorie těla. Zatímco Butler se ale soustředí především na dekonstrukci těla jako normativní kategorie a odhaluje, na jakých mocenských mechanismech je tato univerzalizující kategorie vystavěna, nový materialismus klade důraz na specifickou zkušenost těla a tělesnosti, která z principu univerzální být nemůže. Navíc zatímco performativita i materializace nakonec budí dojem pevného a neměnného jádra stojícího na počátku procesu, u ztělesnění tomu tak není. Analogicky k Barad – tak jako hmota dostává své kontury a historicitu prostřednictvím intraakcí, tělo získává svou historicitu a hranice v procesu ztělesnění. Co je ovšem důležité, a co nový materialismus nejvíce vzdaluje Butler, je to, že v procesu ztělesnění lze zachytit nejen těla normální, ale i abjektovaná, a nejen lidská, ale i nelidská.

Závěr

Mým záměrem bylo představit myšlenkový směr nového materialismu prostřednictvím srovnání s lingvistickým proudem poststrukturalismu, především s jeho významnou feministickou představitelkou Judith Butler, jejíž myšlenky se v českém prostředí hojně využívají k analýze. Na základě tohoto srovnání jsem našla jak styčné body mezi oběma směry, tak i body rozdílné, které ukázaly na možnosti a limity jednotlivých přístupů. Oba směry vycházejí z poststrukturalistické myšlenkové tradice, sdílejí tedy kritiku západní metafyziky, a tudíž i dekonstrukci přirozenosti, staticity, dualit a univerzalizmu, odmítání esencialismu a důraz na produktivní charakter moci.

Hlavní rozpor přichází s otázkou údajného opomíjení hmoty ze strany lingvistické větve. Aspekt hmoty je pro nový materialismus klíčový, proto jsem ve své komparaci zvolila otázku hmoty jako výchozí bod. Ukázalo se, že Butler je terčem této kritiky neoprávněně, že hmota podle ní není efektem diskursu, ale naopak že hmota a diskurs jsou navzájem konstitutivní a nelze je navzájem redukovat. Tento aspekt má tedy naopak s novým materialismem společný. Shodný mají rovněž důraz na časový horizont procesu, který nemá ani počátek, ani konec, ale jedná se o neustálý proud „stávání se“. Přesto ale není na škodu se zamyslet, proč je Butler vytýkáno, že vše redukuje na diskurs. Je tomu tak především proto, že Butler soustředí svou pozornost zejména na materialitu jako srozumitelnost, respektive ustavování norem, a hmota se tak snadno ztratí. Na základě toho může vzniknout dojem, že realita je diskurzivně zkonstruovaná, že všechno je diskursivní (či sociální – i když takto by to Butler nenazvala) konstrukt. Tím se poskytuje diskursu a jazyku nemístná moc konstruovat, jak upozorňuje Barad. Ze zapojení hmoty do procesu konstrukce plynou omezení diskursu, která jsou ale důležitá – uvědomění si limitů diskursu, který nebude plně zasazen do sociálního prostředí.

Samotný přístup Butler má ale samozřejmě svá velká pozitiva – jedná se o analýzu moci a způsobů, jakými se ustanovuje a udržuje norma, mechanismů, které mají vylučovací účinky, a systému, na kterém režim genderu, sexuality a pohlaví funguje. Na druhé straně právě proto, že se jedná o genealogii současného systému, je tímto systémem rovněž omezená – je uzavřená v antropocentrickém rámci, nevyvíjí nový způsob přemýšlení, pouze dekonstruuje přemýšlení staré (což jistě není málo, slouží jako inspirační zdroj pro akce, jako je queer či genderfuck). Zatímco pro Butler je dekonstrukce nejúčinnější metodou a argumentem proti stávajícímu řádu stojícímu na zdánlivě přirozených diferencích a hierarchiích, u nového materialismu je to především aktivní projekt založený na redefinici pojmů jako subjekt, diference, abjekt, ontologie a hranice, na kterých západní myšlení vzešlé z osvícenské tradice stojí. Tato redefinice vychází z navázání subjektivity na tělesnost a tělesnou zkušenost a provázanosti s materiálními podmínkami. Tělesnost, materiální a diskursivní podmínky jsou tedy specifické, nemohou být univerzální a znamenají jak omezující, tak i umožňující potenciál a otevírají prostor pro zakomponování nelidského a neživého jako důležité konstitutivní složky, která otvírá prostor pro analýzu technologií a jejich provázanosti s globálním kapitálem i s těly, čímž se zároveň překlenuje antropocentrismus.

Příklon k materiálním podmínkám a aspektu aktérství hmoty navazuje na posun v oblasti fyziky a biologie, které se tak mohou jevit jako inspirativní pro feminismus a z těchto věd se místo nepřítelů stává užitečný spojenec. Zaobírání se přírodními vědami a příklon k nim ale nejsou užitečné pouze v otázce genderu, ale pomohou reagovat na současné etické a politické obavy, které vyvstávají se současným vědecko-technologickým vývojem, a mohou tak kriticky nahlédnout na otázku klimatických změn, globálního kapitálu a biotechnologického inženýrství, stejně tak jako na nové digitální a virtuální technologie. Naproti tomu lingvistická větev nedokáže adekvátně postihnout hmotu, materialitu ani současnou biopolitiku a globální politickou ekonomii (Coole, Frost 2010) – což s otázkou genderu konec konců rovněž úzce souvisí. Důležité je ale právě propojení s poststrukturalistickým myšlením, které vnáší do celé záležitosti prvek moci, kde nový materialismus rozšiřuje Foucaultův koncept a místo na diskurs zaměřuje pozornost na asambláže, které jsou svým charakterem nestálější, nepředpověditelnější a neposlušnější, zároveň ale i flexibilnější a více toužící po expanzi. Na základě tohoto konceptuálního posunu je tak možné reagovat na rozvíjející se informační technologie, biotechnologie či transnacionální posun kapitálu a světovou migraci.

Co se týče analýzy lidského těla a genderu, na což se feminismus logicky značně soustředí, přístup nového materialismu umožňuje analýzu abjektovaného těla – jak může tento konstitutivní vnějšek, který znamená „nevyslovitelný, nežitelný, neschopný narace, který zajišťuje, a tudíž selhává v zajištění samotných hranic materiality“ (Butler 1993:

188), přesto získat svou naraci, svou materialitu, svou historicitu, zkušenost a své hranice. A jak může abjekt, právě proto, že jeho proces materializace mnohdy není neviditelný (např. právě při spojení s technologií), nabourat představu o vrozených a konstantních hranicích těla a hmoty. Díky svým společným základům ale Butler nestojí s novým materialismem v takové kontradikci, jak by se mohlo na první pohled zdát. Proto může být účinné oba přístupy kombinovat, což je právě nejzřetelnější na abjektovaném těle – díky Butler můžeme provést analýzu, proč je toto tělo abjektem. S využitím nového materialismu pak můžeme provést analýzu tělesnosti a subjektivity takového těla.

Literatura

- Ahmed, S. 2008. „Open Forum Imaginary Prohibitions: Some Preliminary Remarks on the Founding Gestures of the ‚New Materialism‘.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 15, No. 1: 23–39.
- Barad, K. 2003. „Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter.“ *Signs*, Vol 28, No. 3: 801–831.
- Berger, P. L., Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bignall, S. n.d. 2008. „Postcolonial Agency and Poststructuralist Thought: Deleuze and Foucault on Desire and Power.“ [online]. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, Vol. 13, No. 1: 127–147. Routledge. [cit. 10. 5. 2013]. Dostupné z: <http://ura.unisa.edu.au:80/R/?func=dbin-jump-full&object_id=62780>.
- Braidotti, R. 1991. *Patterns of Dissonance: A Study of Women in Contemporary Philosophy*. New York: Routledge.
- Braidotti, R. 1994. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
- Braidotti, R. 2000. „Teratologies“. Pp. 157–172 in Colebrook, C., Buchanan, I. *Deleuze and Feminist Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Braidotti, R. 2006a. „Affirming the Affirmative: On Nomadic Affectivity.“ [online]. *Rhizomes 11/12*. [cit. 4. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.rhizomes.net/issue11/braidotti.html>>.
- Braidotti, R. 2006b. „Posthuman, All Too Human.“ *Theory, Culture & Society*, Vol. 23, No. 7–8: 197–208.
- Braidotti, R., Butler, J. 1994. „Feminism by Any Other Name. Interview.“ [online]. [cit. 4. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://ebookbrowse.com/butler-and-braidotti-interview-feminism-by-any-other-name1-pdf-d337919898>>.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1993. *Bodies That Matter: on the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1998. „Náhodnost základov: feminismus a problém ‚postmodernismu‘.“ *Aspekt*, č. 1: 39–47.

- Coole, D. H., Frost, S. 2010. *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Durham [NC]: Duke University Press.
- Colebrook, C., Buchanan, I. 2002. *Deleuze and Feminist Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dale, K. 2009. *Building a Social Materiality: Spatial and Embodied Politics in Organizational Control*. [online]. [cit. 16. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://dx.doi.org/10.1177/1350508405055940>>.
- Davis, N. 2009. „New Materialism and Feminism's Anti-Biologism.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 16, No. 1: 67–80.
- Deleuze, G., Guattari, F. 2000. *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G., Guattari, F. 2005. *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dolphijn, R., van der Tuin, I. 2012. *New Materialism Interviews & Cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press.
- Foucault, M. 1994. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality: Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové.
- Grosz, E. A. 2004. *The Nick of Time: Politics, Evolution, and the Untimely*. Durham: Duke University Press.
- Haraway, D. 1989. *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge.
- Haraway, D. 1991. *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. 1992. „The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others.“ Kap. 18 in Grossberg, L., Nelson, C., Treichler, P. (eds). *Cultural Studies*. London, New York: Routledge.
- Haraway, D. 2002. „Manifest kyborgů: věda, technologie a socialistický feminismus ke konci dvacátého století.“ *Sociální studia*, č. 7: 51–58.
- Haraway, D. 2004. *Crystals, Fabrics, and Fields: Metaphors That Shape Embryos*. Berkeley, Calif.: North Atlantic Books.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, S. 2004. „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is ‚Strong Objectivity‘?“ Pp. 127–140 in S. Harding, (ed.) *The Feminist Standpoint Theory Reader*. New York: Routledge
- Hekman, S. J. 1990. *Gender and Knowledge. Elements of a Postmodern Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Hekman, S. J. 2010. *The material of knowledge feminist disclosures*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- Hird, M. J. 2004. „Naturally Queer.“ *Feminist Theory*, Vol. 5, No. 1: 85–89.
- Kirby, V. 1999. „Human Nature.“ *Australian Feminist Studies*, Vol. 14, No. 29: 19–29.
- Kristeva, J., L. S. Roudiez. 1982. *Powers of horror: an essay on abjection*. New York: Columbia University Press.
- LaFountain, P. 2008. *Deleuze, Feminism, and the New European Union: An Interview with Rosi Braidotti*. TRANSIT. [online]. eScholarship, University of California. [cit. 12. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.escholarship.org/uc/item/4qf7717m>>.
- Lišková K. 2005. „Nalézání spojenců na nečekaných místech. Elizabeth Grosz přepisuje binarismus příroda vs. kultura.“ *Sociální studia*, č. 12: 145–151.
- Longino, H. 1998. „Hodnoty a objektivita.“ *Aspekt*, č. 1: 86–95.
- Lorber, J., S. Farrell. 1991. *The Social construction of gender*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Lorenz-Meyer, D. 2005. „O politice lokace: strategie používané ve feministické epistemologii a jejich význam pro výzkum prováděný z feministické perspektivy.“ Pp. 69–88 in Linková, M., Červinková, A. *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt = Thinking Borders: Gender Examinations of Rationality, Objectivity and the Knowing Subject*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Margulis, L., Sagan, D. 1995. *What is life?* New York: Simon & Schuster.
- Margulis, L., Sagan, D. 1997. *What is sex?* New York: Simon & Schuster Editions.
- Martin, E. 1991. „The Egg and the Sperm: How Science Has constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles.“ *Signs Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 16, No. 3: 485–501.
- Ore, T. E. 2003. *The Social Construction of Difference and Inequality: Race, Class, Gender, and Sexuality*. Boston, Mass.: McGraw-Hill.
- Rahman, M., Witz, A. 2003. „What Really Matters?: The Elusive Quality of the Material in Feminist Thought.“ *Feminist Theory*, Vol. 4, No. 3: 243–261.
- Ridgeway, C. 1991. „The Social Construction of Status Value: Gender and Other Nominal Characteristics.“ *Social Forces*, Vol. 70, No. 2: 367–386.
- Ruddick, S. 2012. „Power and the Problem of Composition.“ *Dialogues in Human Geography*, Vol. 2, No. 2: 207–211.
- Saussure, F. de, De Mauro, T., Čermák, F. 2007. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- Sheridan, S. 2002. „Words and Things: Some Feminist Debates on Culture and Materialism.“ *Australian Feminist Studies*, Vol. 17, No. 37: 23–30.
- Williams, J. 2005. *Understanding Poststructuralism*. Chesham, Bucks: Acumen Pub.
- Wilson, E. 1998. *Neural Geographies: Feminism and the Microstructure of Cognition*. New York, London: Routledge.
- Wilson, E. A. 1999. „Introduction: Somatic Compliance – Feminism, Biology and Science.“ *Australian Feminist Studies*, Vol. 14, No. 29: 7–18.

Poznámky

1 Termín „abjekt“ zavedla Julia Kristeva jako vyjádření vyloučených, odmítnutých a degradovaných „subjektů“, které si ale status subjektu nárokovat nemohou. Abjekt tak zůstává na pomezí subjektu a objektu (Kristeva, Roudiez 1982).

2 Pojem stávání se pochází z filosofie Gillesse Deleuze a odkazuje na proces, který nemá začátek ani konec a odráží se v něm prvky dynamiky a aktivity. Je utvářeno rhizomatickým spojováním hnaným pozitivní touhou. Neznamená to ovšem, že by tento pojem byl vyprázdňený, naopak, je imanentní, uskutečňovaný v materiálním světě (Colebrook 2002).

3 Butler (1993) věnuje v souvislosti s hmotou psychoanalýze několik částí, kde čerpá především z Lacana. Já toto po-

jetí ve svém textu ale kvůli omezenému rozsahu neproblematizuji.

Hana Porkertová je absolventkou oboru sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde pokračuje v doktorském studijním programu. Zabývá se tělem a tělesností a queer teorií. Korespondenci zasílejte na: h.porkertova@gmail.com.

PRIDE: PROPAGACE HOMOSEXUALISMU, PROJEV HRDOSTI NA UTLAČOVANOU IDENTITU, NEBO VELKÁ PÁRTY? ROZHOVOR ZDEŇKA SLOBODY S ŘEDITelem PRAŽSKÉHO POCHODU HRDOSTI CZESLAWEM WALKEM A ŘEDITELKOU BRATISLAVSKÉHO POCHODU HRDOSTI ROMANOU SCHLESINGER

Za ikonický počátek gay a lesbického hnutí v zemích na západ od našich hranic jsou považovány tzv. stonewallské nepokoje – série spontánních a nepokojných demonstrací osob tehdejší gay a lesbické komunity, které reagovaly na násilné vniknutí policistů a zatýkání v baru Stonewall Inn v newyorské Greenwich Village. Psal se rok 1969 a šlo na jedné straně o pomyslné vyvrcholení přes deset let dlouhého občanského přerodu, který dal vzniknout druhé vlně feminismu a ekologickým, pacifistickým nebo antirasistickým sociálním hnutím, na druhé straně šlo o začátek aktivistické cesty ke zrovnoprávnění gayů, lesbických žen, bisexuálních, transsexuálních a transgender lidí (dále také LGBT), k nimž jsou v současné době ještě přiřazovány skupiny osob intersexuálních nebo asexuálních, nebo také queer. Nutno podotknout, že ve většině zemí není plné rovnoprávnosti ani po téměř 50 letech stále dosaženo. „Vlajkovou lodí“ aktivismu byly tzv. Gay Pride Marches nebo Parades, tedy pochody gay hrdosti, které se poprvé konaly 28. června 1970, přesně rok po policejním zátahu ve Stonewall Inn.

Není proto divu, že veškerá odborná literatura z této kulturní oblasti vidí v pochodech hrdosti (dále také pride) jeden z hlavních konstitutivních prvků LGBT identity, komunity a aktivismu, který vytváří pocit sounáležitosti a kontinuity jedinců v této komunitě, prostřednictvím veřejné viditelnosti umožňuje nastolování příslušných sociálních a politických témat, zároveň ve své masovosti vytváří nátlakový mechanismus a legitimizuje politické požadavky (mj. Epstein, Seidman, Blasius, Weeks, Gamson, Phelan a další). Ovšem tím, jak dochází k uznávání práv a toleranci vůči LGBT lidem, mění se především v 90. letech 20. století charakter prídů. Ty se mění ani ne tolik z důvodu asimilace a akceptace LGBT politik tzv. většinovou společností, ale především kvůli komercializaci LGBT identity – kde jejím nositelem jsou nejen sami její příslušníci a příslušnice, ale i lidé a subjekty mimo LGBT komunitu. Neúčast starost(k)y New Yorku nebo Brightonu na Gay Pride by byla politickým skandálem, zrušení třeba amsterdamského pochodu hrdosti by bylo znatelným zásahem nejen do rozpočtu radnice, ale i mnoha firem.

Jaká je ale situace u nás? Proč se pochody hrdosti západního charakteru ať už v jeho komerční nebo aktivistické podobě objevují až 20 let poté, co se mohlo o homosexualitě veřejně mluvit, co byla homosexualita demedikalizována? Proč se objevují v Česku až po dosažení jedné ze zásadních met politického aktivismu – registrovaného partnerství (2006), k němuž západní (ale i „východní“) pochody hrdosti směřovaly a některé stá-

le směřují? Proč průvody v letech 1999, 2000 a 2001, které se konaly v rámci Duhového festivalu v Karlových Varech, neměly a asi ani nechtěly mít žádný politický dopad na veřejnost? Copak aktivismus nepotřeboval legitimizaci v podobě manifestace hromadné podpory v ulicích měst? Jak to, že se politicky laděné Queer Parades v Brně a Táboře (2008 až 2010), podobající se pridu bratislavskému a těm na jih a východ od našich hranic, neujaly do té míry jako komerčně pojatý kulturní festival Prague Pride (od roku 2011)? Na analýzu historických a sociologických souvislostí a specifík českého a slovenského aktivismu a jejich vztahu k pochodům a mobilizujícím aktivitám si budeme asi muset ještě počkat. Nicméně k české situaci je již dnes možné najít mnoho informací jak v knize Jana Seidla „Od žaláře k oltáři“, tak v textech Věry Sokolové analyzující LGBT aktivismus v kontextu feministického hnutí v ČR po roce 1989 (např. v knize „Mnohohlasem“ editované H. Haškovou, A. Křížkovou a M. Linkovou). My jsme se rozhodli pro toto tematické číslo otevírající hranice sexualit(ám) uskutečnit rozhovor s prezidenty obou pochodů hrdosti – Romanou Schlesinger a Czeslawem Walkem.

V čem vidíte smysl Vašeho pochodu hrdosti a jak byste porovnal(a) situaci Vaši se situací sousedního Česka/Slovenska?

Romana: Naše země toho mají mnoho společného, ale v této oblasti asi možná i víc rozdílného. Češi mají tu výhodu, že jsou v našem geopolitickém prostoru nejvíce ateistickou zemí. My se musíme v jakékoli věci, která se týká LGBTI, potýkat s velkým odporem ze strany jednak církve, která zasahuje do politiky velice zásadním způsobem, jednak s velmi fundamentálními katolickými sdruženími. Další věc souvisí s kvalitou žurnalistiky, která má vliv na veřejné mínění a která je tak o dvě až tři sta procent na nižší úrovni. Slovenská média, protože to je pro ně atraktivní, spolu-vytvářejí dojem, že tu je nějaký konflikt a že tohle jsou dvě legitimní strany konfliktu, což ale nejsou. Tato atmosféra je pro nás přítěží, běžný člověk se pak na všechna LGBTI témata dívá prostřednictvím těchto morálních a etických církevních prizmat. Mám také dojem, že se to u nás za poslední rok výrazně zhoršilo. Jako kdyby byli představitelé církví někým vyškoleni, protože se naučili pracovat s médii a takovému kampaňovitému způsobu vedení svých veřejných aktivit. Mám trochu pocit, že se nacházíme v nějaké kultur-

ní válce. A to je podle mě škoda, protože to je na úkor obsahu, jelikož nás tento kontext nutí alespoň na část z toho reagovat.

A možná ještě k tomu, proč je náš bratislavský pride ve srovnání s pražským, ale asi také v celoevropském měřítku, jeden z nejmenších. Za prvé, Slovensko bez ohledu na to, o jaké téma jde, není země, kde se masově chodí do ulic. Nám dokonce policie řekla, že náš pochod je na Slovensku čtvrtým největším v historii, po revolučních shromážděních roku 1989, po kauze Gorila a po nedávném košickém pochodu proti interrupcím. To je asi obrázek o Slovensku jako takovém. Druhým faktorem je určitě strach, protože ročník 2010 byl problematický, došlo tam k fyzickým střetům, kdy policie selhala v naší ochraně. To teď snad trochu opadá, i když přesto musíme být ohrazení jako v kleci. V komunitě jsou také lidé, kteří jdou třeba na pochod hrdosti do Vídně, ale na ten náš ne. Tady určitě sehrává svou roli strach, ať už jde o strach z fyzického útoku, nebo že člověk bude někde vyfocený a dozví se to jeho rodina nebo v práci, což souvisí s tématem coming outu a otevřeností k vlastní identitě. Já ale věřím, že se to bude zlepšovat.

Czeslaw: Pro mě je od začátku smyslem Prague Pride komunikace s veřejností, masivní prezentování témat spojených s LGBT tak, aby se o nás lidi dozvěděli víc a pracovali se svými předsudky. Stejný smysl vidím i u bratislavského pridu. Tam jsou ale společenské podmínky do značné míry odlišné a zároveň přístup organizátorů je jiný. My jsme od začátku věděli, že z pridu nechceme a priori dělat politickou agitku, ale spíše kombinaci všeho. Oslovili jsme také všechny možné subjekty s nabídkou zapojení se do programu. Tím se nám podle mého názoru podařilo vytvořit širokou platformu organizací, jednotlivců i subjektů, kteří týden táhnou za jeden provaz. Tím se také podařilo přitáhnout větší množství lidí, což zaujalo pozornost médií a veřejnosti.

Tím jste mi přihrál na další otázku. Je Váš pochod hrdosti akcí kulturní, nebo politickou? Může být takový pride vůbec apolitický a jak se snažíte jeho jednotlivé složky vybalancovat?

Czeslaw: Tady je třeba ale definovat, co to je „politická akce“. Pokud to definujeme striktně, tak pride není akcí politickou, protože neprosazuje žádné politické cíle. Nicméně v širším významu, každá pouliční demonstrace chce na něco poukázat, něco změnit. Naším cílem je zlepšit vnímání LGBT lidí veřejností, a tím dosáhnout nějaké bazální rovnosti mezi lidmi. Široká podpora naší komunity projevená na pridu pak vede k politické podpoře zákonů směřujících k vymazání legislativní diskriminace vůči LGBT lidem.

Romana: Podle mě to úplně nemusí souviset se situací v zemi nebo v komunitě. Velmi to souvisí s tím, kteří konkrétní lidé tu akci dělají. Možná kdyby slovenský pride pořádala jiná skupina lidí, tak by třeba vypadal velmi odlišně.

Bratislavský pochod hrdosti je tvořený převážně z aktivistů a aktivistek, kteří jsou politickými aktivisty, nebo z lidí, kteří si myslí, že za současné politické a právní situace ještě nemůžeme oslavovat jako v Berlíně, protože vlastně není příliš důvodů k oslavám. Ale na druhou stranu na tom nejsme jako na Balkáně nebo na Ukrajině, abychom si k tomu nemohli přidat nějakou hudební a kulturní složku. Snažíme se to dělat tak nějak uprostřed.

Zajímavé, že jste oba řekli, že ten Váš pride se nachází někde mezi politickým a kulturním. Přesto jsou do značné míry jak mediálně, tak dovnitř komunity i ve svém reálném průběhu jiné. Vysvětlení, které se nabízí, je to, na které již upozornila Romana, že si v tomto ohledu naše země nejsou zase natolik podobné. Když se podíváme do historie, tedy 90. let 20. století, můžeme říct, že kulturní festivaly pro LGBT lidi mají v obou zemích do jisté míry tradici. Těžko bychom je ale mohli definovat jako politicky nátlakové, lobbistické, jako mobilizaci lidí za politickým účelem, nikdy to nebyly průvody, které by skandovaly hesla, byly spíše „službou“ pro komunitu. Proč si myslíte, že se Vaše akce s takovou politickou dimenzí objevuje až 20 let po revoluci?

Czeslaw: Po schválení zákona o registrovaném partnerství se LGBT hnutí (pokud se to dá takto nazvat) v podstatě vytratilo. LGBT aktivisti a aktivistky měli pocit, že není o co „bojovat“, že v Čechách je vše krásné a nádherné a je nám tady dobře. Idea o průvodech v ulicích se lidem sice líbila, ale spíše ve světě. V Čechách se toho báli. Pamatuji si na rozhovor s Jirkou Hromadou (*dlouholetý předseda SOHO, tzv. prezident gayů – pozn. Z. S.*), který nás odrazoval od pořádání pridu v Praze, protože se bál, že to skončí negativně a bude to mít špatný dopad na LGBT obecně. Ostatně Brno (*Queer Parade v roce 2010 – pozn. Z. S.*) je toho příkladem. A pak je tady ještě jeden velmi prozaický důvod, v Praze nebyli lidi ochotní se do toho zapojit. Udělat pořádný pride je docela práce, a to si každý uvědomuje, proto se lidi do jeho organizování nehrnou.

Romana: Souhlasila bych s Czeslawem. Na Slovensku se všichni dřívější aktivisti a aktivistky snažili být velmi opatrní ve svých aktivitách a prezentaci na veřejnosti. Když jsem poprvé začala kolem roku 2009 mluvit o tom, že je třeba mít pride i na Slovensku, tak jsem několik měsíců musela odvracet argumenty, že je to brzy, že na to není Slovensko připravené, že to poškodí práci na tom tématu, že bychom ho měli prezentovat jinými aktivitami. Možná proto, že mě ovlivnilo studium žurnalistiky, na to mám jiný názor. Mediální obsahy a mediální realita fungují tak, že umí zpopularizovat téma i během půl roku. To je asi jeden můj argument. Ten druhý se týká lidských práv. Ona připravenost nebo nepřipravenost nemůže být nadřazena podstatě, že všichni máme lidská práva garantovaná, bez ohledu na to,

jestli jsme v této problematice vzdělání či nikoliv. Proto já osobně také nevnímám žádný rozpor v otázce, jestli mám legitimitu zastupovat komunitu. Na dotazy tohoto typu odpovídám, že jsem lidskoprávní aktivistka zaměřená na toto téma a vycházím z mezinárodních definic lidských práv, a tak je pro mě v té chvíli irelevantní, kolik lidí si v rámci nějaké statistiky myslí, že to není dobrý nápad, nebo jsou ochotni něco takového podpořit. Jednou jsme evropskou zemí, která má podepsány různé lidskoprávní dohody! Samozřejmě by se paralelně vedle toho v rámci jiných aktivit měla společnost vzdělávat a měla by se provádět osvěta. Ale ve vztahu k právu bychom se neměli schovávat za nějaké statistiky. O lidských právech je přece zakázáno vypisovat referendum.

Přesto Češi ani Slováci nemají rádi, když se politika dělá na ulici. Demonstrace a jejich představitelé a představitelky jsou spíše vnímáni jako něco nevhodného a nežádoucího. Nejen většinová společnost, ale ani LGBT lidé sami se nechtějí ukazovat v průvodech. Často jsou i proti nim. Jak se vyrovnáváte s tímto problémem, co to znamená pro organizaci a podobu Vaší akce?

Romana: To, že jsou členové a členky LGBTI komunity proti událostem, jako je pride, je podle mě vlastně i zdravé. Tak trochu to ukazuje, že nejsme tak ohrožená skupina, že si můžeme dovolit mít různý názor na jednu věc. V podstatě po revoluci byla snaha uniformně všechno prezentovat a tahat za jeden provaz, což jsme my trochu radikálně nabourali v roce 2009, když jsme do médií vyšli s požadavkem komplexního zrovnoprávnění. Napříč aktivistickým hnutím byla asi rok znatelná taková tenze. Byli jsme i obviněni, že jsme udělali více škody než užítku. Ale já si myslím, že to je výborná věc mít na stejné věci různý názor. Ta pluralita je zdravá.

Czeslaw: Problémem by bylo, jak bylo řečeno výše, pokud by byl pride definován pouze jako aktivistická demonstrace, přišlo by nám na ni jen pár jedinců a dopadli bychom asi smutně. Proto jsme přijali strategické rozhodnutí nekoncepovat Prague Pride aktivisticky a „politicky“, ale jako promo akci, jako platformu pro všechny. A myslím, že ta strategie vyšla. Průvod v sobotu propagujeme přímo jako zábavu s karnevalovými prvky. Protože lidé se rádi baví, a pride nemůže být pouze o vážných tématech, na ty máme prostor v průběhu týdne. Průvod musí být prostě zábavný.

Jak se vlastně člověk dostane do čela akce, jako je pride? Je Vaše civilní povolání něčím, co je tomu otevřené, nebo je to souhra jiných okolností? Jaký byl Váš příběh?

Czeslaw: V mém případě to byla v podstatě náhoda. Nicméně je nejspíše pravda, že mě k tomuto kroku predestinovala moje práce a studium a to, kým jsem. Bezprostředně

před pridem jsem působil v Sekci pro lidská práva na Úřadu vlády a byl jsem frustrován, jakým způsobem přistupujeme k podnětu Výboru pro sexuální menšiny k individuálním adopcím LGBT osob. Cítil jsem se v podstatě provinile, že neumím tento podnět prosadit. Tehdy jsem také pochopil, že pro prosazení jakéhokoli podnětu je nutná podpora zvenčí. Proto jsem se rozhodl, že se budu ve volném čase více věnovat právě LGBT tématu a že se pokusím pomoci partě, která se v Praze rozhodla uspořádat první pride. Další příběh už je notoricky známý. Původně jsem neměl vůbec záměr vykonávat roli ředitele festivalu, nicméně v jednu chvíli bylo jasné, že někdo pride vést musí, a já byl už v té chvíli bez práce, se stipendiem, s určitým volným časem a nevyužitou energií.

Romana: Já jsem se k aktivismu vůbec dostala v podstatě ze dne na den. Byla to taková shoda náhod. Hany Fábry, která dnes již aktivně nepůsobí, přišla s projektem pro výchovu nových lídrů a lídryň. Pozvánka od ní přišla ve chvíli, kdy mi moje školitelka bakalářské práce, když jsem chtěla psát na téma LGBT, řekla, že to je strašné, že taková skupina neexistuje, jestli bych si radši nevybrala ten gender a že tuhle minoritní skupinu ona neuznává. Vzala jsem si ten vůbec první střet osobně, a tak jsem hned napsala Haně Fábry, že na workshop půjdu, a napsala jsem jí i svůj příběh s bakalářkou. Setkaly jsme se a na druhý den jsem s antidiskriminačním zákonem šla do školy. Celé to skončilo tak, že se mi omlouval i vedoucí katedry. To byl ten moment, kdy jsem do toho byla vtažena. Za pět měsíců jsme organizovali první malou veřejnou akci k Mezinárodnímu dni proti homofobii. Tam jsem byla „podstrčena“ novinářům před mikrofon. Myslela jsem si, že to bude jednorázová věc, ale protože na Slovensku je veřejných mluvčích k tématu LGBT jen velice málo, pokračovalo to dál.

Jak bude vypadat chvíle, kdy si řeknete, že Vaše osobní mise v pochodu hrdoosti je skončena? A jak bude vypadat chvíle, kdy skončí potřeba celého pridu?

Romana: To ještě potrvá dlouho, než pride nebude potřebný. Já osobně bych pride nedělala, kdyby to měl být jenom zábavný formát. Já pride vnímám silně jako politickou věc, jako advokační aktivitu. Mojí metou je zákon o registrovaném partnerství. V tom svém prvním aktivistickém období jsem byla v kontaktu se starší generací aktivistů a to pro mě byla velká zkušenost. Dala jsem si závazek, že toto téma nechci tímto způsobem dělat věčně, bez nějaké hranice. Je to dost těžké a já se necítím být dostatečně silná na to, abych dokázala dvacet a více let fungovat profesně a vědět, že to, o co se snažím, ten konečný cíl nebyl stále naplněn. Doufám, že se nám ten zákon do nějakých pěti let podaří prosadit, a potom bych se asi vydala jiným směrem.

Czeslaw: To, že končím s pridem, si říkám každý rok. Letos poprvé jsem si to neřekl a letos poprvé se objevuje reál-

ná možnost, že s pridem budu muset skončit, protože kandiduji do Poslanecké sněmovny. Pokud bych se tam dostal, odstoupím ze všech funkcí. (*Strana zelených, za niž kandidoval, se do sněmovny nedostala. – pozn. Z.S.*) Nicméně je jasné, že jednou přijde okamžik, kdy už nebudu mít co pridu nabídnout, kdy už bude moje přítomnost v čele kontraproduktivní a vice versa. Je ale nutné vycítit ten správný moment a já doufám, že to budu umět. Druhá zásadní věc je začít

hledat lidi, kteří to po mně převezmou a budou pokračovat. Co se týká myšlenky pridu, jsem přesvědčený, že nebude nikdy přežitá. Protože ta myšlenka je univerzální, týká se otevřenosti města a společnosti, diverzity a zejména komunikace s veřejností. A to bude potřeba vždy. Možná se změjí forma festivalu, možná z toho bude víkendová party v centru Prahy a nebude to už celotýdenní ambiciózní festival. Ale jsem přesvědčen, že pride v Praze neskončí.

GENDEROVÉ SOUVISLOSTI REFORM DŮCHODOVÉHO SYSTÉMU V ČR¹ / RADKA DUDOVÁ

Gender context of the pension system reforms in the Czech Republic

Abstract: The paper discusses changes that have occurred in the Czech pension system since 1996 in terms of their gender impact. The pension system is considered in a broader socio-economic context. I take into account different working careers of men and women and their unequal share in unpaid care work. I analyse individual steps of the reform (the criteria for entitlement to a retirement pension, changes in the mechanism for calculating pension benefits, and the newly established private second pillar) and show the impact of these changes on women and men in retirement. I conclude that although the reform is presented as gender-neutral just because it maintains the same conditions for both sexes, it ultimately brings significant deterioration in women's retirement situation as compared to men's. An increase in the level of equivalence—and therefore the increasing dependence of the pension entitlement on previous income from paid work—means that, in the logic of the pension system, unpaid work associated particularly with childcare is valued less and less and gender inequalities in the labour market are reproduced.

Key words: gender; pension system; pension reforms; unpaid work

Současné a nedávné reformy důchodového systému v České republice byly provázeny řadou veřejných i odborných debat. Ty se týkaly zejména problematiky udržitelnosti systému v souvislosti se stárnutím populace. Pozornost byla věnována také otázce nepochybně mezi výší celoživotních odvodů a následnou výší důchodové dávky. Výsledkem byla řada parametrických změn, jejichž deklarovaným cílem byla zejména finanční stabilizace systému, a také dosažení jeho vyšší aktuární spravedlnosti. Zároveň bylo přikročeno k systémové reformě, spočívající v zavedení druhého a třetího kapitálového pilíře, s cílem rozložit rizika a „odlehčit“ státnímu průběžnému systému.

Veřejná debata byla vedena v ekonomických, demografických a právních termínech. Ačkoliv byl uváděn odlišný dopad reformem na lidi s vyššími a nižšími příjmy, nehovořilo se o tom, zda a nakolik mohou mít probíhající změny odlišný dopad na muže a na ženy. Ve veřejných a politických debatách týkajících se důchodů a důchodových reformem – nejen v České republice, ale i obecně ve většině evropských zemí – až na výjimky chybí genderové hledisko, ani v akademickém diskursu není pravidlem nahlížet na dopady důchodových reformem z genderové perspektivy (viz Steinhilber 2005: 4; Kučerová 1998). To je s podivem zvláště vzhledem k tomu, že ženy tvoří větší část skupiny starších lidí a zároveň také většina seniorů žijících v chudobě jsou ženy.

Tato diskuse se zaměří na reformy důchodového systému, ke kterým došlo v České republice v průběhu posledních let. Jejím cílem je ukázat, jaký vliv mají tyto změny na ekonomické zajištění žen v důchodovém věku. Nezaměřuje se tedy na celkové hodnocení přijatých reformem, ani nemá ambici navrhnout „lepší“, či dokonce ideální systém. Pouze upozorňuje na důsledky, mnohdy nezamýšlené a zpravidla opomíjené, ke kterým reformy vedou či mohou vést vzhledem ke strukturálnímu nastavení české společnosti. Nejprve budou představena možná teoretická a metodologic-

ká východiska zkoumání důchodových systémů, poté budou analyzovány jednotlivé body reformem a následně bude zhodnocen celkový vývoj systému z genderového hlediska.

Teoretická a metodologická východiska

Důchodové systémy mají dva možné cíle: 1. zajistit pracujícím pokud možno stejnou či co nejpodobnější životní úroveň poté, co jim již jejich věk a zdraví nepovoluje pokračovat ve výdělečné práci; 2. zabránit chudobě ve stáří (viz Klerby, Larsson, Palmer 2013). V konkrétních podmínkách důchodových systémů mohou být tyto cíle naplňovány odlišnými pilíři, případně (jako v českém systému) může mít průběžný pilíř za cíl naplnit oba najednou. Tyto dva cíle ale mohou být v konfliktu. Zatímco ten první zdůrazňuje co nejvyšší závislost výše důchodové dávky na předchozích příjmech (a tedy i odvodech do systému), druhý z cílů předpokládá redistribuci prostředků a důchodových nároků od výše příjmových skupin obyvatel k nízkopříjmovým nebo k těm bez příjmů. Při hodnocení dopadů reformem důchodových systémů je pak nejprve nutné se rozhodnout, na který z nich budeme klást důraz – zda se zaměříme na tzv. aktuární spravedlnost (zjednodušeně řečeno porovnávání toho, co člověk do systému odvede a co od něj posléze dostane), nebo na „sociální spravedlnost“ (sledování životní úrovně penzistů a úlohy důchodů v ekonomickém zajištění ve stáří pro různé sociální a socioekonomické skupiny) (viz Ginn 2004a).

Ekonomičtí analytici hlavního proudu se zpravidla primárně zaměřují na otázku aktuární spravedlnosti. Klíčové je pro ně hodnocení návratnosti investic do důchodového spoření. Jako spravedlivější je v tomto pohledu interpretováno užší navázání výše důchodu na předchozí pracovní příjem (a tedy nižší míra redistribuce). Oproti tomu feministické autorky a autoři, z jejichž prací vycházím, interpretují jako spravedlivý takový systém, který ženy nepenalizuje za jejich odlišné životní a pracovní dráhy a zejména za

to, že část života věnovaly péči či volily takové zaměstnání, které jim umožnilo kombinovat práci a péči (viz např. Condon 2001; Leitner 2001; Ginn 2004b; Vlachantoni 2012). V rámci oboru feministické ekonomie se prosazuje požadavek integrovat do výpočtů i neplacenou práci – práci reproductivní i produktivní, kterou (zpravidla) ženy vykonávají bez nároku na finanční odměnu v domácnostech, která je ale nutná pro udržení chodu ekonomiky a obecně pro reprodukci společnosti (viz Folbre 2001). Z tohoto pohledu se jako spravedlivé jeví ty systémy, které tuto neplacenou práci ženám kompenzují např. redistribucí od mužů směrem k ženám, případně od výšepříjmových skupin ke skupinám s nižšími či žádnými příjmy.

Zároveň je třeba rozhodnout, zda na důchodový systém budeme nahlížet izolovaně, anebo jej budeme analyzovat v širším socioekonomickém kontextu. V této diskusi se neomezují jen na zkoumání genderových souvislostí v rámci samotného schématu sociálního pojištění, ale zaměřují se na jejich zkoumání v širším kontextu socioekonomického prostředí, ve kterém toto schéma funguje (viz Lukášová 2009; Steinhilber 2003). Důchodový systém operuje v určitém sociálním a ekonomickém prostředí a jeho dopady jsou jím nutně ovlivněny. Reformy, které se samy o sobě jeví jako genderově neutrální, získávají v daném prostředí silně genderovaný význam – mají odlišné dopady na muže a na ženy jako skupinu. Právě tento význam je v současném odborném a politickém diskursu často přehlížen.

Současné evropské důchodové systémy byly původně vystavěny podle modelu mužské pracovní dráhy – nepřerušované pracovní aktivity od ukončení přípravy na povolání až do důchodového věku. Ženské pracovní dráhy jsou jiné než pracovní dráhy mužské (ale i mužské pracovní dráhy v současných podmínkách globálního pracovního trhu a vzrůstající nezaměstnanosti přestávají splňovat tyto původní předpoklady) (Lewis 2002). Ženy mnohem častěji než muži přerušují pracovní aktivitu z důvodu péče o děti, případně o další závislé osoby (Hašková 2011: 44). Ženy o něco častěji zažívají období nezaměstnanosti, případně pracují v různých nestandardních režimech, které jim nezakládají nárok na důchod (viz např. Fudge, Owens 2006). Častěji než muži pracují na částečný úvazek (viz Dudová, Vohlídalová, Formánková 2011). Své pracovní dráhy přizpůsobují reálné i očekávané povinnosti primárního pečovatelského (Křížková, Maříková, Hašková et al. 2011). Podle Klerby, Larsson a Palmer (2013: 40) se jedná o systematické riziko, které je výsledkem existujících sociálních institucí, nikoliv individuálních voleb žen, a proto by jednotlivé ženy neměly toto riziko nést samy. Stát by měl do systému intervenovat tak, aby se tyto systémové nedostatky vyrovnaly (tamtéž: 43).

V České republice se doba rodičovské dovolené započítává jako náhradní doba důchodového pojištění, nemá tedy přímý vliv na nárok či výši důchodu. Tato dlouhá doba nepřítomnosti ale vede k tomu, že se přibližně jen polovina žen vrací zpět ke svému původnímu zaměstnavateli. Podle šetření VÚPSV z roku 2006 se po skončení tříleté rodičov-

ské dovolené vrátila ke svému původnímu zaměstnavateli jen cca pětina žen, dalších 11 % se se zaměstnavatelem dohodlo na pozdějším nástupu. Další (necelá) pětina nastoupila jinam nebo začala podnikat a pětina se rozhodla zůstat déle doma (Kuchařová, Ettlerová, Nešporová et al. 2006: 32). Podle výzkumu Životní dráhy 2010² více než polovina matek s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let zůstává v domácnosti nebo vykonává jen občasná brigády. Mezi pracujícími matkami s dítětem mladším sedmi let je třetina žen pracujících v méně jistém a výhodném pracovním vztahu (smlouva na dobu určitou, práce bez smlouvy, práce na DPP či DPČ), mezi matkami dětí ve věku 7–10 let je jich čtvrtina (Hašková 2011: 46, data Životní dráhy 2010). Míra nezaměstnanosti žen ve věku 30–34 let činí v České republice 10 %, u stejně starých mužů je to pouze 3,8 %. U žen v kategorii 35–39 let je míra nezaměstnanosti 7,6 %, u mužů 3,9 %.³ Za nezaměstnaností žen v této věkové kategorii s velkou pravděpodobností stojí mimo jiné nemožnost najít pracovní místo s flexibilní či kratší pracovní dobou nebo místo pro dítě v předškolním zařízení. Pečovatelské povinnosti u žen znamenají omezení jejich zaměstnanosti, relativní snížení jejich výdělků a tím i schopnosti platit příspěvky na důchodové pojištění. Dopady rodičovství na zaměstnanost se v různých zemích liší, přičemž v České republice jsou jedny z nejvyšších. Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 15 let je zde jen 52 %, zatímco zaměstnanost stejně starých žen bez dětí v tomto věku je o 22 % vyšší.

Pracovní příjmy žen jsou v průměru nižší než příjmy mužů. Podíl průměrné mzdy žen na průměrné mzdě mužů v roce 2011 činil 79,3 %.⁴ Přetrvává genderový rozdíl v příjmech mužů a žen, který nelze statisticky vysvětlit, a svůj podíl na něm má genderová diskriminace v odměňování.⁵ Analýza srovnávající hodinové mzdy u pracujících na obdobných pozicích uvnitř stejné firmy shledala 11–12% rozdíly mezi platy mužů a žen (Jurajda, Múnich 2006).

Je třeba si ale uvědomit, že ženy netvoří (ani co se týče eventuálních dopadů reformou důchodového systému) homogenní skupinu s jednotnými zájmy. Jejich zájmy se mohou naopak velmi lišit v závislosti na jejich postavení v zaměstnání, příjmu, věku nebo rodinném uspořádání, v jakém žijí. To, co je výhodné pro jednu skupinu žen, může být naopak nevýhodné pro jinou. To se týká například zvyšování míry ekvivalence (tj. rovnocennosti příspěvků do systému pojištění s dávkami, které poplatník/ poplatnice čerpá), ale také vyšší individualizace nároků (tj. odvíjení důchodových nároků od vlastní výdělečné činnosti). Ačkoliv tedy v této analýze hodnotím dopady důchodového systému na ženy jako skupinu, přičemž beru v úvahu průměrné údaje týkající se této skupiny jako celku, je třeba stále mít na paměti, že tyto dopady na různé skupiny žen mohou být ve skutečnosti odlišné.

Pokud vezmeme v úvahu ženy jako skupinu, obecně platí, že čím více jsou důchodové nároky navázány na předchozí pracovní kariéru a příjmy, tím vyšší jsou rozdíly v pokrytí a výši nároků mezi muži a ženami, a tudíž jsou méně vý-

hodné pro ženy. Do systému jsou ale zpravidla integrovány různé redistributivní prvky, které zmírňují to, nakolik se ve výši důchodů promítají předchozí nerovnosti pracovního trhu. Většina reformem v posledních dvou desetiletích v ČR přitom měla za následek omezení této redistribuce.

Při analýze genderových dopadů důchodového systému je třeba vzít v úvahu jednotlivé charakteristiky systému, jako jsou např. kritéria pro vznik nároku, míra navázání výše dávek na výši odvodů, způsob výpočtu výše dávky, míra redistribuce, nastavení a dopady druhého a třetího pilíře, individuální versus odvozené nároky a způsob započtení náhradních dob pojištění při péči o děti. V následujícím textu budu postupně analyzovat tyto body a upozorním na změny, které přinesly nedávné a současné reformy tohoto systému. Nejprve se zaměřím na dílčí parametrické změny průběžného důchodového systému, ke kterým došlo v letech 1996–2012, a poté na tzv. velkou na důchodovou reformu, která zavádí tzv. druhý pilíř – soukromé kapitálové důchodové pojištění s možností částečného vyvázání se z veřejného průběžného systému, která byla spuštěna v roce 2013.

Kritéria pro vznik nároku

Prvním kritériem pro nárok na starobní důchod v průběžném pilíři je dosažení minimálního věku odchodu do důchodu, což je věk, ve kterém pracující získává nárok na plný starobní důchod. Věk odchodu do důchodu se stal terčem řady reformem ve všech evropských zemích, v mnoha státech představuje nejkontroverznější bod reformem. Celková tendence je prodlužovat věk odchodu do důchodu a zároveň vyrovnávat rozdíl mezi věkem nároku na důchod u mužů a u žen.

V České republice se věk odchodu do důchodu postupně prodlužuje od roku 1996 a zároveň dochází k jeho sblížení pro muže a pro ženy (tím, že důchodový věk žen se zvyšoval rychleji). Věk odchodu do důchodu u žen byl v ČR již od roku 1965 odstupňován podle počtu dětí (což je evropská rarita). Podle rozhodnutí Evropského soudního dvora ale odlišný věk odchodu do důchodu pro muže a pro ženy odporuje evropské legislativě o rovných platech. Nerovnými podmínkami týkajícími se minimálního věku odchodu do důchodu se zabýval také Ústavní soud ČR. Od roku 2013 proto dochází k dalšímu zrychlení zvyšování věku odchodu do důchodu u žen. K vyrovnání důchodových věků dochází postupně – nejdříve pro bezdětné ženy (v roce 2020, ročník narození 1957), poté pro ženy s jedním dítětem v roce 2026 (ročník 1962), později pro ženy se dvěma dětmi v roce 2031 (ročník 1966) a tak dále. Zároveň byla v roce 2011 zrušena pevně stanovená cílová hranice věku odchodu do důchodu s tím, že do budoucna bude nepřímě navázána na aktuální věk dožití. Po roce 2044 by se tak měl věk odchodu do důchodu zvyšovat o 2 měsíce každý rok, od roku 2050 by podle prognóz ČSÚ⁶ mělo dojít ke zpomalení nárůstu střední délky dožití u mužů i u žen na necelý měsíc ročně, což přibližně odpovídá růstu očekávaného věku dožití.

Vzhledem k tomu, že pro ženy se (zpočátku) důchodový věk prodlužuje značně rychleji než pro muže, reformy

pro ně znamenají výraznější snížení důchodového bohatství ve srovnání s časem před reformami a vyžadují od nich větší míru přizpůsobení než od mužů. Přesto ale v systému, kde se neustále posiluje míra ekvivalence, dřívější odchod do důchodu pro ženy neznamena výhodu. Doba, po kterou by mohly odvádět důchodové příspěvky a ze které by se jim počítal nárok na důchod, by tak byla na jedné straně zkrácena obdobím péče o děti, a na straně druhé dřívějším odchodem do důchodu. I když je doba péče o děti započítána formou náhradní doby pojištění, výpadek z práce u určitých profesních skupin znamená zpomalení či zastavení kariérního růstu a tím také růstu výdělků. Dřívější odchod do důchodu pak může také zkrátit dobu, po kterou již žena není vázána pečovatelskými povinnostmi a mohla by dosahovat vyšších výdělků. Nižší věk odchodu do důchodu u žen je svým způsobem znevýhodňující i v rámci soukromého kapitálového pilíře. Ženy by totiž mohly spořit na svůj penzijní účet po kratší dobu než muži, navíc by přišly o část složených úroků (tj. úroků z úroků připsaných ke kapitálu v předchozích letech spoření). Časnější odchod do důchodu také ženám zkracuje dobu, po kterou mohou dosáhnout minimální doby pojištění pro nárok na důchod.

Podle Pojistněmatematické zprávy o důchodovém pojištění (MPSV 2012) se díky vyrovnání věku odchodu do důchodu mužů a žen (a také díky rychlejšímu zvyšování naděje dožití u mužů) výrazně přiblíží počet let strávených v důchodu u obou skupin – ze současných 17 let pro muže a 23,8 let pro ženy na cca 21 let pro muže a 23,5 let pro ženy. Otázkou je, zda vlivem zvyšování věku odchodu do důchodu nevznikne příliš velký nesoulad mezi statutárním věkem odchodu do důchodu a efektivním věkem odchodu do důchodu, tj. skutečným opuštěním pracovního trhu, tak jak tomu je již v současnosti ve většině západoevropských zemí. V ČR se momentálně statutární a efektivní věk odchodu do důchodu shodují (u mužů je to cca 62 let a u žen 59 let), věk opuštění pracovního trhu je ale oproti ostatním zemím OECD relativně nízký (MPSV 2012).

Jako další kritérium, aby vznikl pracujícímu nárok na vstup do důchodového systému, bývá ve většině zemí stanoven určitý minimální příjem. Pokud je tento povinný minimální příjem stejný pro muže a pro ženy, má to pro ženy jako skupinu negativní důsledky z hlediska účasti v důchodovém systému, jelikož ty dosahují nižších a nepravidelnějších příjmů. Muži proto tohoto minimálního příjmu dosáhnou častěji než ženy.

Účast ve veřejném důchodovém systému je v ČR v současné době podmíněna výdělečnou aktivitou v podobě zaměstnání nebo samostatné výdělečné činnosti;⁷ z této výdělečné aktivity jsou odváděny příspěvky do systému důchodového pojištění. Tato výdělečná činnost musí svým rozsahem zakládat účast na pojištění. U zaměstnance musí být měsíční příjem alespoň 1/10 průměrné mzdy – v roce 2012 po zaokrouhlení 2 500 Kč, zároveň musí být pracovní poměr sjednán alespoň na 15 dní. (Při opakovaných krátkodobých pracovních poměrech ale účast na důchodovém pojištění také

vzniká.) Osoby samostatně výdělečně činné odvádějí povinně alespoň minimální příspěvek na důchodové pojištění (1836 Kč v roce 2012) a dále určité procento z příjmů. Vezmeme-li v úvahu tyto podmínky, účast na veřejném důchodovém pojištění je v ČR poměrně inkluzivní – většina pracujících, mužů i žen, je povinně důchodově pojištěna.

Třetím kritériem je zpravidla minimální počet let, během kterých byly odváděny příspěvky (odvody) do systému důchodového pojištění. V zemích střední a východní Evropy je toto minimální období zpravidla delší než v západní Evropě; ve všech zemích je stejně dlouhé pro muže a pro ženy. Ve většině evropských zemí je navíc podmínkou, aby odvádění příspěvků na pojištění bylo pravidelné. Tento systém teoreticky vyhovuje pracujícím s dlouhou a nepřerušovanou pracovní dráhou – což jsou častěji muži než ženy (Ivoševic 2009: 28). Negativní dopady požadavku na dlouhé období pojištění pro nárok na důchod mohou být ale anulovány prostřednictvím opatření, která umožňují započítat dobu péče jako náhradní dobu pojištění.

Potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod v České republice činila do roku 2010 celkem 25 let při dosažení důchodového věku. Tato doba se bude postupně prodlužovat až na 35 let (viz zákon 305/2008 Sb.). V evropském srovnání se jedná o relativně dlouhou dobu, která např. u vysokoškoláků momentálně pokrývá takřka celé období ekonomické aktivity. Takto dlouhá povinná doba pojištění pro vznik nároku na starobní důchod může být problematická pro osoby s nejistým postavením na pracovním trhu – lidi, kteří pracují na krátkodobé a přerušované smlouvy, na dohody o provedení práce a různé typy brigád. Počet těchto lidí v ČR přitom v souvislosti s ekonomickou krizí roste a je jich více mezi ženami než mezi muži (viz Hašková 2011). Od roku 2010 se navíc jako náhradní doba pojištění nepočítá doba studia. V případě nezaměstnanosti se započítává pouze doba, po kterou má osoba nárok na podporu v nezaměstnanosti, a dále doba celkem nejvýš tři let, po kterou nárok na podporu nemá. Tato doba se ale započítává jen v rozsahu 80 %. Pokud tedy např. vysokoškolačka či vysokoškolák nastupující do práce po ukončení školy v 25 letech „vypadne“ z pojištění na více než 7 let, riskuje, že nebude mít nárok na důchod, jakmile dosáhne důchodového věku. Pokud splní alespoň 20 let pojištění, bude mít na důchod nárok o pět let později, než bude obecný důchodový věk pro muže stejného data narození (i v případě, že se bude jednat o ženu, která by za normálních okolností měla věk odchodu do důchodu nižší).

Průměrná doba pojištění při přiznání starobního důchodu v současnosti činí přibližně 42,5 roku. Podle MPSV 2012 se významně neliší pro muže a pro ženy (což je dáno nízkým minimálním příjmem pro důchodové pojištění a také relativně vysokou zaměstnaností žen ve všech ročních). R. Jahoda a J. Špalek v roce 2009 oproti tomu uváděli průměrnou délku pojištění 44,4 let pro muže a 39,6 let pro ženy, přičemž rozdíl se zvýšil, pokud nebyly započítány náhradní doby pojištění. Průměrná doba pojištění bude do roku 2040

růst zároveň s tím, jak se bude prodlužovat věk odchodu do důchodu. S tím, jak přestane být započítávána doba studia, se ale po tomto období vrátí zpět na úroveň 41–42 let. Podle modelu MPSV (2012) lze předpokládat, že v roce 2050 nesplní podmínku pojištění ve věku 66 let 10 % osob. Pro postavení žen v důchodovém systému je z tohoto pohledu klíčové zachování podmínek náhradních dob pojištění z důvodu péče o děti a o nesoběstačné osoby tak, aby se jim tato doba započítávala do doby pojištění a nedocházelo k jejich „vypadnutí“ ze systému kvůli letům stráveným péčí.

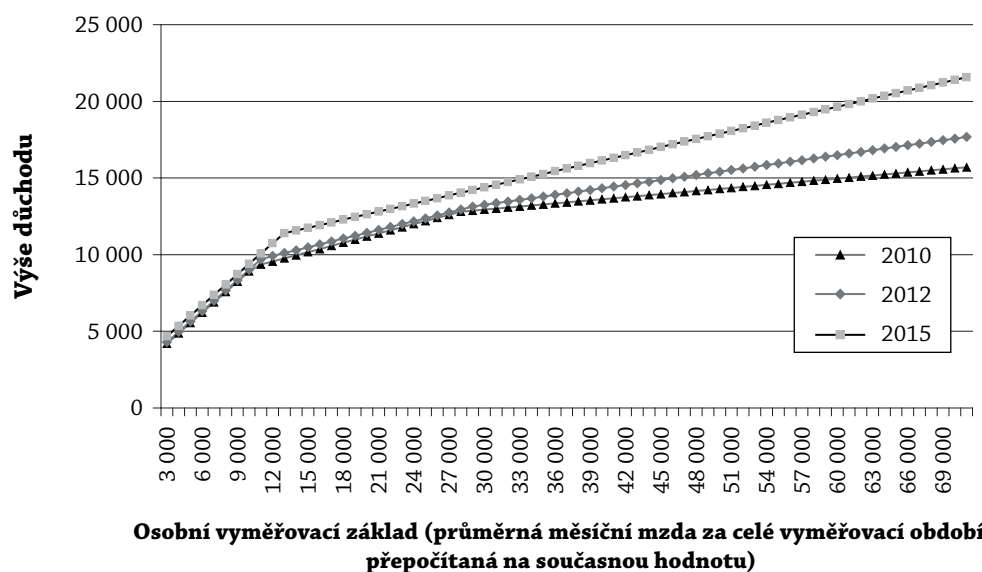
Současně s prodloužením povinné doby pojištění bylo v roce 1996 umožněno „doplatit si“ pojištění za dobu, po kterou se člověk systému neúčastnil. Muž či žena tak může odvádět příspěvky do systému důchodového pojištění, aniž by byl /byla výdělečně činný /činná. Tato možnost představuje řešení situace pro ženy, které plní pečovatelskou roli, nevykonávají placenou práci a příspěvky mohou být hrazeny z platu jejich partnera. Nepomůže ale těm, které (či kteří) se zároveň s neúčastí na důchodovém pojištění ocitají ve finanční nouzi.

Výpočet důchodové dávky

Obecně se v Evropě v minulých desetiletích prosazoval a nadále prosazuje trend co nejvíce navázat výši důchodových dávek na výši předchozích příjmů zaměstnanců, tj. zvýšit míru „zásluhovosti“ (neboli ekvivalence). Toho může být dosaženo privatizací celého důchodového systému (či jeho části) a jeho převedením na kapitálové spoření – v tomto případě je výše dávky odvozena čistě od výše vkladů, které si daný člověk za život uspořil. Další možností je přechod na nekapitálový příspěvkově definovaný systém po vzoru Švédska či Norska (viz James 2013). Vyšší ekvivalence může být ale dosaženo také změnou určitých parametrů v průběžném důchodovém systému. Zvyšování míry zásluhovosti má obecně negativní dopad na průměrnou výši důchodových dávek u žen. Pokud je výše dávek navázána na výši odvodů, která je zase logicky navázána na výši platů, v důchodovém systému se odrážejí genderové nerovnosti existující na pracovním trhu.

Do systému mohou být zabudovány různé redistributivní prvky, které míru ekvivalence omezují. Jedním z nich je minimální garantovaný důchodový příjem – pro všechny občany bez ohledu na jejich pracovní aktivitu či příspěvky do systému sociálního pojištění, případně paušální složka důchodové dávky, stejná pro všechny pojištěné bez ohledu na jejich předchozí příjem. Dalším redistribučním prvkem může být existence redukčních hranic při započítávání nároků na důchod. Oba tyto prvky jsou obecně výhodnější pro nízkopříjmové kategorie populace, a tudíž také pro ženy, jelikož minimalizují dopad genderových nerovností na pracovním trhu. Prvkem redistribuce zvýhodňující ženy je rovněž využití univerzálních úmrtnostních tabulek pro výpočet anuity.

V České republice neexistuje záruka minimálního důchodového příjmu, minimální příjem je zahrnut do systé-

Graf 1: Výše důchodu v závislosti na příjmu (při 45 letech pojištění).

Zdroj: Vlastní výpočty. Pro výpočet pro rok 2015 byl použit odhad průměrné měsíční mzdy 29 440 Kč wpolde odhadu „Druhé Bezděkovy komise“ z roku 2010.

mu sociálního zabezpečení prostřednictvím dávek pomoci v hmotné nouzi. Je ale třeba říci, že vzhledem k vysoké pracovní participaci žen již od 50. let minulého století většina žen v ČR na důchodové pojištění dosáhne, a má tedy určitý základní důchodový příjem víceméně zaručen. (V roce 2012 nesplnila v důchodovém věku podmínku doby pojištění jen přibližně 3 % osob, viz MPSV 2012: 102.) Celková výše důchodové dávky se skládá ze dvou částí – ze základní minimální paušální dávky, na kterou má nárok každý, kdo splní nároky na důchod, a z dávky, která se procentuálně odvíjí od předchozích příjmů. Základní výměra činí v současnosti 9 % průměrné mzdy, v roce 2012 se jednalo o 2 270 Kč. Procentní výměra navíc nesmí být nižší než 770 Kč. Pokud je tedy důchod přiznán, tak nejméně ve výši 3 040 Kč.

Při výpočtu procentní výměry jsou aplikovány příjmové stropy (tzv. redukční hranice), které vedou k tomu, že vyšším příjmům je při výpočtu dávky věnována menší váha. To znamená, že současný systém je stále charakterizován vysokou mírou redistribuce, která funguje i ve směru od mužů k ženám. Míra redistribuce byla ale v minulých několika letech oslabována – redukční hranice byly navyšovány a snižovala se procentní váha nižších příjmů a zároveň se zvyšovala procentní váha vyšších příjmů. Míra redistribuce byla navíc oslabena tzv. zastropováním odvodů na sociální (a důchodové) pojištění, které bylo zavedeno v roce 2008.

Od roku 2011 navíc dochází k dalšímu posílení míry ekvivalence v souvislosti s rozhodnutím Ústavního soudu z roku 2010 (Pl. ÚS 8/07, resp. nález č. 135/2010 Sb.). Výsledkem jsou další změny ve výpočtu procentní složky důchodu: byla zavedena třetí redukční hranice a do roku 2014 se bude postupně posilovat zejména podíl příjmu mezi druhou a třetí redukční hranicí. Nakonec od roku 2014 bude výpočet sjednocen – zachovány zůstanou jen dvě redukční hranice, přičemž z částky do první redukční hranice se započte 100 %, z částky mezi první a druhou hranicí se započ-

te 26 % a k vyšším částkám příjmu se nebude přihlížet. Tato druhá redukční hranice ovšem bude činit 400 % průměrné mzdy a zároveň představuje strop pro platbu pojistného na důchodové zabezpečení. Výše pojistného se tak promítne do výše eventuálního důchodu podstatně výrazněji než v minulosti.

Pro výpočet důchodové dávky je také klíčové to, jaké období je sledováno z hlediska příjmů jako rozhodné pro stanovení výše důchodové dávky. Může se jednat o celé období ekonomické aktivity, o určitý počet let, ve kterých muž či žena dosahovali nejvyšších příjmů, nebo určitý počet posledních let před dosažením důchodového věku. Zatímco v některých zemích západní Evropy je běžné zahrnovat do výpočtu jen kratší období (5–10 let), pro země střední a východní Evropy je typické zahrnutí delšího časového úseku (20–30 let nebo přímo celé doby ekonomické aktivity). Systémy, které zahrnují průměr z delšího období, ve skutečnosti posilují genderové nerovnosti přítomné na pracovním trhu – vzhledem k tomu, že ženy mají častěji diskontinuální pracovní dráhy a v určitých obdobích (zejm. péče o malé děti) výrazně nižší průměrné příjmy než muži. Zahrnutí určitého omezeného počtu let před dosažením důchodového věku také není pro ženy obecně výhodné, jelikož ke konci kariéry nutně nedosahují nejvyšších výdělků (na rozdíl od mužů, zejména v nemanuálních profesích) (Ginn 2004b). Systémy zahrnující jen omezený počet let s nejvyšším výdělkem jsou pro ženy jednoznačně příznivější.

Rozhodné období, tedy doba, ze které se počítají příjmy pro výpočet starobního důchodu, byla v České republice postupně prodlužována – nejprve na 30 let bezprostředně předcházejících odchodu do důchodu (přičemž se ale nezapočítávaly roky před rokem 1986 – viz zákon 155/1995 Sb.), a poté postupně na dobu mezi 18. rokem pojištění až po jeho přiznání důchodu (zákon 220/2011 Sb.). (Nadále se nebudou počítat příjmy před rokem 1986.) Rozhodné obdo-

bí, ze kterého se počítá důchodová dávka, tedy bude postupně zahrnovat celou pracovní dráhu jednotlivce. Jak bylo řečeno, tento způsob výpočtu je v současné situaci pracovního trhu pro ženy jako skupinu méně výhodný vzhledem k častějšímu výskytu přerušovaných a „nestandardních“ pracovních drah – výše důchodu bude nutně rozmělněna roky, po které žena omezila svou výdělečnou aktivitu a věnovala se spíše neplacené práci v soukromé sféře. Celkově v důsledku tohoto rozšíření dojde k zahrnutí i průměrně nižších příjmů dosahovaných na začátku pracovní kariéry u mužů i u žen (MPSV 2012: 88–89).

V roce 2012 činil rozdíl délky zbývajících života mužů a žen ve věku 60 let 4 roky (ve věku 65 let pak 3,3 roku).⁸ Dalším redistributivním prvkem při výpočtu důchodové dávky je proto využití jednotných (genderově slepých) tabulek naděje dožití. Při využití genderově segregovaných tabulek by ženy, vzhledem k tomu, že se v průměru dožívají vyššího věku než muži, musely buď odvádět vyšší příspěvky do systému důchodového pojištění, nebo by jejich důchodové dávky byly kráceny. Ženy by vzhledem k vyšší naději dožití získaly nižší důchodové dávky na základě stejných odvodů na důchodové pojištění. Využití tabulek, kde jsou obě pohlaví sloučena, tak v podstatě znamená redistribuci od mužů směrem k ženám. Ženy pak nejsou na svých měsíčních dávkách „penalizovány“ za to, že se dožívají vyššího věku, a díky tomu získají v průměru vyšší důchodové bohatství. Ve veřejném průběžném systému jsou v evropských zemích genderově slepé tabulky vždy využívány. V soukromém pilíři se objevovaly tendence využívat genderově oddělené tabulky; to nyní již není legálně možné vzhledem k rozhodnutí Evropského soudu z 1. 3. 2011, které tuto praxi od roku 2012 zakázalo.⁹ Rozdíl mezi střední délkou života mužů a žen se ale i v České republice postupně snižuje, význam tohoto redistributivního prvku tak bude v budoucnu klesat.¹⁰

Podle analýzy L. Duška a J. Kopecsniho (2008) vedly české reformy v letech 1996–2012 ke snížení „důchodového bohatství“¹¹ u všech pracujících mladších než 10 let před důchodovým věkem; a více pro ženy než pro muže (tím, že se rychleji zvýšil důchodový věk žen). Zároveň poklesla redistribuce od mužů k ženám, která byla výsledkem toho, že ženy odcházely do důchodu dříve a dožívaly se vyššího věku než muži. Obecně reformy vedly ke snížení redistribuce a ke zvýšení míry ekvivalence (Dušek, Kopecsni 2008). S posílením míry ekvivalence lze očekávat, že se rozdíl mezi starobními důchody mužů a žen prohloubí. V současné době činí přitom rozdíl mezi průměrným měsíčním starobním důchodem mužů a žen 2 116 Kč ve prospěch mužů (ČSSZ 2012). Rozdíl přetrvává i u nově přiznaných důchodů (které nejsou zkresleny vyšším podílem starších důchodců ve skupině žen, jejichž důchody jsou nižší). Průměrná výše starobních důchodů přiznaných v roce 2011 mužům byla 11 754 Kč, ženám pak 9 973 Kč (rozdíl 1 781 Kč). Rozdíl v průměrném osobním vyměřovacím základu (který je určitým shrnutím průměrných příjmů v rozhodném období) a na zá-

kladě kterého se procentní složka důchodu vypočítává, byl však ještě výraznější: 27 055 Kč u mužů a 19 490 Kč u žen (ČSSZ 2012).

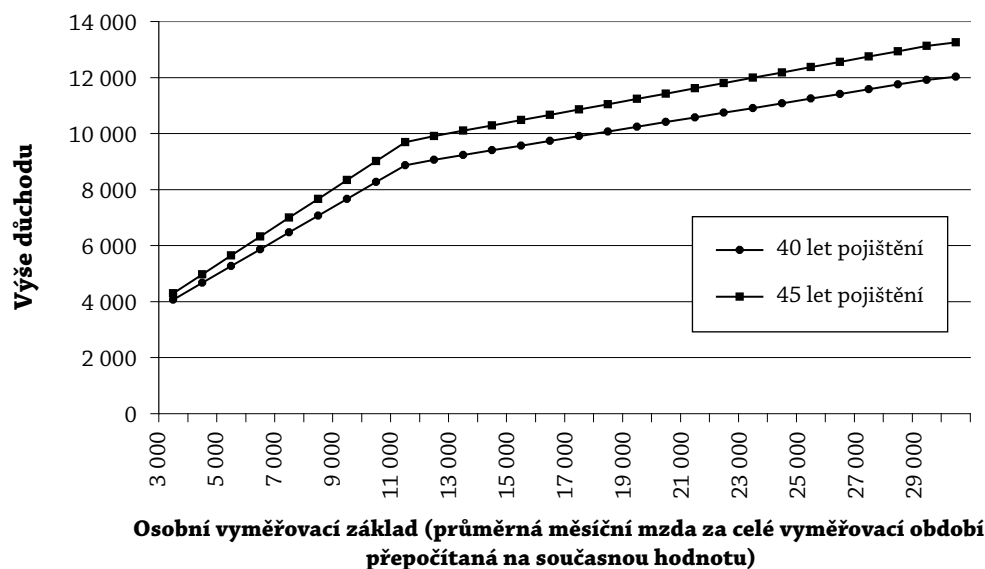
Redistributivní prvky jsou v současném systému tedy stále relativně silně přítomné. Český důchodový systém dosud patří k nejsolidárnějším mezi státy OECD (MPSV 2012: 49). Vzhledem k daným podmínkám a nastavení výpočtu se v důchodovém systému zrcadlí genderové nerovnosti na trhu práce jen částečně. Zatímco genderový mzdový rozdíl činil podle databáze Eurostatu a šetření EU-SILC v roce 2010 v ČR 26 %, genderový rozdíl v důchodech u osob starších 65 let činil pouze 13 %, což je méně než ve většině evropských zemí (Bettio, Tinios, Betti 2013). (Za poznámku ovšem stojí, že zatímco v průměru 27 zemí EU představoval průměrný důchod u mužů 196 %, resp. u žen 120 % národní hranice chudoby, v ČR to bylo 122 % u mužů, resp. 106 % u žen.)

Parametrické reformy budou v budoucnu působit ve prospěch zvyšování ekvivalence a snižování redistribuce, což bude mít pro ženy jako skupinu negativní důsledky. Pozdější věk odchodu do důchodu (a tedy delší doba pojištění) naopak ženám s příjmy nad určitou hranicí může přinést vyšší výsledné důchodové dávky. Pro důchody lidí s nízkými příjmy ale může pozdější odchod do důchodu představovat ohrožení, pokud jejich příjmy v poslední fázi pracovní kariéry ještě poklesnou. To je dáno podobou vzorce výpočtu důchodové dávky. Za každý rok pojištění náleží pojištěnci 1,5 % z jeho výpočtového základu, odvozeného od jeho průměrného platu za rozhodné období. Vzhledem k logice výpočtového vzorce má u příjmů přesahujících první redukční hranici (11 061 Kč v roce 2012) každý rok pojištění relativně významnější váhu ve výsledné důchodové dávce než samotná výše příjmů. Ve vyšší dávky se tak výrazně odráží celkový počet let pojištění. U nízkých příjmů (blízkých se minimální mzdě) se naopak i relativně malé snížení příjmů projevuje negativněji než o několik let kratší doba pojištění (viz graf 2).¹² Muži a ženy s nízkými příjmy tak budou při pozdější hranici věku odchodu do důchodu naopak více vystaveni riziku, že pokud v předdůchodovém věku budou dosahovat výrazně nižších výdělků než v předchozích letech (např. kvůli věkové diskriminaci či zdravotní nezpůsobilosti dále vykonávat původní povolání), rozmělní se jejich výpočtový základ a výsledný důchod bude nižší, i když budou pojištění déle. Kromě dostatečných příjmů je další podmínkou k tomu, aby mělo zvýšení věku odchodu do důchodu pro ženy pozitivní vliv na jejich výslednou důchodovou dávku, to, zda vůbec budou po tuto dobu skutečně pracovat a nebudou opouštět pracovní trh z různých důvodů dříve, než nastane jejich důchodový věk.

Způsob započtení náhradních dob pojištění při péči o děti

Jeden ze způsobů, jak minimalizovat vliv odlišných životních drah mužů a žen (nebo spíše pečujících a nepečujících osob) na výpočet důchodu, jsou pečovatelské kredity. Jedná se o ur-

Graf 2: Vliv počtu let pojištění na výši důchodu v roce 2013.

Zdroj: Vlastní výpočty

čité časové období, které je při výpočtu nároku na důchod chápáno jako období účasti na pracovním trhu a přispívání do systému důchodového pojištění, ačkoliv ve skutečnosti se dotyčná či dotyčný věnovali neplacené pečovatelské práci. Pečovatelské kredity byly postupně zahrnuty do většiny evropských důchodových systémů a v současnosti je v určité podobě nabízí většina evropských zemí (kromě Dánska, Nizozemí a Slovinska, viz Vlachantoni 2008). Ve většině zemí se pečovatelské kredity vztahují na péči o děti, jen v omezeném počtu evropských zemí se vztahují i na jiné typy péče, např. na péči o staré příbuzné. Délka započítané náhradní doby pojištění se v různých zemích výrazně liší a může tak mít buď motivační, nebo demotivační efekt k návratu na pracovní trh.

V českém kontextu mají pečovatelské kredity podobu tzv. náhradní doby pojištění. Za náhradní dobu pojištění je v ČR pokládána doba osobní péče o dítě ve věku do čtyř let, péče o lehce zdravotně postižené dítě (stupeň závislosti I) do deseti let nebo péče o středně, těžce či velmi těžce postiženou osobu (stupeň závislosti II–IV). Od července 2001 již nemusí nutně jít o osobu blízkou, pokud pečující osoba žije ve stejné domácnosti jako osoba závislá. (Viz §5 odst. písmeno „s“ zákona 155/1995.) Tato období zároveň patří do tzv. vyloučených dob – tedy do náhradních dob pojištění spadajících do rozhodného období pro zjišťování příjmů pro výpočet důchodu, které se z tohoto období vylučují, takže nerozmělní skutečně dosažené příjmy.

Náhradní doby pojištění z důvodu péče jsou v ČR poměrně široké – péče o dítě je zahrnuta do jeho čtyř let, navíc je zahrnuta i péče o zdravotně postižené či závislé seniory. Po tuto dobu ženy (či muži) neodvádějí žádné příspěvky do systému důchodového pojištění, přesto jim tato doba zakládá nárok na důchod. (Muži mají nárok na započítání náhradní doby pojištění z důvodu péče o dítě od roku 1996.) Dochází tak v podstatě k redistribuci směrem od těch, kdo odvádějí příspěvky z placené práce, k těm, kdo se věnova-

li práci neplacené. Ve zprávě MPSV 2009 jsou ale celkové doby náhradního pojištění v ČR hodnoceny jako příliš široké, hovoří o „obecném záměru“ snižovat rozsah náhradních dob pojištění. Zpráva přitom vychází ze studie VÚPSV (Holub 2004), podle které jsou nepřispěvkové doby „velkým problémem českého důchodového systému“. Náhradní doby pojištění podle této zprávy významně ovlivňují bilanci základního důchodového pojištění, neboť tvoří zhruba jednu čtvrtinu ze všech započítávaných dob pojištění. Reforma spočívající ve zrušení náhradní doby z důvodu studia je „cesta správným směrem a mělo by se postupovat ještě radikálněji a nepřispěvkové doby omezit úplně“ (Holub 2004: 18).

Nastavení rozsahu náhradních dob pojištění je velmi významné vzhledem k prodloužení povinné minimální doby pojištění na 35 let (bez započítání náhradních dob pak bude stačit 30 let). Pokud by mělo období pracovní neaktivity narůstat vzhledem k negativnímu vývoji na pracovním trhu, některé ženy (častěji než muži vzhledem k jejich přerušovaným pracovním drahám a znevýhodněné pozici na pracovním trhu) nesplní podmínku minimální doby pojištění a nezískají tak nárok na důchod.

V souvislosti s demografickým stárnutím a klesající porodností jsou ve světě i v ČR zvažovány další způsoby, jak v rámci důchodového systému ocenit výchovu dětí (tj. nejen neplacenou práci spojenou s péčí o děti, ale obecně fakt, že daný pár či jedinec měl děti a ekonomicky i jinak se o ně staral). Tyto návrhy vycházejí z toho, že péče a výchova dětí představuje určité náklady: ekonomické v podobě peněz vynaložených na potřeby dětí či jejich vzdělání; pracovní v podobě nutnosti kombinovat výdělečnou práci s neplacenou pečovatelskou prací. Lidé, kteří vychovávají děti, se tak připravují o možnost spořit část vlastních výdělků na své vlastní stáří (např. ve formě kapitálových penzijních fondů), místo toho „produkuji“ budoucí daňové poplatníky, na

kterých bude záviset fungování veřejného průběžného důchodového systému. Tento jejich vklad by měl být podle názoru některých nějak zahrnut v jejich nárocích na důchod. Jednou z probíraných možností je asignace (části) pojistného ve prospěch rodičů, další možností je omezení důchodových dávek z průběžného systému jen pro rodiče dětí (viz Holub 2010), případně zavedení nižší sazby pojistného pro rodiče dětí či zvýšení důchodu za každé vychované dítě¹³. Žádný z navrhovaných modelů ale v ČR nezískal dostatečnou politickou a společenskou podporu.

Individuální versus odvozené nároky

Důchodový systém v Evropě byl vybudován na základě modelu muže živitele a ženy pečovatelky. Zatímco muži získávali nárok na vstup do důchodového systému a na důchodové dávky na základě své vlastní výdělečné činnosti, ženy do něj vstupovaly na základě svého vztahu k pracujícím manželovi. V současné době, vzhledem ke zvyšující se ekonomické participaci žen, přestal tento odvozený systém být aktuální; stále ale ve většině zemí v určité formě přetrvává. Nejčastější formou odvozených nároků jsou pozůstalostní důchody.

Pozůstalostní důchody byly původně určené pouze pro ženy; teprve v 80.–90. letech se v Evropě objevil tlak na to, aby práva na ně byla genderově vyrovnána. Zároveň ale docházelo ke snižování podílu těchto odvozených dávek na celkových důchodových dávkách a jejich výše a nároky na ně byly postupně výrazně omezeny (např. se staly příjmově testovanou dávkou nebo na ně nově získali nárok jen muži a ženy přesahující určitý věk či pečující o malé děti).

V České republice vdovský/vdovecký důchod náleží po dobu jednoho roku od smrti manžela/manželky. Po uplynutí této doby má vdova či vdovec nárok na vdovský/vdovecký důchod jen tehdy, pokud pečuje o nezaopatřené dítě či o zdravotně postižené dítě, případně o závislého starého rodiče nebo rodiče zemřelého manžela, dále pokud je plně invalidní nebo dosáhl/a alespoň věku o 4 roky nižšího, než činí důchodový věk pro muže stejného data narození (tj. nyní 58 let) nebo důchodového věku, je-li důchodový věk nižší. Nárok na pozůstalostní důchod vznikne, jestliže se opětovně splní některá z uvedených podmínek do dvou let po zániku dřívějšího nároku na vdovský důchod. V rámci současné důchodové reformy jsou pravidla pro nárok na vdovský/vdovecký důchod zpřísnována. Od roku 2012 byla zrušena jednorázová výplata ve výši jednoletého pozůstalostního důchodu, na kterou měla osoba nárok v okamžiku, kdy uzavřela nový sňatek – tzv. odytné. Byla také zkrácena doba, po které může nárok na pozůstalostní důchod vzniknout znovu, a to z pěti na dva roky.

Postupné omezování pozůstalostních důchodů znamená směřování k většímu individualismu v systému – každý si své nároky musí „zasloužit“ sám svou vlastní výdělečnou prací, nikoliv prostřednictvím příspěvků někoho jiného. To posiluje motivaci ke vstupu na pracovní trh a oslabuje tradiční model muže živitele a ženy pečovatelky. Problémem

odvozených důchodů je skutečnost, že tímto způsobem jsou v podstatě privilegovány určité typy soužití a dochází k redistribuci od svobodných přispěvovatelů k vdaným (ženatým). Na druhé straně odvozené nároky na důchod stále představují určitý způsob ochrany před pádem do chudoby v důchodovém věku pro ženy, které věnovaly svůj život péči o děti a domácnost a podpoře pracovní aktivity svého manžela. Profitují z ní ale jen některé skupiny žen (ty, které žily po nějaký čas s vydělávajícím partnerem, bez ohledu na to, zda a kolik vychovaly děti). Řešením může být odvozování dalších nároků nikoliv od rodinného statusu, ale spíše od rodičovství a výchovy dětí. Trendem v Evropě je spíše postupné omezování výše pozůstalostních důchodů a jejich omezení jen pro určité kategorie žen.

„Velká“ důchodová reforma – druhý kapitálový pilíř

Obecně lze říci, že soukromé spořicí důchodové fondy, ať už je účast v nich povinná či dobrovolná, odrážejí a zvýrazňují existující nerovnosti na pracovním trhu. Pracující na nízko ohodnocených a méně jistých pracovních pozicích (mezi nimiž ženy převažují) zpravidla nemohou naspořit mnoho – a to ani v případě, že je spoření povinné. Administrativní poplatky a další náklady s vedením fondového účtu představují vysoké náklady a u nízkých vkladů mohou výrazně uspořené částku snížit (Ginn 2004b).

Vstup soukromých kapitálových fondů do důchodového systému v České republice probíhal postupně v několika etapách. V roce 1994 byl otevřen tzv. třetí pilíř – soukromé dobrovolné penzijní připojištění se státním příspěvkem. V roce 2013 byl spuštěn tzv. druhý pilíř založený na kapitálovém financování na základě dobrovolného rozhodnutí částečně vystoupit ze základního důchodového pojištění. Mezi experty a tvůrci politik v současnosti panuje předpoklad, že vstup do druhého pilíře (tzv. *opting out*) se vyplatí zejména mladým mužům s vyšším vzděláním, a tedy vyššími příjmy, naopak bude nevýhodný pro kategorie občanů s nižšími příjmy a také pro většinu žen (přesné odhady se v tomto směru neshodují, viz např. Dušek, Kopecsni 2008; MPSV 2012). Tyto skupiny nebudou schopny spořit dostatečně vysoké částky dostatečně dlouho, aby se jim částečné vystoupení z veřejného pilíře vzhledem ke konečné výši jejich důchodu vyplatilo.

Pro ženy představuje vstup do druhého pilíře nevýhody (ve srovnání s muži a s průběžným pilířem) nejen proto, že v něm neexistuje náhradní doba pojištění z důvodu péče o děti či jiné závislé osoby, a neplacená pečovatelská práce tedy není nijak kompenzována (na dobu péče je jen pozastavena povinnost platit příspěvky). Nevýhodou pro ně je také to, že druhý pilíř funguje nikoliv jako pojištění (s povinností využít unisexové tabulky dožití při výpočtu anuity), ale jako kapitálové spoření. Poskytuje totiž možnost čerpat naspořené částku formou vyplácení renty po dobu 20 let a také to, že se v případě úmrtí účastníka či účastnice v době před dosažením důchodového věku či před dočerpáním renty stávají peníze předmětem dědického řízení. Pokud bu-

dou muži volit alternativu dvacetileté renty, jelikož je pro ně vzhledem k jejich nižší naději dožití výhodnější, nebude ve druhém pilíři fungovat princip redistribuce od mužů k ženám z důvodu využití jednotných genderově slepých tabulek dožití. Vzhledem k obecně vyšší průměrné naději dožití tak ženy musí naspořit více než stejně staří muži, pokud chtějí doživotně dostávat stejně vysokou důchodovou dávku. To lze ale při jejich průměrně nižších příjmech těžko očekávat. Zároveň je pro ně částečné vystoupení z prvního pilíře méně výhodné než pro muže z toho důvodu, že vzhledem k jejich delší naději na dožití více, či delší dobu, pocítí krácení důchodu z průběžného systému.

Dalším problémem může být vliv vyvedení části prostředků z průběžného systému. Pokud by všichni ti, pro které je to z hlediska poměru odvodů na důchodové pojištění a získaných dávek výhodné, do druhého pilíře vstoupili, dlouhodobě se sníží saldo průběžného systému o 0,3 % HDP (MPSV 2012: 108). Podle zprávy R. Jahody a kol. (Jahoda, Křivánek, Špalek et al. 2008, podle MPSV 2009) při předpokladu pouze racionálního chování vstoupí do II. pilíře pouze ti jedinci, pro něž je to (velmi) výhodné, což může mít na průběžný systém výrazně negativní vliv na straně příjmů oproti původně odhadovaným předpokladům. Celková suma prostředků ve veřejném pilíři se tak ztenčí a bude muset dojít k reformám, které zajistí jeho udržitelnost. To pak může mít velmi negativní vliv na ty účastníky důchodového pojištění, kteří jsou závislí na veřejném pilíři a na základní důchodové dávce. Častěji se přitom bude pravděpodobně jednat o ženy. Druhý pilíř tak přispívá k omezení redistribuce v systému – redistribuce od bohatších k chudším a zároveň i redistribuce od mužů směrem k ženám.

První půlrok fungování druhého pilíře ale ukázal, že zájem o tento typ spoření je v ČR velice nízký. Nenaplnila se očekávání penzijních společností, podle kterých mělo do června 2013 do druhého pilíře vstoupit asi půl milionu lidí (pouze do této doby byl umožněn vstup lidem starším 35 let). Podle prvních součtů měly ke konci června 2013 penzijní společnosti 74 573 uzavřených smluv, přičemž ve druhém čtvrtletí bylo evidováno jen 48 880 registrovaných účastníků.¹⁴ Zatím nejsou k dispozici bližší charakteristiky těch, kteří do druhého pilíře vstoupili.

Závěr

Pokud zvolíme kritérium „sociální spravedlnosti“ místo přímočaře formulované „aktuální spravedlnosti“ a vezmeme v úvahu sociální a ekonomický kontext, ve kterém důchodový systém funguje, ukazuje se, že důchodové reformy, ke kterým v ČR došlo v uplynulých dvou desetiletích, mají významné genderové dopady. Ačkoliv se reformy navenek prezentují jako genderově neutrální, jelikož zachovávají stejné podmínky pro obě pohlaví, posílení ekvivalence důchodů a jejich závislosti na „úspěších“ na pracovním trhu má jednoznačně negativní vliv na postavení žen v důchodovém systému. Podobně změny v kritériích pro získání nároku na důchod (rychlejší prodlužování věku odchodu do důchodu,

prodloužení minimální nutné doby pojištění) a prodloužení rozhodného období pro výpočet důchodové dávky na celou pracovní dráhu mají větší negativní dopad na ženy (jako skupinu) než na muže. Nástroje, které mají za cíl snižovat nerovnosti vzniklé vyšším podílem žen na neplacené pečovatelské práci, a tudíž jejich nižším podílem na práci placené (náhradní doba pojištění z důvodu péče o děti, pozůstalostní důchody), jsou omezené a v rámci reformy se dále zužují. Vstup do druhého, kapitálového pilíře důchodového systému je pro ženy méně výhodný než pro muže nejen proto, že druhý pilíř neobsahuje žádné pečovatelské kredity (náhradní doba pojištění), ale také proto, že je v něm omezena redistribuce formou použití genderově neutrálních tabulek pro výpočet anuity (ta se týká jen volby doživotního vyplácení anuity). Reformy negativně dopadají nejen na ženy zastávající v rodinách pozici „pečovatelek“, ale také na ženy v marginálních a nejistých pracovních pozicích, s nízkými příjmy, na ženy kombinující pečovatelské povinnosti s potřebou uživit svou rodinu.

Je samozřejmě otázkou, zda má být úkolem důchodového systému nějakým způsobem kompenzovat genderové nerovnosti existující na pracovním trhu, či zda je tyto nerovnosti třeba řešit již v samotném místě jejich vzniku, přičemž důchodový systém má jen následně co nejlépe odrážet „zásluhy“ každého individuálního pracovníka. Ve svých důsledcích však nedávné reformy znamenají, že neplacená práce spojená s péčí o děti, o domácnost, o své okolí a komunitu, kterou ženy vykonávají v nepoměrně vyšší míře než muži, je v logice důchodového systému stále méně oceněna. Důchodové zajištění (včetně veřejného průběžného pilíře) je tvůrci politik i veřejností více vnímáno jako úrok z dlouhodobého strádání či výnos z investice, nikoliv jako kolektivní mezigenerační zodpovědnost motivovaná solidaritou a sociální soudržností. Je otázkou, jaké dopady tento trend může mít v systému, kde se zhruba polovina samostatně žijících důchodců (z nichž 80 % tvoří ženy) příjmově pohybuje jen těsně nad hranicí chudoby (tak jak ji počítá Eurostat) a další snížení jejich příjmů se projeví propadem pod tuto hranici.

Literatura

- Bettio, F., Tinios, P., Betti, G. 2013. *The Gender Gap in Pensions in the EU*. [online]. Rome: Fondazione Giacomo Brodolini, Istituto per la Ricerca Sociale. [cit. 13. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://imagenes.publico.es/resources/archivos/2013/6/3/1370241549282Informe%20Comision%20Europea.pdf>>.
- Condon, M. 2001. „Gendering the Pension Promise in Canada: Risk, Financial Markets and Neoliberalism.“ [online]. *Social & Legal Studies*, Vol. 10, No. 1: 83–103. [cit. 23. 11. 2012]. Dostupné z: <<http://sls.sagepub.com/content/10/1/83.abstract>>.
- ČSSZ. 2012. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2011*. [online]. [cit. 5. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/27F3455C-AFD4-465B-B3E7-8A1499F7DC0D/0/SR2011.pdf>>.

- Dudová, R., Vohlídalová, M., Formánková, L. 2011. *Bariéry a možnosti využití flexibilních forem práce v ČR z komparativní perspektivy*. Výstupní zpráva z projektu řešení veřejné zakázky: ZVZ 255. [online]. Praha: MPSV. [cit. 5. 1. 2013]. Dostupné z: <www.mpsv.cz/files/clanky/13789/flexi_prace.pdf>.
- Dušek, L., Kopecsni, J. 2008. „Policy risk in action: Pension reforms and social security wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia.“ *Czech Journal of Economics and Finance*, Vol. 58, No. 7–8: 329–358.
- Folbre, N. 2001. „Accounting for care in the United States.“ Pp. 175–191 in Daly, M. (ed.). *Care work: the quest for security*. Geneva: International Labour Office.
- Fudge, J., Owens, R. 2006. *Precarious Work, Women and the New Economy: The Challenge to Legal Norms*. Oxford: Hart Publishing.
- Ginn, J. 2004a. „Actuarial fairness or social justice? A gender perspective on redistribution in pension systems.“ *Working Paper 37/04*. [online]. University of Surrey, Guildford: Center for research on ageing and gender. [cit. 12. 11. 2012]. Dostupné z: <http://web.econ.unio.it/cerp/Pubblicazioni/archivio/WP_CeRP/WP_37%20rev.pdf>.
- Ginn, J. 2004b. „European Pension Privatisation: Taking account of gender.“ *Social Policy and Society*, Vol. 3, No. 2: 123–134.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 2: 40–52.
- Holub, M. 2004. *Analýza nepřispěvkových dob v ČR a doporučení pro jejich sledování a evidenci*. Praha: VÚPSV.
- Holub, M. 2010. *Alternativní formy podpory rodin s dětmi v důchodových systémech*. XL. demografická konference České demografické společnosti Brno, Český statistický úřad.
- Ivoševic, V. 2009. *Pension reforms in Europe and their impact on women*. Brussels: Education International.
- Jahoda, R., Křivánek, M., Špalek, J., Wildmannová, M. 2008. *Možnost zavedení „opt-out“ – vyvázání se ze základního povinného důchodového pojištění*. Závěrečná zpráva projektu MPSV HR 164/07. Brno: Masarykova univerzita.
- James, E. 2013. „Gender in the (Nonfinancial) Defined Contribution World: Issues and Options.“ Pp. 3–34 in Holzmann, R., Palmer, E., Robalino, D. (ed.) *Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World. Vol. 2. Gender, Politics, and Financial Stability*. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Jurajda, Š., Münich, D. 2006. „Relativní postavení žen na trhu práce v České republice.“ Pp. 13–19 in Sokačová, L. (ed.). *Kariéra, rodina, rovné příležitosti*. Praha: Gender Studies.
- Klerby, A., Larsson, B., Palmer, E. 2013. „To Share or Not to Share: That Is the Question.“ Pp. 39–65 in Holzmann, R., Palmer, E., Robalino, D. (ed.) *Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World. Vol. 2. Gender, Politics, and Financial Stability*. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H., Formánková, L. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kučerová, O. 1998. „Gender pension reform in Central and Eastern Europe: Problems and policy responses.“ *Kurzswechsel*, Vol. 12, No. 3: 94–103.
- Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. [online]. Praha: VÚPSV. [cit. 15. 12. 2012]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_195.pdf>.
- Leitner, S. 2001. „Sex and gender discrimination within EU pension systems.“ *Journal of European Social Policy*, Vol. 11, No. 2: 99–115.
- Lewis, J. 2002. „Individualisation, Assumptions about the Existence of an Adult Worker Model and the Shift towards Contractualism.“ Pp. 51–56 in Carling, A., Duncan, S., Edwards, R. (ed.) *Analysing Families: Morality and Rationality in Policy and Practice*. London: Routledge.
- Lukášová, M. 2009. *Postavení žen v penzi*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s. – Centrum ProEquality.
- MPSV. 2009. *Podkladový materiál pro rozhodnutí o zavedení možnosti opt out ze základního důchodového pojištění*. Materiály MPSV předkládané na jednání Vlády ČR 26. ledna 2009. [online]. Praha: MPSV. [cit. 6. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/6279/material.pdf>>.
- MPSV. 2012. *Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění*. [online]. [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/13783/PMZ-2012.pdf>>.
- Steinhilber, S. 2003. „The gender impact of pension reforms: Case studies of the Czech Republic, Hungary, and Poland.“ Pp. 243–259 in OECD (ed.). *Reforming Public Pensions. Sharing the experiences of transition and OECD Countries*. Paris: OECD Publishing.
- Steinhilber, S. 2005. *The gender implications of pension reforms. General remarks and evidence from selected countries*. [online]. UNRISD: United Nations Research Institute for Social Development. [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné z: <<http://www.unrisd.org/80256B-3C005BCCF9/%28httpPublications%29/52DBB0B-27C54635CC12570350048ED4E?OpenDocument>>.
- Vlachantoni, A. 2008. *Care credits in European pension systems*. CRA Discussion Paper No. 0801. [online]. University of Southampton: Centre for Research on Aging, School of Social Science. [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné z: <<http://www.southampton.ac.uk/ageingcentre/docs/papers/0801.pdf>>.
- Vlachantoni, A. 2012. „Financial inequality and gender in older people.“ [online]. *Maturitas*, Vol. 72, No. 2: 104–107. [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné z: <<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0378512212001028?showall=true>>.

Legislativa

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů

Zákon 305/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 220/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony

Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření

Zákon č. 427/2011 Sb., o doplňkovém penzijním spoření

Zákon č. 428/2011 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o důchodovém spoření a zákona o doplňkovém penzijním spoření

Poznámky

1 Článek vznikl za podpory projektu GAČR, reg. č. P404-12-P053.

2 Životní dráhy 2010, reprezentativní výběrové šetření české populace; N = 4 010 respondentů ve věku 25–60 let, SOÚ AV ČR, v.v.i.

3 Viz ČSÚ, [http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/AA0022935A/\\$File/1413114424.pdf](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/AA0022935A/$File/1413114424.pdf). Navštíveno 1. 3. 2013.

4 Viz ČSÚ 2012. Zaostřeno na ženy a muže. [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/F0003691CC/\\$File/1413124434.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/F0003691CC/$File/1413124434.pdf). Navštíveno 1. 3. 2013.

5 Viz např. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics. Navštíveno 14. 9. 2012.

6 Viz ČSÚ, [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/A6003061EE/\\$File/402013u.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/A6003061EE/$File/402013u.pdf). Navštíveno 9. 9. 2013.

7 Mimo zaměstnanecký poměr a SVČ definuje § 5–10 zákona 155/1995 další okruhy osob účastných ve veřejném důchodovém systému, od prezidenta ČR až po dobrovolné pracovníky pečovatelské služby. Dále existuje řada „náhradních dob pojištění“, viz dále v textu.

8 Viz ČSÚ, http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umrt-nostni_tabulky. Úmrtnostní tabulky za ČR od roku 1920. Navštíveno 12. 9. 2013.

9 Evropská direktiva 2004/113/EC do té doby umožňovala výjimku z povinnosti používat unisexové tabulky, které všechny země masivně využívaly.

10 Viz ČSÚ, [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/A6003061EE/\\$File/402013u.doc](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/A6003061EE/$File/402013u.doc), tab. 1. Navštíveno 12. 9. 2013.

11 Důchodové bohatství je definováno jako součet očekávaných důchodových dávek v současné hodnotě mínus součet celoživotně odvedených příspěvků na důchodové pojištění v současné hodnotě.

12 U příjmů odpovídajících minimální mzdě (osobní vyměřovací základ 8 000 Kč) má zvýšení příjmu o 1 000 Kč stejnou váhu při výpočtu důchodu jako 5 let důchodového pojištění navíc. Oproti tomu u příjmů jen o 4 tisíce vyšších je třeba pro dosažení stejné důchodové dávky buď prodloužit dobu pojištění o 5 let, nebo zvýšit osobní vyměřovací základ (tj. přepočítaný průměrný příjem za celé rozhodné období) o 5 000 Kč (vlastní výpočty).

13 Viz <http://www.kdu.cz/Zpravy/Aktualne/2011/Navrh-reseni-ducudove-reformy-v-otazkach-a-odpove.aspx>; <http://www.centrum-cesta.cz/files/prectete-si/publikace/navrhy-penzijni-reformy-pro-ceskou-republiku/navrh-penzijni-reformy-2-verze-se-zohlednenim-deti-v-prubeznem-systemu.pdf>.

14 Viz <http://www.apfcr.cz/cs/vybrane-ekonomicke-ukazatele/>. Navštíveno 12. 9. 2013.

Radka Dudová je výzkumnou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zároveň vyučuje kurzy kvalitativní metodologie sociologického výzkumu na FHS UK. V letech 2008–2010 pracovala jako postdoktorandka na Fakultě sociálních věd na Univerzitě v Leidenu v Nizozemí. Studovala sociologii na Filozofické fakultě UK v Praze a na Universitě Paris 5 – René Descartes. Ve své práci se zaměřuje na analýzu politik a institucí v oblasti péče a ženských reprodukčních práv a na kvalitativní výzkum současných proměn partnerského a rodinného života. Korespondenci zasílejte na adresu: radka.dudova@soc.cas.cz.

CO SI MOHOU NABÍDNOUT QUEER A FEMINISTICKÁ TEORIE /

BLANKA NYKLOVÁ

MARINUCCI, MIMI. 2010. *FEMINISM IS QUEER. THE INTIMATE CONNECTION BETWEEN QUEER AND FEMINIST THEORY*. LONDON: ZED BOOKS.

Britské nakladatelství Zed Books se dlouhodobě zaměřuje na vydávání kritických knih zaměřených na různorodost a sociální změnu z pohledu globálního Jihu, genderu či životního prostředí. Na rozdíl od tradičních akademických nakladatelství se otevřeně orientuje i na aktivistickou scénu a širokou veřejnost. Zcela v intencích této politiky v sekci Gender a sexualita vyšla v roce 2010 i kniha americké profesorky filosofie a ženských studií Mimi Marinucci s titulem *Feminism is Queer*.

V souladu s širokým zacílením celého nakladatelství se Mimi Marinucci nesnaží oslovit pouze akademickou obec a už vůbec ne pouze své kolegy a kolegyně z oboru filosofie, zaměřuje se spíše na studující vysokých škol i veřejnost se zájmem o gender a sexualitu, ale s omezenými informacemi o jejich průsečíku. Hlavními dvěma prvky knihy, jež prozrazují filosofické zakotvení, jsou důraz na jazykově správnou formu a soustavné, pečlivé vysvětlování jednotlivých pojmů. Naopak se nesetkáme s postupným budováním „neprůstřelného“ argumentu obhajujícího queer feminismus jako jediný správný či možný, neboť takový postup by sám o sobě byl v rozporu s nejednoznačností implicitní pro queer teorii, kde queer jako činnost, tedy znesamozřejmění, zpodivnění, se netýká jen toho, čím se teorie zabývá (sexualita, AIDS), ale i teorie samé a její role v poznání.

V rovině jazyka se autorka vymezuje nejen proti generickému maskulinu, ale i proti metaforickým obrátům odkazujícím ke smyslovému vnímání, jež vedou k normalizaci „zdravé“, nijak „nepostižené“ tělesnosti.¹ Jedná se napří-

klad o slovo spatřovat (*to see*) ve smyslu chápat. Nejde zde o vysoce nepopulární (v českém prostředí), ač stěžejí kdy praktikovanou formalistní politickou korektnost. Naopak tento přístup vyžaduje samo kritické zaměření knihy, jehož hlavním cílem je narušit logiku dominance definovanou ekofeministkou Karen Warren, na kterou Marinucci odkazuje, jako „snahu o ospravedlnění systematického podřízení těch, kdo moc nemají, těmi, kdo ji mají“ (s. xiv). Mimi Marinucci vidí jednu z hlavních spojníc mezi queer teorií a feminismem právě v jejich zaměření proti logice dominance v různých oblastech, z nichž se řada promítá i do jazyka.

Knihy má sloužit jako obecné uvedení do studia genderu, pohlaví a sexuality. Na rozdíl od běžných úvodů do studií genderu či sexualit se autorka snaží obě zaměření skloubit a ukázat jako vzájemně propojená. Celá kniha je rozdělena do čtyř oddílů: sexualita, pohlaví/sex², gender a queer feminismus (poslední oddíl sestává pouze z jedné kapitoly). Přes zdánlivě čisté analytické oddělení jednotlivých kategorií na sebe kapitoly i oddíly úzce navazují. Knihu je možné číst výběrově, tomu napomáhá konstrukce slovníčku pojmů v závěru podle kapitol, nicméně tento způsob čtení je ochuzen o rozměr dodaný jinými částmi textu. Kromě úvodu do jednotlivých oblastí zájmu, jež Mimi Marinucci pokládá za klíčové pro pochopení toho, čím by mohl queer feminismus být, lze knihu s úspěchem použít i pro výklad obecného fungování vědy, paradigmatických revolucí, konstrukce pojmů i konkrétnějších termínů nespécifických pro genderová studia či studia sexualit, např. sociální konstruktivismus, sémantický holismus či diskurs.

FAREBNÁ PALETA SEXUALÍT / Dagmar Marková

Z pohľadu zakladateľky a organizátorky vedeckých konferencií „Sexuality“ sa ich príbeh začal pomerne jednoducho a pozitívne – snahou vytvoriť priestor pre diskusie vedkýň a vedcov z rôznych vedeckých diskurzov v oblasti sexualít.

Kým prvý ročník konferencie v roku 2007 (v Nitre) sa niesol prevažne v duchu akcentovania potreby odborných diskusií o sexualite v česko-slovenskom rámci, tak druhý ročník bol skokom na vedeckú medzinárodnú úroveň. Konferencie sa zúčastnili vedkyne a vedci z Veľkej Británie, Indie, Ruska, Chorvátska, Slovinska, Poľska atď. Medzinárodný úspech druhého ročníka konferencie však nezostal bez povšimnutia predstaviteľov katolíckej cirkvi a na treťom ročníku sme už zápasili s ich tlakom. Po rozhovore s biskupom sa niektorí prihlásení slovenskí účastníci (osobne alebo e-mailom) z konferencie odhlasovali. Niektorí prednášajúci boli označení ako „propagátori porna“ a prednášajúce ako „šriteľky kultúry smrti“ a pod. Od tejto chvíle nadobudla konferencia nádych akejsi „nečistoty“ či „ideologickej poskvrnenosti“ – veď prečo by aj mala byť „čistá“, keď ponúka priestor pre otvorenú diskusiu o sexualite, a to dokonca na vedeckej a medzinárodnej úrovni? V sexuálne nepriateľsky a konzervatívne katolícky ladenom ovzduší na Slovensku tak začala konferencia bojovať o svoje prežitie. A dnes s radosťou konštatujem, že jej príbeh prežíva ďalej – mení sa, vyvíja sa a predovšetkým pokračuje.

Od roku 2010 konferencia vstúpila pod hlavnú organizačnú garanciu Slovenskej akadémie vied – Ústavu výskumu sociálnej komunikácie (predtým Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie). Podporili ju aj mnohé ďalšie významné vedecké, akademické či iné inštitúcie a niektoré ju vedecky a organizačne zastrešovali už od jej začiatkov, napr.: Oddelení Gender & sociologie

První kapitoly se zaměřují na definici sexualit jako kulturně a časově specifických performancí a rolí (spíše než identit). Celý text je zakotven v západním kulturním okruhu, přičemž Mimi Marinucci upozorňuje na častý, ale chybný pohled na homosexualitu jako v zásadě ahistorický (odkazy na staré Řecko) a akulturní (odkazy na hidžry) jev.³ Již druhá kapitola, zaměřující se na vznik gay a lesbické identity, přitom nabízí možný, i když zde ještě neakcentovaný, důraz na propojování obou teoretických rámců. Ukázkou propojení obou perspektiv je postup, kdy jsou ženy označeny za lesbu nikoli na základě sexuálních vztahů s jinými ženami, ale kvůli chování, jež narušuje především genderové normy. Feministky jsou tak označovány jako lesby, což má vést k odmítnutí příslušnosti k feminismu kvůli negativním konotacím homosexuality v heterosexistické společnosti. Tento postup působí i zpětně k ustavování lesbické identity jako něčeho nežádoucího, když se feministky označení za lesbu brání v naději, že tím pomohou pojmání feminismu jako něčeho „normálního“.

Ačkoliv se Marinucci vyhýbá přesné definici queer teorie, z několika míst je možné usuzovat na její interpretaci. Queer teorii chápe především jako neúnavné zpochybňování binárních opozic a hierarchií, které paradoxně tvoří součást studií gay a lesbických identit i oboru ženských studií. Nejedná se ale o snahu kategorie (ženský/mužský, homosexuální/heterosexuální) jednoduše zrušit či popřít. Jde spíše o jejich znejistění, poukázání na jejich vlastní konstruovanost, nedostatečné zakotvení v empirické rovině, nicméně bez potřeby jejich eliminace. Binární opozice ve vztahu k pohlaví, genderu a sexualitě tak nejsou prostě negovány (např. prostým popřením rozdílu mezi ženským a mužským), ale zpochybňovány poukazováním na jejich vlastní konstruovanost a zakotvenost v binárním uvažování. Marinucci chápe queer teorii jako paradigmatický převrat na rozdíl od neustálého „přidávání písmen“ k LGBT, jež je v souladu s opozicí heterosexualita/jinakost. Jde jí o překonání

esencialismu binárních kategorií genderu, pohlaví a sexuality bez popření zkušenosti lidí, pro něž jsou dané kategorie problematické, i těch, pro něž problematické nejsou. V případě transgenderu tento přístup znamená možnost zachování kategorií „muž“ a „žena“, jež mohou být pro mnohé ústředním životním motivem, aniž by se ale jednalo o útisk těch, kdo tyto kategorie vnímají jako problematické.

S tímto výkladem queer teorie je samozřejmě možné nesusouhlasit. Typickým příkladem je označení queer a LGBT jako opozit, kdy je nutné identifikovat se buď s jedním z písmen, nebo podobnou identifikaci označit v lepším případě za překonanou politiku identity. Není tak možné se zároveň hlásit k lesbické identitě a queer pojmání sexuality: jedno vylučuje druhé. Vzniká de facto nová binární opozice s patrnou vnitřní hierarchií (queer se definuje jako progresivnější, o krok „dále“, po překonaném období politiky identit). To je ale přesně to, čemu se Mimi Marinucci snaží předejít. Jakkoli v žádném případě nepoužívá queer jako zastřešující pojem pro LGBT, neboť to není analyticky přínosné, je jejím cílem překonání případných příkopů, spíše než hloubení nových. Celou knihu je možné číst jako pokus o nalezení rovnováhy mezi inkluzivním pojetím queer teorie a zamezením jejího naprostého rozmělnění, kdy by nálepku queer mohl použít kdokoli pro označení v zásadě čehokoli. Tohoto cíle autorka alespoň částečně dosahuje právě kritickým zhodnocením kategorií, tedy nikoli jejich absolutním odstraněním prostřednictvím naprosté dekonstrukce. Jakkoli se lze setkat s kritikou queer teorie jako slepé uličky (např. Edwards 1998), v rovině praxe se ukazuje její zdaleka nevyčerpaný potenciál.

Oddíl věnovaný genderu se soustředí na hegemonickou podvojnost, tedy představu, že se lidé dělí právě na dvě kategorie, z nichž jedna obsahuje co do stavby těla mužské jedince, kteří jsou typicky muži a sexuálně se orientují na druhou (sic!) kategorii lidí, tedy anatomické ženy s typicky ženským projevem, jež se sexuálně orientují na předchozí kategorii. Pro rozkrytí zdánlivě neproblematickosti, s níž

Sociologického ústavu Akademie věd České republiky, v.v.i., Faculty of Health and Social Care, The Robert Gordon University, Aberdeen, Department of Sexology, University of Zielona Gora, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Spoločnosť pro plánování rodiny a sexuální výchovu, Asociácia školskej psychológie SR a ČR atd.

Nielen pod vplyvom týchto zmien sa menilo aj obsahové zameranie konferencie. Prvý ročník konferencie (2007, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) bol entuziastickým vstupom mnohých (aj začínajúcich) vedkýň a vedcov, pedagogičiek a pedagógov, ale aj odborníčov a odborníkov z praxe, ktorí/é reprezentovali nielen tematickú, ale aj odbornú diverzitu. Boli tematizované predovšetkým praktické témy, ktoré vyplývajú z problémov praxe v sociálnej práci, pedagogike či iných vedných odborov a pomáhajúcich profesií. O sexualite u bezdomovcov a bezdomovkýň referovala Anna Kasanová, Milan Tomka a Dagmar Marková, výsledky reprezentatívneho výskumu o sexuálnom obťažovaní na pracovisku prezentovala Barbora Holubová, Martin Fafejta problematizoval koncept sexuálnych práv, Štefánia Kóvėrová poukazovala na heterosexizmus vo výchove atd.

Tak, ako sme spomínali vyššie, druhý ročník (2008, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) nadobudol jasný vedecký a medzinárodný ráz. Rozmanitosť paradigmatických ukotvení jednotlivých príspevkov účastníčok a účastníkov konferencie umožnila kritické a podnetné diskusie. Spomedzi mnohých spomeniem Aleksandara Štulhofera z Chorvátska, ktorý referoval o vzťahu pornografie, sexuálnej socializácie a spokojnosti u mladých ľudí. Diskutovalo sa o tom, čo všetko je obsiahnuté v definícii pojmu pornografie a jej súvislostiach s fantazijnou a emocionálnou rovinou alebo vplyve pornografie na intimitu v párových vzťahoch, či o vzájomných

se všechny tři sféry (pohlaví, gender a sexuality) kloubí, se Marinucci obrací k výkladu Judith Butler. V porovnání se složitostí některých konceptů představených v rámci oddílů o sexualitě a pohlaví/sexu se v případě de facto jediné kapitoly věnované genderu jedná o relativně přímočarý výklad poplatný zejména postmodernímu feminizmu.

Méně výběrové je představení možných dělení feminizmu, jež slouží jako příprava pro představení queer feminizmu v závěrečné kapitole. Autorka používá koncept vln, což je v úvodních textech o feminizmu běžná praxe i přes řadu zavádějících nepřesností, jež s sebou tento přístup nese (viz např. Van der Tuin 2011). Dochází k výčtu 12 podob současného feminizmu, přičemž Marinucci načrtává i propojení mezi některými z nich. Z hlediska hlavního zaměření celého textu je nejzajímavější spojnice postmoderního feminizmu (ten definuje na pozadí modernismu) s feminizmem třetí vlny (definovaným v kontrastu s postfeminizmem) a queer teorií. Jako jeden z jejich hlavních styčných bodů autorka vidí jejich problematický vztah k jasným definicím, jež všechny tři oblasti vnímají jako snahu o to dostat pod kontrolu to, co se má definovat.

Po zevrubném představení možného dělení feminizmu se Marinucci konečně dostává ke queer feminizmu. Středobodem myšlenky queer feminizmu je použití konceptualizace pohlaví, genderu a sexualit z queer teorie ve feminizmu a opačně, použití feministických přístupů k této triádě v rámci queer teorie. Tímto způsobem by mělo dojít k novému kladení důrazu v obou rámcích a k překonání zkrslení a ignorování jednotlivých aspektů v queer teorii i ve feminizmu. Nejedná se ovšem zdaleka o bezproblémovou fúzi, neboť stejně jako se v historii feminizmu vyskytuje řada zkrslení a otevřené diskriminace na základě pojmání sexuality (feministické úvahy na téma lesbismu na úkor všech dalších sexuálních kategorií, viz např. kritika Judith Halberstam), i ve studiích sexualit se objevuje sexismus (důraz na G spíše než L). Použitím dvojího filtru queer feminizmu by mělo být možné se pro příště podobných praktik vyvarovat.

Závěrem lze konstatovat, že kniha *Feminism is Queer* najde uplatnění v rámci úvodních kurzů do studií sexuality především v rámci studií genderu a feminizmu a zároveň je možné ji použít i pro výklad řady pojmů, kde gender, pohlaví a sexualita fungují především jako příklady (vědecké termíny, rozdíl mezi atomismem a holismem apod.). Autorka navíc každou kapitolu uzavírá nejen doporučenou literaturou, ale i doporučenými filmy, dokumenty a webovými stránkami, jež jsou všechny relativně snadno dostupné. Konkrétní teoretický přínos práce však hodnotím spíše ambivalentně. Na knihu, o které sama autorka tvrdí, že jde o úvodní text, není možné klást nároky jako na kapitolu v antologii textů o feministické teorii. Na druhou stranu je ale patrné, že jednotlivé části knihy jsou poměrně nevyrovnané.

Zatímco vysvětlení některých kategorií jako pohlaví, transgender, postfeminismus, ale i paradigma, esencialismus či holismus zaujímá relativně velký prostor, samotná diskuse o teoretickém dopadu queer feminizmu je velmi omezená. Například popis vzniku homosexuality jako kategorie v moderní západní společnosti je velice podrobný, když srovnává genezi pojmu u tří různých autorů a autorek, s podobnou hloubkou se nesetkáme téměř v žádné z kapitol otevřeně pojednávajících o genderu a různých podobách feminizmu, včetně queer feminizmu. Kniha tak snáze najde uplatnění v podobě jednotlivých kapitol než vypointovaného celku. Autorka nicméně tvrdí, že zpochybnění klasické výstavby textu a teorie jsou jejím queer záměrem. Pokud dokážeme samotný text číst jako ukázkou queer feminizmu, pak jej lze hodnotit kladně.

Literatura

- Edwards, T. 1998. „Queer Fears: Against the Cultural Turn.“ *Sexualities*, Vol. 1, No. 4: 471–484.
- Van der Tuin, I. 2011. „Gender Research with Waves: On Re-Positioning a Neo-Disciplinary Apparatus.“ Pp. 15–28 in Buikema, R., Griffin, G., Lykke, N. (eds.). *Theories and*

vztahoch medzi konzumáciou pornografie a prostitúcie. Anna Temkina predstavila výsledky výskumu o postsovietskych sexuálnych biografiách žien, čo vyústilo k otázkam o dôveryhodnosti sovietskych štatistik v oblasti sexuality, zmenách v súčasnosti a ich príčinách a autorka sa zamýšľala aj nad otázkou (bez)moci a analyzovala, ako ženy využívali sexualitu ako nástroj svojej moci vzhľadom k patriarchálnemu usporiadaniu spoločnosti. Mike Sutherland zo škótskeho Aberdeenu načrtoval problematiku (ne)viditeľnosti LGBT v rámci rezidenčnej starostlivosti o deti a podnietil širokú diskusiu zahŕňajúcu oblasť rezidenčnej starostlivosti ako takej ako aj o koncepte queer. Sanjay Kumar z Indie sa zamýšľal nad vzťahmi medzi dominantnými sexuálnymi identitami, umením a maskulinitou a feminitou a zodpovedal otázky, do akej miery môžu divadelné predstavenia ovplyvňovať, prípadne reflektovať transformáciu zmeny pohlavia (z hľadiska zmeny hrania ženských rolí mužmi, ale aj predstavy žien o ženskosti) či všeobecne o vplyve divadla na utváranie vzorov ženskosti v Indii. Zdeněk Sloboda si ako tému vybral ambivalentnosť českej homosexuálnej komunity a objasnil situáciu s využívaním verejného priestoru pre gej komunity. Lukáš Sedláček rozprúdil diskusiu o asexualite a sociálnej konštrukcii slasti. Otázky vychádzali ako z tradičného sexuologického diskurzu, tak aj sociálnokonštruktivistického. Gabriel Bianchi uvažoval nad nepsychologickým diskurzom o sexualite a psychológii, Jana Javorčíková predstavila lingvistickú analýzu rodového diskurzu univerzitných študentov a študentiek a Rado Masaryk expertné verzus laické poznanie v psychologických rozdieloch medzi mužmi a ženami.

V poradí tretí ročník konferencie Sexuality (2009, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) sa napriek niektorým snahám o jej skompromitovanie niesol naďalej vo vedeckom duchu, i keď „porozovanom“ ideologicky rozdielnym plénom. Ako hlavná prednášajúca predstavila Wiebke Driemeyer z Nemecka evaluáciu projektu pre deti a adolescentov v oblasti rizík a okolností sexuálnych zločinov a zod-

Methodologies in Postgraduate Feminist Research: Researching Differently. London, New York: Routledge.

Poznámky

1 Celá jedna podkapitola se také věnuje dvěma zásadním přístupům k genderové lingvistice v praxi: genderově neutrálnímu a genderově inkluzivnímu jazyku. Marinucci se nezaměřuje jen na velmi podrobný popis obou přístupů, ale také na jejich hranice plynoucí především ze společensko-historické podmíněnosti jazyka a smyslu. Použitím genderově neutrálního označení se tak nemusí podařit narušit či vymazat dlouhodobě historicky a kulturně ustavené hierarchie.

2 Autorka se hlásí k západnímu kánonu, s čímž přes kritické nazírání řady pojmů souvisí i privilegovanost angličtiny. Daný oddíl se zabývá jak pohlavím, tak i pohlavními akty a autorka chápe anglické homonymum „sex“ jako logický důsledek vnímání tělesnosti a heterosexuality jako neproblematických kategorií, z nichž jedna – pohlaví – vede nutně ke druhé – k heterosexuální sexuální orientaci, a tedy i sexuální aktivitě pouze s opačnou kategorií.

3 V tomto kontextu byla výzvou k zamyšlení i poslední výstava „Transgender me“ doprovázející letošní Prague Pride, neboť se prostřednictvím fotografií Lukáše Houdka věnovala právě fenoménu indických hidžer, ale ve zcela odlišném kulturním zarámování.

BÝT VIDĚT, TEDY BÝT / EVA CHLUMSKÁ

FEJES, NARCISZ, BALOGH, ANDREA P. 2013. *QUEER VISIBILITY IN POST-SOCIALIST CULTURES*. BRISTOL & CHICAGO: INTELLECT.

Název antologie *Queer Visibility in Post-socialist Cultures* slibuje něco, co není tak lehké splnit, obzvláště když spojuje termín queer a zároveň postsocialistické země. Čtenářky a čtenáři patrně už jen z nahlédnutí do obsahu pochopí, že jde spíše o širší pojetí termínu queer jako něčeho, co se vymyká heteronormativnímu chápání genderu a sexuality než „radikálnějším“ postoji k tomuto systému, který s sebou queer teorie přinesla.

Otázka reprezentace a zvyšování viditelnosti queer identit jsou jedněmi ze zásadních témat queer aktivismu jako takového, a ačkoliv je téma vizibility neheterosexuálních identit (ať už mediální, nebo obecně širší společenské) v současné době poměrně značně prosazované, je s podivem, že neexistuje ucelená publikace, která by se věnovala viditelnosti neheterosexuálních osob a vztahů v zemích za „že-

leznou oponou“. Několik studií se objevuje např. v antologii *Queer Cinema in Europe* (Griffiths ed. 2008) či *Queer in Europe: Contemporary Case Studies* (Downing, Gillett eds. 2011), nebo v publikacích, jež vznikly u příležitosti konání konferencí, např. *Mediální obraz leseb a gayů* (Kout, Rumpel, Strachoně eds. 2006).

V úvodní kapitole recenzované knihy nazvané „Post-socialist Politics of Queer In/visibility / Postsocialistická politika queer ne/viditelnosti“ upozorňují Fejes a Balogh na velmi problematické propojení konceptu LGBTQ aktivismu a národnostních specifik postsocialistických zemí, jež je detailně rozvedeno v následujících kapitolách. Antologie je rozdělena do tří větších tematických částí, které tvoří tři až čtyři případové studie. Sekce jsou zaměřeny na způsoby zviditelňování queer identit, queer aktivismus a mediál-

povedala otázky o agresivite v pubertálnom veku, znásilneniach, tolerancii násilia páchaného na ženách u tureckej menšiny a etických aspektoch odsúdených mladistvých. Nasledoval Gabriel Bianchi, ktorý sa vo výskumnej perspektíve pokúsil nájsť odpoveď na to, o čom je sex medzi mužmi, a reagoval na metodologické otázky ako aj tie, ktoré sa týkali kritérií výberu partnerov u gejov. Dagmar Marková, Anna Šmehilová a Ivan Lukšík analyzovali posunky v oblasti sexuality a súvislosti jazyka a konštruovania sexuálnych noriem v prepojení na špecifiká v posunkovom jazyku u nepočujúcich. Petr Matoušek zmapoval legislatívny diskurz o prostitúcii a predniesol príspevok o zákaze prostitúcie mestskou vyhláškou: kto, čo, ako a kým je zakazované a regulované. Radomír Masaryk problematizoval (ne)uchopiteľnosť sexuality vedeckou metódou a nastolil metodologicky problematické otázky „merania“ sexuality. Radka Dudová predstavila v rámci politiky interrupcií diskurzívne rámce, Marta Vohlídalová výskum o skúsenostiach študujúcich so sexuálnym obťažovaním na vysokej škole a Zdeněk Sloboda analýzy o homosexualite v súčasných českých televíznych seriáloch. Monika Gregussová a kol. načrtli niektoré otázky o virtuálnom priestore a sexualite dospievajúcich a Lúbia Tornóczyová hovorila o mapovaní sex-biznisu na Slovensku v kontexte celoeurópskeho projektu TAMPEP 8 a identifikácii slabých miest v existujúcom systéme pomoci ľuďom pracujúcim v sex-biznise.

Sexuality IV (2010) zmenili svoj „domov“ a presídlili sa do Bratislavy na pôdu Univerzity Komenského. Tematické zameranie bolo rôznorodé – od pokusov riešenia teoretických otázok sexuálnej vedy cez výskumné sondy v určitej špecifickej oblasti až po nastolovanie praktických problémov niektorých profesií spojených so sexualitou. Selektívne spomeniem problematiku identity lesbických žien, o ktorej referovali Linda Lörincová a Olga Pechová, či otázku sociálnej podmienenosti diskurzu. Bianchi sa pozastavil na transform-transmutáciou intimity, Fafejta nad diskurzívnu (ne)možnosťou identity, prečo nie je „Venkovský učiteľ“ prelomový v tematizácii homosexuality v dejinách českého filmu.

ní reprezentace queer tematiky. První část nazvanou *Queer Negotiations of Post-socialist Identities / Queer vyjednávání postsocialistických identit* zastupují tři případové studie z Chorvatska, bývalého Sovětského svazu a bývalé Jugoslávie. V první kapitole zkoumá Nicole Butterfield, jakým způsobem jsou do evropských států (zejména čekatelských zemí) implementovány antidiskriminační diskursy, jež ztělesňují ideál zastupující Evropskou unii. Její text působí nejen svým umístěním jako obecný úvod pro následující kapitoly. Butterfield využívá binárních opozic my/oni, Západ/Východ, z nichž první představuje civilizovanost, kdežto druhý ztělesňuje zaostalost. Podle Butterfield je třeba se zbavit těchto stereotypů. Strategie, jak dosáhnout cíle, se podle jejího názoru mění s překročením národních hranic a je třeba zejména participace samotných lidí. Uvedené dichotomie se v různých obměnách objevují ve většině kapitol napříč celou antologií. Brian James Baer se v kapitole „Now You See It: Gay (In)Visibility and the Performance of Post-Soviet Identity“ / „Teď to vidíte: Gay (ne)viditelnost a představení postsovětské identity“, jejíž název využívá titulu slavné knihy Richarda Dyera, věnuje tématu gay identit v zemích bývalého Sovětského svazu. Hlavní problém podle Baera spočívá v tom, že zvýšení vizibility homosexuality vedlo paradoxně ke zvýšení strachu z homosexuality, která ve společnosti existuje, ale je skrytá, a představuje tak velkou hrozbu. Baer upozorňuje na to, že Rusko je často popisováno jako země bez homosexuality. Ve veřejném diskursu panuje přesvědčení, že homosexualita je výdobytek materialistického Západu, který byl do Ruska importován např. prostřednictvím médií a jemuž se touto cestou mohou mladí „čisti“ ruští lidé naučit. Tento obecně rozšířený názor ovlivněný mimo jiné dílem populární sexuoložky Dilie Enikeevy vyvrcholil v letošním roce podepsáním zákona, jenž obsahuje článek zakazující „propagandu“ nenormativních sexuálních vztahů nezletilým. Popření veřejné identifikace s homosexuální orientací tak představuje odmítnutí nebezpečných západ-

ních hodnot ve jménu myšlenky ruského kulturního odkazu. Ambivalence okolo zviditelnění homosexuality je podle Baera mnohdy mylně vykládána jako queer a osvobozující, ale autor zdůrazňuje, že tato dvojznačnost nepředstavuje odmítnutí sexuálních škatulek, ale spíše obětování veřejné gay identity „na oltář ruského univerzalizmu“. Tuto sekci uzavírá kapitola, v níž Marko Dumančić podrobuje zkoumání kinematografii bývalé Jugoslávie. Ze sedmi snímků s queer tematikou vybírá tři, jimž se podrobně věnuje. Dumančić se zaměřuje nejen na samotné filmy, ale i na recepci těchto snímků. Nejproblematictější je z mého pohledu jeho užívání vágního a mnohdy zavádějícího označení „pozitivní“ zobrazování jako hodnotícího kritéria pro vybrané snímky. Z jeho závěrů je přitom patrné, že v těchto filmech nejsou gay a lesbické vztahy či genderově „nepřízřusobiví“ jedinci zobrazováni zcela „pozitivně“, což jen dokládá nejednoznačnost takového hodnocení.

Druhá, rozsáhlejší sekce se věnuje queer politice a aktivismu a tvoří ji čtyři případové studie, jež se zabývají strategiemi queer politiky na Slovensku, v České republice, Maďarsku a Bulharsku. V první kapitole z této sekce představuje Viera Lorencová, která metodologicky vychází z Foucaulta, praktiky, jakými dominantní diskurs udržuje a uplatňuje svou moc nad diskursy podřízenými. Nabízí podrobný diachronní pohled na LGBTQ aktivismus po roce 1989 na Slovensku, přičemž věnuje zvýšenou pozornost také problematice lesbického aktivismu, který byl dlouhou dobu ve stínu toho mužského, jenž byl od počátku více vidět i slyšet. Simona Fojtová a Věra Sokolová v příspěvku „Strategies of Inclusion and Shifting Attitudes towards Visibility in the Gay, Lesbian, and Queer Discourses in the Czech Republic after 1989“ / „Strategie zahrnutí a proměňující se postoje ke zviditelnování gay, lesbických a queer diskurzů v České republice po roce 1989“ zkoumají problematiku proměny přístupu k politice identity a způsobů reprezentace v rámci heteronormativního společenského systému. Spatřují po-

Piaty ročník konferencie Sexuality (2011) putoval na Univerzitu Mateja Bela v Banskej Bystrici a priamo začal úvahou o politike a sexualite. Prvá a hlavná sekcia bola venovaná rôznorodým súvislostiam reprodukcie a rodičovstva (podporenej projektom APVV: Udržateľná reprodukcia na Slovensku: psycho-sociálne skúmanie, ktorý je riešený v pod vedením Gabriela Bianchiho). Ďalšie sekcie boli zamerané na sexualitu „za mrežami“ – sexualitu nevidenú a neviditeľnú, teoretické a ideologické otázky sexuality, ako aj na tradičnejšie témy – sexuálne zdravie či sexuálna výchova.

Organizácia šiesteho ročníka konferencie sa vrátila späť do Bratislavy (2012, Slovenská akadémia vied) a pokračovalo zameranie hlavnej a prvej sekcie na problematiku reprodukcie asexuality (Gabriel Bianchi, Miroslav Popper, Ivan Lukšík, Magda Petrjánošová, Lenka Šulová a i.). Ďalšími témami v rámci sekcie „Spoločnosť, normy, politiky asexuality“ bola napr. travesti show v Česku (Zdeněk Sloboda a Mirka Dobešová), sexuálna orientácia jedinca vo svetle osobnostných práv (Zdeňka Vaňková), významy pripisované sexualite v kontexte súčasnej sexuálnej morálky (Dagmar Marková, Ivan Lukšík), sexuálne a reprodukčné zdravie v kontexte akčného programu populačnej konferencie Organizácie spojených národov (Michal Kliment). V rámci ďalších sekcií odzneli príspevky o homosexualite ako fenoméne sexuálneho života žien vo výkone trestu odňatia slobody (Miloslav Jůzl, Gabriela Slovákova) ako aj o poruchách sexuálnej túžby, sexuálnej averzii u ženy a dĺžke trvania jej partnerského vzťahu (Antónia Solárová). Bolo tiež diskutované o mládeži ako potenciálnej obeti sextingu (príspevok predniesla Katarína Kučírková) a rôznych otázkach sexuálnej výchovy (Miluše Rašková, Kamil Janiš, Michaela Hrivňová, Lenka Rovňanová a i.). Joana Sousa ponúkla pohľad na problematiku sexuálnej výchovy v Portugalsku. Alena Píškova spestrila referáty praktickou demonštráciou pomôcky „JÁJA A PÁJA“ a objasnila ich využitie v kriminalistickej, sexuologickej, pedagogickej a psychologickej praxi.

sun od „dobrovolného zneviditelnění“ a asimilační politiky směrem k radikálnější queer politice. V textu představují proměňující se situaci v oblasti queer aktivismu v České republice, přičemž si všimají zvýšeného využívání označení queer spíše než LGBT, a to nejen jako „moderního“ pojmenování, ale jako promyšleného rozhodnutí, které odkazuje k „radikálnějšímu“ pohledu na vztah jedince k heteronormativní společnosti. Tento posun je výstižně demonstrován na proměně postoje k rodičovským právům gayů a leseb. Eszter Timár se v kapitole „The Politics of Coming Out and Hungarian Nationalism“ / „Politika coming outu a maďarský nacionalismus“ vrací k tématu střetu národní příslušnosti a gay/lesbické identifikace. Upozorňuje na důležitost (veřejného) coming outu, který je vždy narušením heteronormativního společenského uspořádání. Jakákoliv odlišnost je v rámci asimilačního nacionalismu považována za hrozbu, a činí tak přihlášení se k LGBTQ komunitě velmi složitým. Tuto sekci uzavírá studie Stanimira Panayotova, v níž analyzuje strategie, jakými je v Bulharsku ospravedlnována nerovnost mezi většinovou společností a sexuálními menšinami. „Neutralizace vizibility“ představuje způsob, kterým se sexuální odlišnost udržuje mimo společenský rámec. Neutralizace je dosahováno především „radikální davovostí“, nastolením antipolitického diskursu v rámci nahlížení na sexuální identitu a odmítnutí zvyšování vizibility LGBTQ identit jako vnuceného postoje EU. Bulharsko se tak dostává do podobné situace, kterou popisuje Baer v Rusku.

Poslední sekce se věnuje mediální reprezentaci queer tematiky. Mediální reprezentace queer témat je důležitou složkou zvyšování povědomí o queer identitách pro mainstreamovou společnost, ale i pro queer jedince samotné. Tuto část otevírá Zita Farkas se zevrubnou analýzou rumunského filmu *Love Sick* (rež. Giorgiu, 2006). Kromě textuální analýzy tohoto snímku si všímá také užitých marketingových strategií. Jak samotná analýza filmu, tak marketingové strategie dokládají, jakým způsobem se neheterosexuální

identity podřizují heteronormativnímu diktátu. Podle Farkas získal snímek mainstreamový status v důsledku přísného vyhýbání se označení queer/lesbický film. Lesbická vizibilita se podle ní ocitá v bezvýhodné situaci, kdy je na jedné straně sice zviditelněná, ale zároveň je označena jako perverzní, přirovnávána k incestnímu vztahu. Dvojznačnost ve vyznění, která charakterizuje tento film, přirovnává Farkas k postoji Rumunska k vyžadované antidiskriminační politice představované EU. V názvu kapitoly věnované zobrazování mužské homosexuality v ruských filmech parafrázuje Kevin Moss název reality show *Queer Eye for the Straight Guy*. Titul studie „Straight Eye for the Queer Guy: Gay Male Visibility in Post-Soviet Russian Films“ / „Heterosexuální oko pro queer muže: Mužská gay vizibilita v postsovětském ruském filmu“ velmi dobře vystihuje strategii, jakou využívají ruské filmové tvůrkyňe a tvůrci v reprezentaci gay mužů. Moss se ve své studii stejně jako Baer zmiňuje o homosexualitě jako o „vynálezu“ západní egoistické a materialistické společnosti, která je reprezentována jako něco cizího, co symbolizuje absenci tradičních hodnot. Sekci i celou knihu uzavírá kapitola „Global Popular Media and the Local Limits of Queering“ / „Globální populární média a lokální limity queeringu“. Anikó Imre analyzuje dva snímky s lesbickou tematikou, které se dostaly do mainstreamu, a to rumunský *Love Sick* (2006) a slovinský film *Guardian of the Frontier* (rež. Weiss, 2011). Její analýza není tak zevrubná jako u Zity Farkas, ale dochází k podobným poznatkům. Upozorňuje na využívání stereotypů v zobrazování lesbických postav jako erotických objektů nebo jako tragických hrdinek. Do protikladu fikční kinematografie staví aktivistickou dokumentární tvorbu. A ačkoliv zdůrazňuje důležitost projektů jako dokument *Secret Years* (2009) režisérky Márii Takács, upozorňuje, že tyto příklady představují skutečné limity lesbické vizibility, která se pohybuje mezi artovým filmem a dokumentem, ale nemá přístup do populární kultury.

Konferencia Sexuality VII (2013, Slovenská akadémia vied, Bratislava) je tiež za nami a poskytla priestor pre zodpovedanie a otvorenie ďalších vedeckých otázok spojených so sexualitou a predovšetkým reprodukciou. Primárnou témou totiž teraz bola reprodukcia – (de)konštrukcie rodiny, (ne)plodnosť, biografie a normy rodičovstva, (re)produkcia rodových nerovností a reprodukcia, heteronormativita – svadby – prokreácia, queer rodiny, LGBTQIA a rodičovstvo a pod. Na rozdiel od ostaných ročníkov konferencií, tento bol užšie a špecifickejšie zameraný, kým predošlé ročníky boli tematicky rôznorodejšie. Avšak paradigmaticky sme mohli pozorovať diverzitu aj v rámci tohto ročníka. Zameranie konferencie na otázky reprodukcie rezultovalo z riešenia spomínaného projektu APVV. Hlavné prednášky boli zamerané na súčasné trendy v reprodukčnom správaní v kontexte individualizačných tendencií (Michaela Potančoková) a zmeny v reprodukčnom a rodinnom správaní v postkomunistickej strednej Európe (Tomáš Sobotka). Ďalšie problémové otázky reprodukcie otvorili Miroslav Popper, Ivan Lukšík a Gabriel Bianchi, Magda Petrjánošová a Krzysztof Dziuryński spolu s Karolinou Slupek a i. O morálnej panike a ochrane detí a sexualite referovala Lucie Jarkovská a Daniela Rajniaková nadviazala prezentáciou etologickej reflexie otcovstva na príklade striedavej rodičovskej starostlivosti. Ďalšia sekcia nastoľovala otázky o homosexualite a reprodukciu (Henny Boss, Zdeněk Sloboda, Jana Fúsková, Peter Kusý, Zdeňka Vaňková a i.). V rámci diskusií boli otvorené právne a etické otázky, problematika adopcií LG pármí, náhradné materstvo, ale aj teoretické polemiky ohľadom konštrukcie „tradičnej“ rodiny či diskurzov v tejto oblasti. Výskum o LAT – žiť a pracovať oddelene spolu – v Českej republike prezentovali Lenka Formánková a Alena Křížková. Konferenciu uzavrel príspevok Róberta Mathého a Jany Štefánikovej o pseudogravidite. Súčasťou konferencie bola aj panelová diskusia na tému „Reprodukcia na Slovensku“, ktorej sa zúčastnili: Henny Bos – University of Amsterdam, Soňa Holíková – Únia materských centier, Ivan Lukšík – Ústav

Jak dokládají jednotlivé studie, je v postsocialistických zemích stále silně patrný rozdíl mezi veřejnou a soukromou sférou a narušování těchto prostorů je neustálým procesem vyjednávání. Důležitost rozdělení na soukromou a veřejnou sféru a moc plynoucí z přístupu do nich dokládá sám název knihy. Fejes a Balogh zdůvodňují výběr zastřešujícího termínu „postsocialistický“ v titulu s odkazem ke kontrole, jakou měl nad veřejnou sférou totalitní režim, kdy byly nenormativní sexuální identity z veřejného prostoru často jednoduše zcela „vymazány“, jak se ale ukazuje, symbolická

anihilace LGBTQ identit s pádem železné opony neskončila, jen na sebe bere jiné podoby.

Literatura

- Griffiths, R. (ed.). 2008. *Queer Cinema in Europe*. Bristol & Chicago: Intellect Books.
- Downing, L., Gillett, R. (eds.). 2011. *Queer in Europe: Contemporary Case Studies*. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Kout, J., Rumpel, A., Strachon, M. (eds.). 2006. *Mediální obraz leseb a gayů*. Brno: STUD.

NEHETEROSEXUÁLNÍ DĚTI SVÉ DOBY / JIŘÍ PROCHÁZKA

HIML, PAVEL, SEIDL, JAN, SCHINDLER, FRANZ (EDS.). 2013. „MILUJI TVORY SVÉHO POHLAVÍ.“ *HOMOSEXUALITA V DĚJINÁCH A SPOLEČNOSTI ČESKÝCH ZEMÍ*. PRAHA: ARGO.

Nakladatelství Argo v edici Každodenní život vydalo rozsáhlou publikaci editorů Pavla Himla, Jana Seidla a Franze Schindlera. Kromě nich se na třinácti různě obsáhlých textech podílejí autorky a autoři Kristýna Ciprová, Mark Cornwall, Jiří Dufka, Timothy M. Hall, Kateřina Kolářová, Lukáš Nozar, Zdeněk Sloboda, Věra Sokolová, Josef Řídký a Jan Wintr. Texty jsou různorodé jak tematicky, tak podle akademického zázemí jednotlivých přispívajících. Celkově jsou ale v knize seřazeny přehledně chronologicky podle doby, na kterou se převážně zaměřují. Svým tematickým zaměřením a disciplínou zhruba odrážejí proměny diskursů o homosexuálním jednání. Stručně vyjádřeno od diskursu trestního můžeme přes diskurs sexuologický dojít až k soudobé tematicke rodičovství (homoparentality) či pojetí queer identit. Po čase můžeme postřehnout i to, jak na sebe jednotlivé příspěvky v některých místech navazují, poskytují další kontext a putováním v čase a tématech se linou jisté červené nitě.

Knihy je dítětem počatým na konferenci „Homosexualita v českých zemích a humanitní vědy“ v roce 2009. Má dva další starší sourozence: *Homosexualita v dějinách české kultury* (2011) Martina C. Putny a *Od žaláře k oltáři* (2012) Jana Seidla (tato kniha byla jednou ze dvou, které obdržely cenu bePROUD za nejvýznamnější přínos LGBT komunitě za rok 2012). Tentokrát jsou stejnopohlavní vztahy v českém kontextu zasazovány do každodenního života, a to pomocí pohledů trestněprávních (soudy, zákony, policejní zprávy), teologických, lékařských (psychiatrie, sexuologie) nebo mediálních a publicistických. Vedle archivů se nám ale otevrou i „živé knihy“ a jejich konkrétní životy v daných společenských podmínkách. Na tomto podkladě se nám vykresluje prolínání veřejného, politického a soukromého, individuálního. Vidíme vzájemné ovlivňování podob konstrukce (homo)sexuality a sebepojetí, politických a společenských souvislostí, soukromých životů a osobních strategií. Por-

výskumu sociálnej komunikácie, Slovenská akadémia vied, *Oľga Pietruchovej – Odbor pre rodovú rovnosť a rovnosť príležitostí*, *Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny*, *Lenka Rovňanová – Slovenská spoločnosť pre plánované rodičovstvo*, *Stanislav Trnovec – Klub mnohohodných rodín*, *Ivan Valkovič – Manželská poradňa a Jozef Války – Centrum asistovanej reprodukcie*. Každá/ý z nich dostal možnosť zodpovedať 4 otázky: Aké sú ich ciele? Za čo cítia zodpovednosť v danej téme? V čom vidia zásadné problémy? Ako udržať reprodukciu?

Pripravovaný ôsmy ročník konferencie (2014) bude otvárať priestor predovšetkým pre také teoretické (sociálno-kritické, sociálno-konstruktivistické) reflexie sexualít, ktoré spochybňujú dominantný esencionalizovaný diskurz o sexualite a ktoré sú v rámci väčšinových vedeckých priestorov podceňované a marginalizované. Tematické zameranie konferencie by malo zahŕňať rôznorodé témy, z ktorých ponúkame náčrt len niektorých z nich: Plánovaná je sekcia zameraná na (de)konštrukcie rodových identít vo vzťahu k sexuálnemu správaniu, orientácii, praktikám a politikám. Tiež by sme chceli otvoriť oblasť diskurzov o sexualite pred rokom 1989 a po roku 1989 a vytvoriť priestor pre diskusie na všeobecnejšej rovine o lokálnych českých a slovenských (a i.) špecifikách a globálnych perspektívach sexualít, taktiež pre diferencované perspektívy nazerania na sexualitu v rôznych akademických disciplínach a pomáhajúcich profesiách či pre smerovanie a perspektívy štúdia, výskumu, vzdelávania a politiky v oblasti sexuality. Nemôže chýbať ani priestor pre LGBTQIA a (ne)väčšinové sexualitu, politiky, praktiky a identity. Užšie zameranou pripravovanou sekciou sú mediálne a kultur(ál)ne reprezentácie sexuality a rodu, ktoré, ako dúfame, môžu byť zastúpené témami ako: medializácia sexuality, sexualizácia médií, pornografia a konštrukcie maskulinity a feminity, gej-pornografia, rod a pop-kultúra a pod.

zumíme tomu, že se nejedná jen o regulaci stejnopohlavních soukromých vztahů, ale vztahů obecně, rodiny a společnosti jako takové. To je skutečnost, která bývá ve vědeckých přístupech k tabuizované sexualitě přehlížena.

Přínosem je vystižení sexuality jako historické, politické a veřejné. Tato podmíněnost jde ruku v ruce s její proměnlivostí. S tím se editoři (a jednotlivé autorky a autoři) museli pečlivě vypořádat při používání pojmů i při volbě názvu knihy, kterému je věnována část úvodu.

Pojmy, jména pro identity a označení chování používají autoři a autorky ve svých jednotlivých textech s ohledem na téma a dobu, kterou reflektují. Můžeme vytušit pomyslný oblouk od „samcoložníků“ přes homosexuály po gaye a lesby (ženský rod se až nyní neobjevuje náhodou) a queer. Editoři si jsou vědomi medicínského diskursu definujícího pojmy homosexuál/homosexualita, ale zároveň předpokládají (a propagují), že se tento pojem vymanol z původně expertního mocenského diskursu. Ne vždy je totiž možné obrátit „stejnopohlavní“ (jednání) – český ekvivalent anglického „same-sex“ – nebo „neheterosexuální“ (identity).

Při proměnlivosti a jedinečnosti „(homo)sexualit(y)“ je neméně důležité vykreslení přetrvávající nerovnosti na pozadí emancipačního vývoje. Lze si všimnout podobnosti s feminismem a snahou o rovnost žen a mužů. Ústupků a posunů je dosahováno namáhavě a jejich trvalost je nejistá. Musí být stále udržovány. S nadsázkou bonmotu můžeme konstatovat, že jsme došli daleko, ale mnoho se nezměnilo. Neheterosexualita je ve veřejném prostoru stále nesamozřejmá a jako autonomní existence a identity, role či reprezentace může být zpochybňována. Je podrobována mechanismům stabilizace, naturalizace a homogenizace, tedy rafinované formy disciplinace jako podmínky uznání a přiznání např. politických nebo občanských práv. Pro heteronormativní společnost je narušení, byť jen v podobě genderové rovnosti, stále ohrožením společenského řádu a mocenského uspořádání. Kontrolu náboženství vystřídala

jurisdikce, ji vystřídala medicína a nakonec se pocit ohrožení vpil do heteronormativity společnosti jako její „přirozená“ (obtížně uvědomovaná) součást.

Jak stránky ubíhaly, začínal být patrný zvláštní, ale možná podstatný fenomén dvojakosti homosexuality a všeho, co se jí týká, co se jí snaží uchopit, pojmout, trestat, definovat či osvobodit. Díky tomu můžeme lépe rozpoznat, že dnes nejen chutnáme sladkokyselé plody toho, co klíčilo v minulosti, ale že mechanismy dvojznačnosti přetrvávají. Homosexualita a lidé, kterých se týká, byla stále nucena pohybovat se v pološeru hranic zvláštního polosvěta. Tento jev se odrazil na identitách konkrétních osob a jejich životech. Můžeme tak vysledovat dnešní (často nevědomě) ambivalentní postoj společnosti k neheterosexualitě (případně i nejednoznačný postoj samotných neheterosexuálních lidí) a porozumět, z čeho pramení.

Homosexualita byla trpěna, ale homosexuální chování bylo trestné, místa socializace homosexuálů byla přehlížena, ale veřejné projevení bylo účelově zneužíváno k represím a diskreditaci. V běžných projevech dnešní doby (na způsob: „Já nemám nic proti homosexualitě a homosexuálům, ale ať nejsou vidět a nic nechtějí“) se zaklínadlo tolerance rozplývá v pachuti lhostejnosti a podmínečném strpění.

Ještě v dnešní době je patrná ambivalence konkrétně sexuologie, jejíž role se v historii (homo)sexuality vzhledem k tomu obtížně zkoumá, jak jsme v knize svědky. Díky sexuologii byla homosexualita v době socialismu vyňata z trestního práva, ale jen výměnou za převzetí kontroly nad ní pomocí medikalizace (ospravedlnitelné poukazováním na vrozenost homosexuality a její neléčitelnost). Setrvačnost této částečné emancipace vnímáme i v současnosti. Vedle učebnicové mantry o „vrozenosti, neměnnosti, nemožnosti vlastní volby“ se to projevuje už samotným faktem, že sexuologie ani poté, co byla homosexualita vyňata z říše nemocí a poruch, od ní neodstříhla pupeční šňůru. Spíše přetrvává monopol, který média sexuologii přenechávají pro vyjadřování se ke stejnopohlavním vztahům a homoparentálním rodinám.

Napriek mnohým tlakom a neprajným podmienkam na Slovensku je konferencia Sexuality úspešným medzinárodným vedeckým podujatím. Prispieva k tematizovaniu sexualít na teoretickej, výskumnej aj aplikačnej rovine a umožňuje interdisciplinárny vedecký dialóg v oblasti sexuálnych štúdií tým, že vytvára platformu pre diskusie o ľudských sexualitách v prepojení so širšími spoločenskými otázkami prezentovaním poznatkov z empirického a kriticko-analytického výskumu rozmanitých vedných disciplín. Konferencia Sexuality podporuje vedecký diskurz o aktuálnych otázkach sexuality a súčasného výskumu sexuality a podnecuje vedecké diskusie o prístupoch, perspektívach a bariérach v skúmaní sexuality v jej najrozmanitejších podobách.

Ak vás tento príbeh zaujal, ste srdečne pozvaní/í do neho na ďalšom ročníku konferencie „Sexuality VIII“ vstúpiť.

KONFERENCIA SEXUALITY – INÝ POHĽAD / Gabriel Bianchi

Bol som požiadaný napísať reflexiu seriálu vedeckých konferencií, ktorý na Slovensku vymyslela, iniciovala a zorganizovala Dagmar Marková v roku 2007. Prečo o tejto konferencii písať bilancujúcu recenziu? Každý na to môže mať iný dôvod. Scientometrika môže zaujímať, aké významné vedecké výstupy vznikli na jej základe. Epistemológ sa spýta, „o akú paradigmu uchopenia sexuality tu ide?“ Filozof vedy sa v prvom rade bude pýtať, „o aké vedné disciplíny sa tu jedná?“ A historika budú zaujímať kľúčové epizódy a rozhodnutia, ktoré viedli k vzniku konferencie, a to, či seriál ovplyvnil niektoré kľúčové trendy.

Nemám vyčerpávajúce odpovede na tieto otázky, ale pokúsím sa zosumarizovať aspoň to, čo mi uviazlo v pamäti a čo sa mi podarilo zrekonštruovať pohľadom na vedecké programy jednotlivých ročníkov.

Dalším charakteristickým jevem zkoumání homosexuality, který editoři tematizovali, je omezení obrazu o ní dané limity institucionálních záznamů, ze kterých je obraz reprodukován. Jako kritická se ukazuje možnost doplnění takového obrazu samotnými subjekty. Čím hlouběji do minulosti jdeme, tím více jsme odkázáni pouze na to, co zachytí právo, soudní spisy či lékařské záznamy. Co zachytí, respektive koho – na koho jsou nastaveny a kdo sítím volně propadne, třeba proto, že nepochází ze společenské elity nebo proto, že je ženou. Editoři poukazují na výmluvnou absenci „lesbismu“ v předkládané knize. Výzkum homosexuality může odkazovat k paralelám s genderovými studiemi a dějinami žen, kde propracovanější analýze a dekonstrukci také předchází spíše pozitivistické paradigma a faktografické sbírání údajů a objeování dosud přehlížených (žen).

Editoři se výslovně zabývají (v určitém dvojsmyslu zákonným) androcentrismem dějin homosexuality a analyzují nepřítomnost neheterosexuálních žen danou např. tím, že prvotní konkrétní zmínky o (mužském) stejnopohlavním chování se verbují z justice a policejních zpráv. Na druhou stranu tak výrazně dějiny žen milujících tvory svého pohlaví za obecnými dějinami žen pokulhávat nemusí. Zajímavá (až kontrastní) by byla zmínka o „romantických ženských přátelstvích“ (která Rupp analyzuje z korespondence či deníků žen v knize *Vytoužená minulost*, 2001). Oproti mužským trestaným vztahům jsou tato „romantická přátelství“ (ač třeba nemálo vášnivější nebo fyzicky intimní) nejen tehdejší společností tolerována, ale představovala svým způsobem určitou normu formulovanou tak, aby nepřekračovala patriarchální řád společnosti, ale naopak ho podpořila. Ze stejného heteronormativního pojetí sexu pak trestní právo zachycovalo především mužské stejnopohlavní sexuální chování, přičemž za sexuální bylo považováno především to penetrativní, případně mělo stejnopohlavní chování splňovat jiné přednastavené mocenské stereotypy jako „pachatel – zneužitá/svedená oběť“ v sociálně podřízeném postavení.

Převládající optiku represe, která se v pojetí (mužské) homosexuality v předmoderní době podbízí, se v knize daří překonat. Trestněprávní optika mužské homosexuality není dána jen určitým specifíkem, jak k ní společnost přistupovala, ale také tím, že tyto studie jsou pionýrské. Tedy případné soukromé deníky a korespondence u mužů zatím nebyly zkoumány, protože archivní práce z oblasti juristiky apod. se nabízí jako první krok (jak neheterosexuální mužé a stejnopohlavní chování do historie dodat pro následnou analýzu).

Pro ilustraci se konkrétně pozastavím u průkopnické studie Franze Schindlera, který nám místo využití archivů přibližuje dobu socialistického Československa díky „živým knihám“, tedy metodě orální historie. Ze života homosexuálů Schindler vybírá veřejnou část a místa socializace. Pokračuje tradice trestnosti, ale i informačního vaku, což má specifické důsledky na každodenní životy homosexuálně se chovajících lidí. Schindler poukazuje např. na to, že socializace a identita u homosexuálů jako menšiny nemohla být tradována ani v rámci rodiny (na rozdíl např. od menšin etnických) a navíc byla případná náhodná homosexualita u rodinného příslušníka spíše určitým tabu zrcadlícím situaci ve společnosti jako celku. K otevřenosti nevedla ani konečná dekriminalizace (která sama o sobě mnoho osvobození nepřinesla) a je příznačné, že prolomení tabu bylo vynuceno teprve nemocí AIDS. Autor poukazuje na projevy přizpůsobení se mužů životu v dané době, které mohou zrcadlit mnohé ze současného prožívání běžné veřejnosti a části neheterosexuální komunity – přijetí heteronormativního vyloučení stejnopohlavních projevů z veřejného života může být vyjádřeno ve chvíli, kdy mužský pár a jejich dotyky či líbání za hranicemi soukromí jsou narátory studie vnímány jako „vyvádění“.

V souvislosti s orální historií bych chtěl připomenout i příspěvek Josefa Řídkého zabývající se také převážně socialistickým Československem. Autor se zaměřuje na sexuologicko-

Začnem poslednou otázkou a vlastne „narcistickou“ kuriozitou. Bolo to v roku 2007, keď sme s kolegom Mirom Popperom sedeli na inej konferencii o sexualite v Uherskom Hradišti a hneď na začiatku konferencie sme si museli vypočítť nesmierne dlhý príspevok, ktorý, naviac, nepredniesla žiadna z autoriek príspevku, ktorých mená mi boli vtedy úplne neznáme, ale čítal ho jeden z organizátorov od slova do slova (v slovenčine, a teda o to opatrnejšie a dlhšie). Text bol o postmodernom chápaní sexuality, hovoril o prínosoch a výzvach použitia postpozitivistických paradigiem vo výskume a okrem ikonických svetových mien, ako sa text posúval do druhej polovice, začal citovať mená z nášho „bratislavského“ tímu. Keď toho citovania bolo už trochu moc, zmenilo sa moje narcistické potešenie na ostražitosť. A tak som si na konci referátu zapamätal, že prvá z autoriek sa volá Dagmar Marková. Iba o pár týždňov neskôr mi prišlo od tej istej Dagmar Markovej pozvanie na plenárnu prednášku na konferencii Sexuality do Nitry.

Výlet do neznáma sa ukázal ako vzrušujúci zážitok. Nie kvôli žoviálnosti Radima Uzla, ale pre dve iné veci: entuziazmus Dagma-ry a dramaturgiu konferencie. Podarilo sa jej nielen zavolať a dať dokopy ľudí, ktorí sa sexualitou dlhodobo zaoberajú (Kamil Janiš, Radim Uzel, Eva Poliaková atď.), ale dokonca iniciovala mladých aj zreých sociálnych a humanitných vedcov z rôznych disciplín, aby sa pokúsili o nejaký analytický pohľad na sexualitu podľa vlastného výberu témy a metodologického uváženia (Peter Ondrejko, Ivan Sarmány Schuller, Peter Papšo a d.).

V ďalších ročníkoch sme potom začali s Dagmarou, resp. Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre, vytvárať rôzne konštelácie vedecko-organizačných zoskupení (so SAV, Univerzitou Mateja Bela, podarilo sa premosťiť sexuológov – Slovenská sexuologická spoločnosť – s genderistkami – Gender & sociologie Akademie věd ČR), až napokon pôvodná usporiadateľská inštitúcia pre nezáujem hostiť vedecké podujatie o sexualite vypadla zo hry. Nie však Dagmar Marková.

ký diskurs prezentovaný v populárně-naučných příručkách. Řídký kritizuje sexismus sexuologie a genderové stereotypy, na kterých je založena, a vypořádává se s ambivalentní rolí sexuologie, která se průběžně v knize objevuje – snoubení emancipace homosexuality a její disciplinace. V nejednoznačném obrazu české socialistické sexuologie Řídký na naučných příručkách pro veřejnost zdůrazňuje disciplinační aspekt. Tento pohled jedinečně vyvažuje Sokolová (2012), když (k genderové analýze sexuologické literatury) pomocí orální historie dodává kontext životních zkušeností narátorků a narátorek, jejichž životy tato literatura ovlivňovala. Poskytuje tím cenný klíč, jak číst komplikovaný diplomatický postoj sexuologie. Ta se mohla tvářit poplatně době a společenské „objednávce“, aby delikátně v tomto trojském koni postulování povinné heterosexuality propašovala emancipaci stejnopohlavního chování a neheterosexuálních identit.

V souvislosti se sexuologií bych se nakonec chtěl zmínit o etnografickém výzkumu Timothyho M. Halla. V textu se poněkud míchají pojmy (homosexuální/gay/queer identity) i východiska. Hall se identifikuje s queer/gender vědci (přičemž „queer identitu“ autor explicitně používá jako zastřešující pojem pro neheterosexuální identity, respektive ty, které se odlišují od konvenční heterosexuality), ale zároveň mísí svá východiska se sexuologií, mluví o prostupnosti, ale zároveň se zdá, že hranice (které česká sexuologie střeží) respektuje. Sexuální orientace v sexuologickém pojetí (s. 531) je tradičně definována jako FYZICKÁ přitažlivost převážně k mužům NEBO k ženám, „zřídka pak k oběma [binárně pojatým] POHLAVÍM“ (zdůrazněno recenzentem). Vedle binárního pojetí pohlaví je zdůrazněna biologická vrozenost a neměnnost, byť u žen je (v poznámce) připuštěna fluidita, a dokonce to, že celkově sexuální orientace u žen funguje jinak. Přednost ale dostává androcentrický pohled, protože „studium sexuální orientace je u žen komplikovanější“ (poznámka na s. 545). Textu dodává jiný kontext i poslední příspěvek Kristýny Ciprové o pojmu queer, který v užším

významu překračuje binární dělení identit jako mužských a ženských. Nicméně podle principu, „nezdá-li se ti něco na textu, třes nejprve s překladatelem“, stojí za zvážení, jaký vliv na jistém matoucí vyznění tohoto textu může mít jeho překlad z angličtiny.

Proč kniha může být zajímavá a oslovující nejen pro ty, kdo rádi bádají ve zvířeném prachu historických spisů a bez ohledu na to, jaké tvory a na základě čeho milují? Protože je klíčem, jak číst v současné společnosti, ve které žijeme. Pod příkrovem politicky korektní tolerance (neheterosexuality) rozpoznáme podmíněně přehlížení a skutečné postoje, emoce a jejich kořeny. Pro ty odvážné a otevřené se vyjeví přetrvávající formy disciplinace, které léty nakonec ztratily jen nemnoho ze svého lesku. Sebenaplňující mechanismy sociálního nebo legislativního vyloučení stejnopohlavnosti (stejně jako samotné lpění na pohlavnosti a genderovanosti) ze společnosti stvrzují homosexualitu jako neznámé ohrožení pro stát, společnost nebo rodiny. Dnes můžeme volit ta nejdelikátnější pojmenování identit, ale neskryjeme skutečnost, že homosexualitu můžeme zneužít k diskreditaci osob, politických stran, institucí nebo myšlenek jako za „starých dobrých časů“. Na druhou stranu kniha poskytuje i klíč, jak rozpoznat vlastní životní strategie a hledat autonomii individuálního rozhodování.

Literatura

- Putna, M. C. a kol. 2011. *Homosexualita v dějinách české kultury*. Praha: Academia.
- Rupp, L. 2001. *Vytožžená minulost: Dějiny lásky a sexuality od příchodu Evropanů po současnost*. Praha: OWP.
- Seidl, J. a kol. 2012. *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno: Host.
- Sokolová, V. 2012. „Skládání duhové mozaiky: česká sexuologie a „gay“ a „lesbická“ orální historie v komunistickém Československu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 2: 28–39.

Sexuality dostali čoskoro skutočne medzinárodný rozmer. Česká účast sa rozšírila na Poľsko, Škótsko, Rusko, Chorvátsko, Belgicko ... Prišli osobnosti európskej sexuológie a sexuálnej sociológie a pedagogiky ako Aleksandar Štulhofer (Zagreb), Mike Sutherland (Škótsko), Anna Temkina (Moskva) a mnoho ďalších zahraničných hostí.

Čo z toho, čo zaznelo na šiestich ročníkoch Sexualít si zaslúži mimoriadnu pozornosť? V prvom rade to, že sú každý rok dva dni priestoru na to, aby sa stretli ľudia, ktorých spájajú podobné otázky, pocity zodpovednosti a snaha dostať sa ďalej v tom, ako sociálne vedy dokážu napomôcť sexuálnemu a reprodukčnému zdraviu a právam. Viac si možno prečítať v zborníkoch z konferencií, ktoré sú publikované každoročne.¹

Z axiologického (a povedzme otvorene aj ideologického) hľadiska sa možno sexualite venovať pod dvoma „zástavami“ – zdravia alebo ľudských práv. Spojenie oboch hodnotových kontextov sa obsahovo posilnilo a symbolicky zvýraznilo v roku 2009, keď sme sa odhodlali k spojeniu Sexualít s iným podujatím, ktoré sme od roku 1997 pripravovali pre učiteľov sexuálnej výchovy na Slovensku. Volalo sa to „Behaviorálne aspekty HIV/AIDS: Sexuálne zdravie a sexuálna výchova“ a slovenskej pedagogickej verejnosti sa na nich okrem domácich „veteránov“ aj nováčikov v oblasti sexuálnej výchovy predstavili také kapacity svetovej scény výskumu sexuality a podpory sexuálneho zdravia ako Peter Aggleton, Roger Ingham, Lenka Šulová.

Je rok 2013, VII. ročník Sexualít, ktorý je celý venovaný monotéme ľudskej reprodukcie, je za nami. Mohli sme si vypočúť hviezdnych demografov Tomáša Sobotku a Michaelu Potančokovú, Henny Bos z Amsterdamu, ktorá prednášala o svojom dvadsaťročnom výskume s deťmi z homosexuálnych rodín, a všetkých ďalších, ktorí naplnili bohatý program konferencie tento rok pod záštitou APVV – projektu o udržateľnej reprodukcii na Slovensku, ktorý je riešený na Ústave výskumu sociálnej komunikácie SAV.

NEZÁVISLE A KONŠTRUKTIVISTICKY O SEXUALITE / IVAN LUKŠÍK
 MARKOVÁ, DAGMAR. 2012. *O SEXUALITE, SEXUÁLNEJ MORÁLKE
 A SÚČASNÝCH PARTNERSKÝCH VZŤAHOCH*. NITRA: GARMOND.

Autorka knihy sa dlhodobo zameriava na sociálne otázky sexuality, partnerských vzťahov a sexuálnej výchovy, a preto neprekvapuje, že svoje bádania a výsledky sumarizuje v monografickej forme. V tomto širokom tematickom poli sleduje líniu etických súvislostí. Jej prvým konceptuálnym východiskom je, že porozumenie, ale zrejme aj vytváranie etickej dimenzie sexuality a partnerských vzťahov, by sa malo zakladať na vedeckých zisteniach a nemalo by byť reflektované len z pozície filozofie a etiky, ako sa to v prevažnej miere v slovenských podmienkach deje, ale aj na základe empiricky zameraných spoločenských vied, najmä sociológie a sociálnej psychológie. V istom rozpore s týmto vedeckým zameraním je jej druhé východisko, v ktorom sa hlási k sociálno-konstruktivistickej paradigme, ktorá vie absorbovať aj nevedecké, resp. nie empiricky či exaktne metodologicky alebo logicky získané závery, akými môžu byť aj isté morálne rozprávania a podobenstvá. V duchu toho sa autorka v otázke etiky prikláňa k Brázdovi, t.j. ku systematickému a kritickému reflektovaniu morálky, teda k deskripcii faktov týkajúcich sa morálky, k jej vysvetleniu alebo zdôvodňovaniu. Tretím východiskom autorky je, že dané témy nemožno skúmať z perspektívy individuálnej psychológie, ale keďže ide o fenomény a konštrukcie so zjavne a zásadne sociálnym charakterom, je nutné je skúmať z pozície sociálne orientovaných vied, akou je napr. sociálna psychológia.

Autorka sa na základe týchto východísk snaží vyvrátiť esencionalistický pohľad na sexualitu, t.j. že napr. *individuum disponuje istým množstvom sexuálnej energie, ktorá skôr či neskôr požaduje uvoľnenie*. Pre toto vyvrátenie je dôležité predovšetkým jej tretie východisko. Sexualita nie je tu a teraz stále rovnaká a večná, ale sociálne historicky a kultúrne utváraná. Autorka

ukazuje ako k tomuto poznaniu dospeli sociálne a čiastočne aj medicínske vedy po dlhej ceste, počas ktorej sa odpútavali od modelu prírodných vied. Autorka sa zameriava na vývoj, z jej pohľadu na konštruovanie sexuality v rámci tzv. sexuálnych vied, od jej biologického zamerania cez patologizáciu, demytizáciu až po dekonštrukciu prirodzeného biologizujúceho porozumenia sexuality. Domnievam sa, že v tejto časti dostatočne nedoceníla vplyv Freuda a jeho nasledovníkov pri formovaní spoločenského i laického vedomia. V psychoanalytickej zmesi esencionalistického a kultúrneho prevažuje to prvé a koncept pudu, komplexu a pod. sa stali súčasťou kultúry, ovplyvňujú myslenie a jazyk sociálnych vedcov i laikov. Autorka svoj prehľad uzatvára tým, že v súčasnosti v oblasti predmetného skúmania existujú dve paradigmy: esencionalistická a sociálno-konstruktivistická. Autorka argumentuje v prospech sociálno-konstruktivistickej pozície. Uvádza, že na sexualitu sa možno nazerať ako na *ktorékoľvek iné kultúrou organizované správanie*. Dôležitú úlohu pri vytváraní a spoločenskom organizovaní sexuality plnia spoločensky rozšírené diskurzy. Autorka popisuje diskurzívne prúdy, ktoré sa na tomto podieľajú. Napriek jasnej argumentácii v prospech sociálno-konstruktivistickej pozície aj tak napokon vo verejnej sfére prevažuje tá esencionalistická, a to kvôli lepšej *inscenácii a rezonancii*.

V prístupe k morálke je autorka konzistentná s tým, ako sa pozerá na sexualitu. Tak ako stavala do opozície sexualitu biologického žitia a sexualitu sociálneho reflektovania, tak píše o morálke danej a morálke reflektovanej, argumentovanej a zdôvodňovanej. Autorka ukazuje, aká je morálka, keď je chápaná ako daná, a ako ju vidíme, keď sa zamýšľame nad tým, kto ju vytvára, čomu slúži, kto a ako sa má podľa nej správať. V súvislosti s morálkou sa zaoberá sociálnou kon-

Poznámky

1 Např. Marková, D., Rovňanová, R. (eds.). 2013. *Sexuality VI: Zborník vedeckých príspevkov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela; Marková, D., Rovňanová, R. (eds.). 2012. *Sexuality V: Zborník vedeckých príspevkov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela; Marková, D. (ed.). 2010. *Sexuality IV: Zborník vedeckých príspevkov*. Bratislava: Univerzita Komenského; Marková, D. (ed.). 2010. *Sexuality III: Zborník vedeckých príspevkov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa; Marková, D. (ed.). 2009. *Sexualities II: Collection of Papers from the Second International Conference held on 30 Sept.–1 Oct. 2008*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa; Marková, D. (ed.). 2008. *Sexuality: Zborník príspevkov z prvej medzinárodnej konferencie realizovanej v dňoch 20. – 21. 9. 2007*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.

TRANSGENDER ME: ZPRÁVA ZE SVĚTA NA POMEZÍ

 / Vítězslav Slíva

Transgender Me je doprovodný program Prague Pride, dnes již každoročního festivalu sexuálních menšin. Problematika transgender osob na rozdíl od tematiky gay a lesbické, stále není v naší zemi dostatečně známá a veřejnost má obvykle zkreslené představy, které skupiny lidí do takové kolonky zařadit. To také znamená, že veřejnost má často o této komunitě stereotypní představy, které korespondují jak s nedostatkem korektních informací, tak se špatnou medializací tohoto fenoménu. Příliš známy nejsou ani životy těchto lidí, kteří se často nacházejí v jakési „šedé zóně“, která je vymezena jak kulturním ukotvením genderu v klasickém západním stylu, tak mediálním nezájmem a obecně neschopností naší společnosti tuto problematiku uchopit pomocí terminologie, kterou

trolou, normativitou, normativními významami skrytými v jazyku, koncepci tabu, hriechu a rizika. Autorka svoj teoretický pohľad na sexuálnu morálku ďalej rozširuje o konštruovanie ženskej a mužskej sexuality v kontexte rodových stereotypov a heteronormativity. Vidí vzťahové a sexuálne formy, resp. organizácie partnerských a sexuálnych vzťahov, buď ako sexuálne scenáre, alebo ako sexuálne biografie, resp. ako sexuálne životné štýly, ktoré obohacuje o výsledky svojho výskumu. Tieto formy, resp. organizácie, skúma a v koncentrovanej forme ponúka výsledky svojho bádania. Ukazuje, ako je sexualita ukotvená a vytváraná v dynamike sociálnych procesov. Približuje rôzne fenomény a podoby sexuality v súčasnej spoločnosti cez reflexívne pohľady deskriptívnej etiky. Ukazuje to, ako sa s premenami sexuality menia normy, pravidlá a hodnoty. V duchu nezávislého a otvoreného bádania nevnáša do svojej práce žiadny nový etický rámec, iba ak ten, ktorý charakterizuje otvorené a nezávislé bádanie v rámci sociálno-konstruktivistickej paradigmy. Autorka sa v svojej práci nesnaží vysporiadať s tradičným kresťanským pohľadom na sexualitu, upriamuje sa len na to, čo zo súčasného skúmania sexuality vyplýva pre etiku medziľudských vzťahov. Ukazuje napríklad, ako sa morálka vyjedná

va v súčasných partnerských vzťahoch. Na záver autorka stručne hodnotí, kam až dospela diverzifikácia partnerských vzťahov a sexuality mladých ľudí na Slovensku a ako súvisia s tradíciou predchádzajúcich generácií.

Niektoré otázky nechala autorka len naznačené alebo čiastočne otvorené. Otázkou napr. je, ako sa fenomény rozšírenej dospelosti, narastajúce kohabitácie, odkladanie reprodukcie do vyššieho veku podpisujú na konštruovaní a žití sexualitu. Otázkou tiež je, ako sa s týmito fenoménmi vysporiadať generácia rodičov a čo je z ich pohľadu normou sociálnej dospelosti vrátane „zrelej“ sexuality. Otázkou je, ako sa ekonomická a materiálna závislosť dospelých detí od ich rodičov podpisuje na ich partnerských aspiráciách a pod. Pre skúmanie diverzít sexuality, resp. sexualít, by bolo prínosné zaoberať sa relatívne neprebádanou oblasťou partnerských a rodinných vzťahov obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit, ktoré sú na Slovensku v súčasnosti opradené diskurzami mýtizácie a patologizácie indického pôvodu. A napokon tiež by bolo zaujímavé študovať, ako sa *vynútené ticho* o sexuálnej výchove a aj iných sexuálnych témach transformuje do kresťanského diskurzu a aký vplyv má tento diskurz na legislatívne, politické a iné sociálne prostredie Slovenska.

NEJISTÁ TUZEMSKÁ VYCHÁZKA DO HISTORIE A PRÍTOMNOSTI MUŽSTVÍ /

JAN SEIDL, ZDENĚK SLOBODA

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, RADMILA, KOHOUTOVÁ, JITKA, PAVLÍČKOVÁ, RADMILA, HUTEČKA, JIŘÍ A KOL. 2012. *KONSTRUKCE MASKULINNÍ IDENTITY V MINULOSTI A SOUČASNOSTI. KONCEPTY, METODY, PERSPEKTIVY*. PRAHA: NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY.

V červnu 2011 uspořádala katedra historie FF UP v Olomouci interdisciplinární konferenci „Konstrukce mužské

identity v minulosti a současnosti“, již se s příspěvkem zúčastnilo 41 badatelů a badatelek. Poněkud užší skupina, či-

máme k dispozici. Letošní ročník Transgender Me se pokusil přiblížit transgenderová témata akcentem na propojení kultury a historie, jelikož transgender lze najít snad ve všech společnostech na planetě. Mnoho z těchto společností jej implementovalo do vlastních kulturních vzorců tak, že se transgender stal přirozenou součástí jejich společností, a to dávno před tím, než by toto téma v Evropě vyvolalo jakýkoli výraznější zájem. Zde lze nejvíce vnímat rozpor mezi kulturami, které bychom často označili jako „primitivní“, a mezi naší „vyspělou“ postmoderně technologicko-konzumní společností, kde oni „primitivové“ mají často mnohem senzitivnější přístup k různorodosti genderu než naše vlastní společnost „západního střihu“.

Letošní, již třetí ročník Transgender Me probíhal převážně v prostorách Národní technické knihovny. Součástí celého programu byla výstava mnoha renomovaných umělců a umělkyně. Z nich můžeme jmenovat například Lukáše Houdka, který se kromě problematiky romské minority a dokumentace této menšiny zabýval také mapováním života hidžer. O těch se zmíním ještě dále.

Dalším z autorů fotografií byl Michael Dvorak, který se mimo jiné věnuje portrétování osob z komunity „Dvou duší“,¹ což jsou příslušníci mnoha severoamerických kmenů. Mezi další autory patřil Jan Khūr, který portrétoval mexické muxes Lenka Klicperová a Jarmila Štuková, které dokumentovaly albánské virginy. Transgender osoby žijící v Africe přiblížily fotografie Zanele Muhiliho.²

Výstava se vedle audiovizuálních materiálů dále věnovala odkazům na transosoby v nordických mytologiích nebo v různorodých domorodých společnostech. Pokud se totiž podíváme na mytologie mnoha národů a především mýty, které se zabývají kosmogonií, odhalíme v nich překvapivě množství primordiálních bytostí s neurčitým pohlavím, které se na známá pohlaví rozdělily až jejich dekonstrukcí na další elementy samotného celistvého bytí. Například v hinduistické mytologii, než Brahma vytvořil sám ze sebe mužský a ženský protějšek, byl oboupohlavní (či bezpohlavní) entitou. Takových případů by bylo možné z různých mytologií vyjmeno-

tající 28 autorů a autorek, pak v loňském roce vydala kolektivní monografii, která z příspěvků na této konferenci vychází. Konferenční původ a ráz monografie, který je u látky u nás dosud málo probádané v podstatě nevyhnutelný, s sebou nese známé výhody, jako je oborová a tematická různorodost, ale i nevýhody, které vysvitnou na následujících řádcích, a vrátíme se k nim i v závěru recenze.

Práce je rozdělena do dvou částí – první se týká konstrukcí maskulinní identity v minulosti, druhá v současnosti. Jelikož jde o rozsáhlou publikaci, i my jsme dospěli k dělení recenzentského kolektivu. Každý zhodnotil jednu z částí tak, jak to odpovídá našemu odbornému zaměření – Jan Seidl polovinu věnovanou minulosti a Zdeněk Sloboda tu věnovanou současnosti.

V prvním bloku historického oddílu podává Michaela Antonín Malaniková přehled, jak s konceptem maskulinity pracuje zahraniční medievistika, a Jiří Hutečka shrnuje, jak zachází zahraniční historiografie s konceptem militární maskulinity, přičemž chronologicky se zaměřuje na 19. století. Zmiňuje se mimo jiné o teorii Johna Toshe o oddělených „jevištích“, na nichž se maskulinita performuje, kdy „úspěšná performance na jednom jevišti se vylučuje s efektivní inscenací maskulinity na jiném“. Již zde, stejně jako na řadě jiných míst v knize, se ukazuje, jak bláhová byla ambice editorů vyhnout se v knize „slovníku (...), kde se neustále artikuluje, operacionalizuje, recipuje, postuluje, reinskripuje či se staví „aditivně“, kterou ohlašují v úvodu (s. 20). Bez podobného pojmového aparátu, který je nutno chápat jako výraz metodologického ukotvení badatelů, nikoli jako samoučelný vrtoch, hrozí, že studium konstrukcí maskulinních identit zůstane odsouzeno k podobě, v jaké je převážně představeno ve druhém bloku historického oddílu – podle našeho názoru v průměru nejslabším.

Druhý blok obsahuje pět příspěvků, jejichž společným prvkem je, že jejich autoři vycházejí z pramenů, které se nějakým způsobem týkají života šlechty v období raného no-

vověku a 19. století. Václav Bůžek na základě různých literárních děl a korespondence popsal ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby. Problémem jeho příspěvku je, že se nedozvíme, v čem byly tyto ideály synchronně či diachronně jedinečné, nebo naopak typické. Autorovou metodou je prostá excerptce několika přímých vyjádření na dosti úzce vymezené téma z jistého pramenného korpusu. Jaké má však takové poznání bez dalšího kontextu význam? Tünde Lengyelová obdobně excerptovala pochvalná vyjádření o mužnosti zesnulých vojevůdců z raně novověkých uherských pohřebních kázání. Oproti Bůžkovi zapojuje také komparativní perspektivu, kdy např. dochází k závěru, že mužský ideál se z těchto pramenů jeví jako variabilnější, ženský naopak jako stereotypnější. Příspěvek Daniela Hupky, který se týká hraběte Jozefa Pálffyho, nepřekračuje meze ilustrace obecně známých modelů na životě konkrétního jednotlivce. Vzhledem k tomu, že každý z autorů tohoto bloku pracuje s jiným typem pramenů, nelze ani postavit vedle sebe např. příspěvky Bůžkův a Hupkův a hledat v jejich konfrontaci odpověď na to, jak se změnil ideál aristokrata mezi 16. a 19. stoletím: oba autoři zkoumají navzájem zcela mimoběžné aspekty. Nejpodnětnějším příspěvkem tohoto bloku je tak text Jiřího Kubeše, který jednak pracuje s typem pramenů, který je pro analýzu konstruovanosti mužských identit v období raného novověku mimořádně příhodný (dopisy mladých šlechticů z kavalírských cest z druhé poloviny 17. století, v nichž autoři reflektují svou situaci na prahu mezi chlapečtím a mužstvím), přičemž zároveň umožňuje popsat rozdíl mezi ideálem a praxí, a jednak se nebojí použít např. pojmu „inscenace těla“, což mu – ve zkratce řečeno – umožňuje nahlédnout za hranice toho, kdy autor dopisu explicitně napíše „jako řádný dospělý šlechtic musím dělat to a to“.

Také příspěvky třetího bloku analyzují prameny, v nichž je nějak přítomen „šev“ (s. 125) mezi dvěma identitami, tentokrát mezi mužskou a ženskou, a také zde se ukazuje,

vat mnoho, bohužel na to není v této zprávě prostor. To, že se letošní Transgender Me zabýval i těmito historickými souvislostmi, je možné vidět jako důležité, jelikož mytologie mají stále silnou pozici v kulturním povědomí jednotlivých společností a velká část z nich má k tématu genderu, a konkrétně transgenderu, co říct.

Podstatnou součástí letošního ročníku byli také pozvaní hosté, kteří zastupovali skupinu obyvatelstva zvanou „hidžry“ a komunitu „Dvou duší“. Pozvanou osobou „Dvou duší“ byl Richard LaFortune, příslušník kmene Jupiků, kteří obývají Aljašku. Hovořil nejen o významu jedinců spadajících do kategorie „dvou duší“ a o rolích, které mohou v různých kmenech zastávat, ale také o problémech, které indiáni primárně měli s kolonisty, kteří často vůbec jejich genderové identity nechápali. Připomněl také historiku o setkání jednoho matriarchálního kmene ze Severní Karolíny s kolonizátory, kde došlo ke zmatenému úvodu při jejich setkání, jelikož indiáni stále očekávali příchod ženy, která povede jednání za stranu kolonizátorů. Reflekoval rovněž problematiku přístupu kolonizátorů, kteří indiány utlačovali mimo jiné i kvůli jejich odlišnému pohledu na gender. Richard dodal, že přístup vlády USA se v některých ohledech nezměnil dodnes.

Podstatná část přednášky Richarda LaFortuna byla věnována právě problematice příslušníků komunity „Dvou duší.“ Tento fenomén je v Evropě a ve světě znám spíše pod hanlivým označením „berdache“, což byl termín pocházející z Perštiny používaný kolonizátory k označení spíše submisivního homosexuálního otroka. Příslušníci komunity „Dvou duší“ vedli dlouhé debaty s kulturními antropology, než přesvědčili je i veřejnost, že použití tohoto termínu nemá nic společného s kulturním fenoménem „Dvou duší.“ Ten sám je totiž jen jakousi zastřešující ideou pro popis jevu, který je doložen u několika set domorodých kmenů napříč Severní i Jižní Amerikou. „Dvě duše“ můžeme chápat jako pojem označující jedince, kteří ze západního pohledu nezapadají ani do maskulinní, ani do femininní škatulky. Různorodé americké kmeny své příslušníky přijímají takové, jací se cítí být, a nesnaží se jejich pozici ve společnosti

že jde obecně o konfiguraci, která umožňuje podnětné analýzy. Radmila Pavlíčková se při výzkumu raně novověkých pohřebních kázání zaměřila na ta pronesená nad zesnulými ženami a přesvědčivě ukazuje, jak metaforika souboje při popisu umírání, který má dosvědčit, že dotyčná zemřela „dobrou smrtí“, implikuje, že jsou ženám připisovány konvenční mužské atributy, přičemž maskulinizace žen v tomto kontextu se nejvíce jako nežádoucí převrácení řádu, ale naopak je vyžadována. Jakub Ivánek přispěl vynikající studií o feminizaci mužských světců, zejména sv. Václava, v českých barokních písních. V konfrontaci s výtvarným uměním, které sv. Václava stále zobrazovalo s mužskými atributy, ukazuje, že nešlo o všeobecný přerod vidění jeho postavy v raném novověku, ale že důvody této inverze je třeba hledat především v celkovém vývoji barokní písně v celoevropském kontextu. Ivánek nepopisuje, nýbrž se táže, a je transparentní v hledání odpovědi.

Čtvrtý blok soustředí příspěvky, které tematizují projevy maskulinní dominance v různých kontextech. Pavla Slavíčková prozkoumala normativní ukotvení role „otce rodiny“ v raně novověkých právních pramenech. Příspěvek je pro téma monografie podstatný, neboť právní předpis lze chápat jako jeden z „nejtvrďších“ vlivů pro konstrukci nějaké identity; z povahy pramene, a obecně právní historiografie, však také vyplývá, že je výrazně deskriptivní. Hana Jadrná Matějková na příručkách lékařů porodníků pro porodní báby z 18. století velmi dobře ukazuje diskursivní konstrukci mužské dominance nad ženami v jednom dílčím hájemství. Její příspěvek je svěže napsaný a dobře se čte; možná tak tomu je i proto, že autorka vůči těmto lékařům zaujala v leccěms podobnou diskursivní strategii jako oni vůči porodním babám. Nemohli však mít někdy ve svých tvrzeních pravdu? Jitka Kohoutová analyzuje na základě ego-dokumentů pocházejících z několika rodin české intelektuální buržoazie 19. století způsoby vnímání otce živitele a dochází k zajímavému závěru, že v tomto kontextu nemu-

selo vadit, pokud otec v materiálním zajištění rodiny naprosto selhával, šlo-li ve vnímání jeho příbuzných zároveň o muže s význačnými zásluhami kulturními či národními. Konečně Jan Mareš na základě jednotlivých textů obsažených ve Svojsíkově knize *Základy junáctví* (1912), ve skutečnosti kolektivní práci třicítky autorů, dobře postihuje paletu názorů na soudobou situaci mužství, na to, zda se nachází v krizi, a na to, jak tuto krizi případně řešit. I zde patří ke kladům příspěvku transparentní výstavba závěrů.

Poslední blok historického oddílu nese název „Diskursivní formace maskulinity“ a obsahuje dva příspěvky. Marcin Filipowicz podrobil analýze různé výroky českých obrozenců o češtině a odhaluje strategie, které volili, aby vyvrátili představu, že její zpěvný charakter implikuje, že je zženštilá, aby odůvodnili, proč samotné aktivní užívání češtiny je aktem mužnosti, a aby ukázali, proč se etnickým Čechům, kteří preferují komunikaci v němčině, naopak mužnosti nedostává. Na tomto textu, zejména je-li konfrontován s jinými příspěvky tohoto oddílu, které vznikly klasickou „metodou přímou“, se snad nejlépe ukazuje potenciál diskursivní analýzy ve studiu konstrukcí maskulinity, kdy cenné závěry lze vytěžit i z pramenného materiálu, který by o věci na první pohled mnoho vypovídat nemusel. Oddíl uzavírá příspěvek Mileny Lenderové, která ukazuje na korpusu společenských katechismů z 19. století, určených převážně mužům, jak je žena čtenářům představována coby objekt, s nímž je třeba se naučit zacházet. Zatímco charakteristiky ženského genderu jsou čtenářům podávány explicitně a jsou zhuštěny do samostatných kapitol, to, jak autoři vnímali mužský gender, je nutno hledat mezi řádky napříč celou příslušnou knihou.

I většinu příspěvků druhé poloviny knihy, která se zabývá současnými konstrukcemi maskulinity, chybí jednoznačnější teoretické ukotvení. Navíc zde chybí text, který by koncepčně překlenul historickou část končící ve druhé dekádě 20. století s lety devadesátými. Obzvláště sociálněvědní

tvorit jen na základě jejich biologického pohlaví. Posluchači a posluchačky přednášky se tak mohli dozvědět, že Jupikové mají genderů šest a Navahové dokonce patnáct. Richard LaFortune dále hovořil o snaze indiánských aktivistů udržet specifické kulturní vzorce a indiánskou kulturu tam, kde to je kvůli státním zásahům mnohdy komplikované.

Další vystupující byla hidžra Abhina Aher. Hidžry lze vnímat jako transgender jedince, kteří v Indii zastávají specifické společenské postavení. Hidžry zastávaly v dávných dobách významné pozice, jelikož jejich oboupohlavnost byla ztělesněním dokonalosti. Transgender člověk byl podle indické víry považován za osobu, která prožívá svůj poslední život před vyvanutím do blaženého stavu „nebytí“. Společnosti se k jedincům, které bychom mohli nazvat hidžrami, stavěly různě: někde hidžry požívaly velkého významu, jinde byly zavrhovány. Z historického hlediska tedy vidíme, že situace hidžer byla různorodá, jejich současná sociální pozice v Indii je tristní. Stejně tak přijetí této široké skupiny osob v různých kulturních okruzích je z hlediska jejich sociálního postavení rozporuplné. Abhina Aher hovořila především o problematice přijetí hidžer v současné indické společnosti. Hidžry jsou často znásilňovány, jejich samotný sociální status je velmi nízký, kastrачní operace obvykle probíhají v nehygienických podmínkách a hidžry takto odoperované a následně ponechané na ulici často vykrvácejí. Indický velvyslanec, který byl na tuto debatu pozván, se následně snažil obhájit současnou indickou politiku, která se pokouší této komunitě vyjít vstříc jak z hlediska legislativního, tak i obecně sociálního. Současná komunita hidžer v Indii zahrnuje kolem 50 milionů jedinců.

Letošní Transgender Me byl přínosný především proto, že kladl důraz na společnosti, které mají k genderu naprosto odlišný přístup, než je ten klasický západní „bud’ – anebo“, stejně tak letošní ročník poukázal na problémy, které v této oblasti stále existují a jejichž řešení je nadále otázkou budoucnosti.

texty by potřebovaly interpretačně doplnit o socialistickou zkušenost a identitu muže (a konfrontovat se s nimi), jelikož snaha některých autorů a autorek o ukotvení v angloamerické odborné literatuře vede k přehlížení zásadních faktorů konstrukce současného mužství v České republice.

Patrně nejlepším textem je proto hned text první, od zkušeného sociologa Martina Fafejty, na jehož textu o deinstitutionalizaci otcovství je nejen znát jasné sociologické ukotvení, ale také to, že se oblasti systematicky dlouhodobě věnuje. Fafejta si všímá, že současnými ambivalentními tlaky již není otcovství v kontextu rodiny ustavováno matkami. Muži jsou na jednu stranu vystaveni konfliktu žitlivosti a péče, která v posledních letech nabývá na pozitivní medializaci, na druhou stranu ale zůstávají závislí na matkách, které stále drží jak reálný, tak ideologický monopol nad péčí o děti. Ženy sice muže v péči podporují, ale nijak jim pronikání do péče neusnadňují (obrácená parafráze Beckova pozorování z pronikání žen do veřejné /mužské/ sféry; s. 256). Zabývá se otcovstvím nejen během trvajícího vztahu, ale také po jeho rozpadu. Upozorňuje například na to, že po rozpadu se zpravidla akceptované pečující otcovství stává nežádoucím. Na muže je tak vyvíjený tlak ambivalentních rolí. Ten je podobný požadavku na slaďování péče a práce kladeným na ženy již desítky let, což Fafejta zapomíná dodat. Menším nedostatkem textu je také to, že Fafejta příliš nereflektuje specifickou situaci otcovství před rokem 1989, kdy muži neměli faktickou žitlivostskou roli, která byla substituována např. kutěním, které sice přivádělo muže do privátní sféry, ale neznamenalo jejich zapojení se do ní. V 90. letech se v rámci procesu refamilializace objevila snaha „žitlivostskou“ roli muže rekonstituovat.

Opomíjení českého kontextu je symptomatické pro text Martina Běřeše. Ten sice v úvodu uvádí, že u nás není dostatek výzkumů k jeho tématu vlivu nezaměstnanosti na (hegemonní) maskulinitu a potažmo na otcovství, nicméně postavení práce v identitě českého (a slovenského) muže

je možné na základě poznatků o genderovanosti pracovního trhu i o otcovství u nás před rokem 1989 i po něm alespoň načrtnout. Následně je pak možné tento vliv na základě zjištění ze zahraničních výzkumů více prokreslit. Text je tedy přehlídkou anglo-amerických poznatků, které je velice těžké vztáhnout k naší zkušenosti. Ojedinelé věty uvádějící např. romské muže nebo vícenásobné otce v ČR pak působí spíše nepatřičně. Bez příslušného kontextu a nepříliš srozumitelně jsou také uváděny různé termíny a jevy, např. periodizace reflexe genderu (maskulinity?) ve výzkumech pracovního trhu.

Hlavním konceptem nejen tohoto textu je hegemonní mužství od Connell. To je zpravidla citováno z učebnice *Masculinities* z roku 1995, málokdy ale autoři a autorky reflektují jeho přepracování (spolu s Messerschmidtem) a téměř všechny texty zapomínají na to, že hegemonní mužství je pro Connell procesem a praktikami – ne tolik identitou –, a dále, že nabývá kulturně globálních a lokalizovaných podob. Proto např. dělnická maskulinita v příslušném kontextu může být hegemonní a maskulinita bílých límečků souhlasnou či alternativní. Nejen Connell píše o praktikách mužů z dělnické třídy, kteří feminizací jinak globálně nadřazených maskulinit vytvářejí lokální hegemonii své maskulinity. Proto asi nejzajímavější je v Běřešově textu poznatek Willott a Griffin, že muži nemající ekonomický a sociální kapitál (pramenící z absence placené práce) investují do symbolického kapitálu, jehož nositelem je jejich tělo.

„Hegemonní mužství“ je pak v textu od Jakuba Machka o maskulinitě v normalizačních seriálech nadužíváno, až možná zneužíváno. To, že autor jednou používá spojení „hegemonní“, jindy „hegemonické“ a tu zase „hegemoniální“ mužství, ukazuje, že s ním zachází spíše jen přibližně. Matoucí je uvedení hegemonie od Gramscioho nejen ve vztahu ke konceptu Connell, ale především proto, že v textu pracuje s konceptem ideologie (u Halla), což není totéž. Výběr seriálu *Žena za pultem* pro analýzu je zvláštní, jelikož se

Myslím, že je na čase poučit se z kulturního dědictví těchto společností, které zpravidla nazýváme „primitivními“, a přijmout transgender osob, jež žijí i okolo nás, v naší kultuře, takové jaké jsou, bez ohledu na odlišnost jejich genderu, či, chceme-li, pohlaví, které je v naší společnosti považováno za zásadní – přirozenou – definiční normu. Doufám také, že další ročníky Transgender Me se budou nastolenou otázkou a způsoby jejího řešení dále zabývat.

Poznámky

1 Pojmem lidé „Dvou duší“ odkazují na komunity Two Spirit. Pojmenování „Two Spirit“ si američtí indiáni vybrali jako reprezentativní název pro jedince z rozličných kmenů, jejichž gender je z naší západní perspektivy nestandardní. Pod pojem Two Spirit spadají stovky označení pro rozličně genderově vnímané jedince napříč celou Amerikou a mnoha kmeny. Pojem „Dvou duší“ je možná poněkud neohrabaná snaha vytvořit český ekvivalent tohoto termínu, při jeho použití je třeba mít na paměti, že jde o termín zastřešující stovky různých genderových pojmů.

2 Houdek, L. 2013. „Transgender me.“ [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.techlib.cz/cs/2583-transgender-me/>>.

TROCHA POZORNOSTI PRO SEXUALITU A GENDER V POPULÁRNÍ KULTUŘE / Zdeněk Sloboda

Studia populární kultury, genderu a sexuality toho mají hodně společného. Nejde jen o to, že se v populární kultuře reprodukují lokální i globální genderové i sexuální vzorce a identity. Také obráceně není možné odmyslet vliv populární kultury na konstrukce genderu

riál neobsahuje silné mužské postavy. Autor se tak dopouští podivného protimlůvu, kdy uvádí hlavní hrdinku Annu Holubovou jako ideál socialistické ženy, která podle jeho názoru přebírá charakteristiky hegemonního mužství, kde jednou z charakteristik je mateřská péče o ostatní. Také uvádí, že se Anna více věnuje sociálním vztahům v okolí než kariéře (s. 294). Toto jsou přece charakteristiky opozitní od maskulinity, natož té tradiční, dominantní, příp. hegemonní (ve většině kontextů). Ikonickými maskulinitami normalizačního seriálu byli přece doktor Sova a doktor Blažej (příp. saniták Vojta Jandera nebo vojín Milan Kouba), které bych v textu očekával. Na pozitivní strunu: trefné analytické poznámky má Machek ve spojitosti se seriálem *Inženýrská odysea*. Přesto se nemohu ztotožnit s jeho shrnutím, že normalizační seriál poskytoval silný model maskulinity pro únik. Ač je prakticky nemožné na základě seriálových reprezentací usuzovat na recepci publika, domnívám se, že je tomu naopak – Dietlovy seriály zobrazováním chybujících, obzvláště rodinně neúspěšných mužů požívajících výsadní sociální postavení (starosta, doktor, inženýr ...), nabízely běžným mužům za socialismu konstrukt maskulinity s různými trhlinami, které umožnily se s nimi identifikovat – i muži s mocí bývají bezmocní.

Radmila Šváříčková Slabáková, jedna z editorek knihy, ve svém textu „Od živitele k novému muži?“ složeném z biografických rozhovorů částečně zaceluje trhlinu knihy v podobě vykořenění české maskulinity z jejich „socialistických kořenů“. Na základě vyprávění starších mužů si všímá silného propojení jejich maskulinity s ne/možností práce, obzvláště té manuální na venkově, a s marností v podobě nedocení práce celkově; dále propojení práce s některým ze starších mužských příbuzných; nárotoři také líčili své matky v souladu se stereotypem konce 19. století, detailněji a s obdivem své otce; vytěšňovali zkušenosti s tělesnými tresty a snažili se nezapojovat do svého příběhu emoce. Zdařilý text a zajímavé interpretace možná trochu brzdí příliš mno-

ho citací. Příspěvek bohužel neplní slib teoretické reflexe konceptu hegemonního mužství od Connell aplikovaného na české prostředí (s. 300), i když to neubírá jeho zajímavosti a podnětnosti.

Text od Evy Kaněčkové ztělesňuje neduhy konferenčního sborníku s nepříliš ukotveným tématem. Nejen, že se prakticky netýká maskulinity, ale prostřednictvím citování (sice dobrých, ale stále jen) příruček pro učitele objevuje již dávno objevenou oblast genderově citlivé pedagogiky. Název článku „Maskulinní identita jako důsledek a problém genderové výchovy“ je vlastně zavádějící. Autorka mimo jiné opomíjí či nevytěžuje sociologické práce nebo nesystematicky pracuje s pojmy, jako je identita, role, osobnost, které patrně vnímá synonymicky, ač vycházejí z naprosto jiných paradigmatických a oborových východisek.

Další texty, které by se daly zařadit spíše do oblasti uměnovědné, vždy přinášejí a představují nějaký zajímavý jev týkající se maskulinity. Je u nich ale vždy nějaké ale. Barbora Půtová představuje koncepty „dandyho“ a „metrosexuála“. (Marketingové) charakteristiky, kterými jsou tyto koncepty popisovány, nevystavuje žádné teoretické reflexi. Také k nim nepřidává český kontext, a tak si u metrosexuality nevíšimá české „kontaminace“ homosexualitou. Otázkou rovněž je, nakolik jsou tyto konstrukty mužství pro nás vůbec relevantní. Marta Součková ve své analýze syžetů próz polistopadových slovenských autorů objevuje zajímavé výzvy, před které autoři své muže staví (těhotný muž, muž vyrovnávající se s lesbickou nevěrou své ženy, muž ve světě opanovaném ženami, především matkou). Je ale ve své analýze popisná a dostatečně maskulinitu, feminitu ani sexualitu teoreticky nezarámovává. Stejně jako Lenka Suchá ve svém rozboru mužských hrdinů v prózách Máriuse Kopcsaye, která se o vykročení z popisnosti a určité ukotvení pokouší až v posledním odstavci. Zde přichází s jakýmsi reklamním „ideálem správného muže“ (s. 361), který sama uvádí v uvozovkách. Tomuto ideálu postavy z próz nedostá-

a sexuality nejen v současné společnosti, ale i v historii. Bez nadsázky můžeme jmenovat doložený vliv Goethova Werthera na sebevražednost mladých mužů v 18. století, která měla rozhodně něco společného s konstrukcí mladé maskulinity. Můžeme ale jít třeba až do – dnes sice vnímaného jako již klasického – období vyobrazování mužů a žen v antickém Římě a Řecku. Tyto obrazy feminity, maskulinity a s nimi spojené sexuality (pro nás je např. ne vždy běžné vidět obrazy nahých mužských těl i s odhalenými genitáliemi) nacházely své místo nejen v nástěnných výmalbách dekorujících domy těch bohatých, ale objevovaly se i na „spotřební“ keramice a dalším zboží. Ve své době je bylo možné vnímat nepochybně jako populární a „masové“. A s trochou nadsázky bychom se mohli pustit do úvahy, nakolik nejpopulárnější (podle počtu výtisků určitě) kniha na světě – Bible – ovlivňuje a ovlivňovala to, jak byla v naší kultuře vnímána žena, muž a obzvláště jejich sexualita. Zde se ovšem dostáváme na tenký led kulturní proměnlivosti hodnot, které v konkrétní době určovaly, co je tzv. vysoká a co je naopak nízká kultura (definujeme-li kulturu úzce ve spojitosti s uměním a fyzickými – v případě písní, básní atp. i duševními – kulturními artefakty). Vymezit kulturu samu o sobě můžeme různě a celá kulturní teorie či sociologie kultury se tomu již dlouho systematicky věnují bez nějaké ucelnější shody. O to složitější je pak vymezit onu populární kulturu. John Storey ve své Cultural Theory and Popular Culture uvádí až šest soupeřících přístupů, jak ji definovat. Ten postmoderní přichází s tím, že hranice mezi populární kulturou a tzv. vysokou je setřena (např. tím, že si můžeme doma pověsit kalendář s „obrazy“ Van Gogha).

Nejde ale jen o tuto tematickou a obsahovou provázanost populární kultury a genderu či sexuality. Zásadním společným znakem je i paradigmatické a oborové pozadí studií zabývajících se genderem, sexualitou i populární kulturou. Stojí za nimi především kritické teorie společnosti a kultury podporované etnografickým a jazykovým obratem, který přenesl pozornost od toho, „co dělají s lidmi kulturní artefakty“, na to, „co dělají lidé s kulturou a kulturními artefakty“, jak jim rozumí, jak je ne/začleňují do své každodennos-

vají – jsou tlustí, hypochondři nebo vedou disharmonické vztahy se ženami. Podle autorky tak nastavují zrcadlo společnosti, která vyžaduje ideál. Kdyby se Lenka Suchá pokusila konfrontovat dílo se zkušeností (česko)slovenského muže posledních padesáti let, mohla odlišně interpretovat to, že přes všechny krize maskulinity požívá muž patriarchálních privilegií stále. Vladimír P. Polách si ve své analýze sci-fi románu *Neuromancer* spolu s Donnou Harraway a dalšími všímá potenciálu, jaký kyberprostor a propojení člověka s technologií má pro rozbití genderového řádu. Obzvláště je zajímavá intenzita, s jakou dochází ke ztrátě tělesnosti u mužů na úkor rácia, uspokojovaného ve virtuálním světě. Škoda jen je, že takový rozbor autor neprovádí na nějakém českém sci-fi díle, ale na již mnohokrát analyzovaném americkém románu z roku 1984. Do kyberprostoru po stopách konstrukce feminity a maskulinity se pouští i Jaroslava Kubátová, která představuje výzkum užívání avatarů v prostředí Druhého života (*Second Life*) studujícími Univerzity Palackého. Sama autorka si všímá metodologických nedostatků zkoumání tohoto fenoménu. Text je tak především shrnutím několika (kvantitativních) zahraničních výzkumů, které například upozorňují na to, že muži častěji používají ženské avatar(k)y a jsou v této výměně genderu „čestnější“, že tedy zpravidla vydrží déle; tematizují také to, že uživatelé a uživatelky mají tendenci vytvářet atraktivnější avatar(k)y, než jsou oni sami. Text mající charakter spíše reportu z výzkumu také necitlivě pracuje s termínem „pohlaví“ a „gender“, které zaměňuje.

Perlou „současné poloviny“ knihy je závěrečný text mediálního vědce Michala Bočáka, který se velice erudovaně a propracovaně, v kontextu nejen genderových studií nebo kritických mužských studií, ale také queer destabilizace genderových konceptů zabývá diskursivním charakterem hetero porna a gay porna. Zde si všímá především podobností, posunů a opaků v konstrukcích maskulinity a mužské sexuality v rámci zobrazovaných sexuálních prak-

tik a u protagonistů, ať už heterosexuálních mužů v hetero pornu, nebo heterosexuálních či homosexuálních mužů v gay pornu.

Jak zakončit tuto recenzi? Měli bychom tendenci nechat ji neukončenou, jako je velká část příspěvků v naší recenzované publikaci. Přesto se podívejme na to, co je pro časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, v němž recenze vychází, nejzásadnější. Úvod do knihy i její závěr obsahují stručnou konceptualizaci předmětu zájmu příspěvků, tedy mužství, na které je podle deklarace nahlíženo z genderového, sociálněkonstruktivistického a kritického úhlu pohledu. Nicméně to má několik háčeků: 1. Příspěvky především historické a uměnovědné často teoreticky koncept mužství vůbec neukotvují. Někdy s ním pracují značně popisně, nekriticky a jen povrchně ho dávají do vztahu s jinými konstrukty (ženství, dětství, jiné mužství atp.). To je ale zásadní, protože mužství je konceptem vztahovým a intersekcionalním. 2. Případný teoretický rámec (v úvodu, závěru a v části příspěvků) sice obsahuje základní texty z oblasti studií maskulinit, ale staršího data (např. často citovanou učebnici *Masculinities* od Connell z roku 1995), a tak nereflektuje současný zahraniční diskurs. 3. U příspěvků zabývajících se především současností jsou nekriticky přebírány, někdy až nadužívány koncepty západní. Velice zřídka je reflektována specifická česká zkušenost (např. socialistického muže a otce). Pokud si kniha dala za cíl otevřít pole maskulinit pro české bádání, měla být v tomto ohledu důslednější. 4. Texty nejsou konsekventní v používání termínů, často i zásadního charakteru, jako jsou např. gender / rod / pohlaví nebo hegemonní maskulinita.

Toto vedle chybějícího přehledu autorů a autorek a pouze výběru z použité literatury, kde ty nejzajímavější zdroje, které zpravidla neznáte a rádi byste je dohledali, nenajdete, vede k ambivalentnímu vztahu k této knize. Po přečtení tak zůstává v mysli otázka, zda je pro rozvoj určitého pole vhodnější, je-li představeno skutečně celé spektrum bádání,

ti, jak a proč je tvoří a přetvářejí. Jeden z uznávaných klasiků kulturních studií, John Fiske (Understanding Popular Culture), zdůrazňuje přesunutí pohledu na způsoby užívání a „čtení“ takových kulturních obsahů, kde konzumace kultury (významů, hodnot, potěšení ...) je součástí individuální každodennosti, která je mocensky formována zkušeností, třídou, rasou nebo třeba právě genderem. Z oborového hlediska je dále zajímavé, že významnými (někdy i prvními) akademiky a akademičkami zajímajícími se jak o feminismus nebo sexualitu (Eve Kosofsky Sedgwick, Michel Foucault), tak i populární kulturu (Stuart Hall, Richard Hoggart) byli lidé s klasickým humanitním (ne tolik sociálněvědním) vzděláním v dějinách a především v literární vědě.

Od doby svých počátků po polovině 20. století ovšem multidiscipinární (pop)kulturní studia (propojená např. s mediálními studii, etnografií nebo sociologií) „vyrostla“. V rámci nich tak krystalizují studia televize, komiksu, fanouškovství nebo herní studia (Television Studies, Games Studies, Fan Studies, Comics Studies) a další. Výjimkou už dávno nejsou mezinárodní konference zabývající se různými aspekty studia populární kultury. Jedním z takových setkání je i mezinárodní konference EUPOP pořádaná poprvé v loňském roce v Londýně Evropskou asociací pro populární kulturu (EPCA). Druhý ročník konaný na přelomu července a srpna 2013 se konal ve Finsku, kde se organizace ujal místní Mezinárodní institut pro populární kulturu (IIPC) Univerzity v Turku a Asociace populární kultury Finska (PCA – Finland). Jelikož téma genderu a sexuality je, jak jsem se pokusil načrtnout výše, v rámci studií popkultury významné, věnovali mu organizátoři (z iniciativy Amy Burge z anglické University of York) speciální výzvu a šest panelů z celkových dvaceti šesti.

Vedle hlavních přednášek (např. Švédky Evy Kingsepp o banalizaci zla ve sci-fi filmech o nacitech a nacistických zombie) a panelů na témata populární hudby, komiksu, módy ve filmu, celebrit, kriminálních románů, městské zkušenosti nebo divadelních před-

které nutně zahrnuje výkony nadprůměrné i problematické kvality. A zda by nebylo bývalo přínosnější, kdyby editoři vydali knihu sice útlejší, ale pouze s hodnotnými příspěvky.

Doufáme, že naše recenze bude pro čtenáře a čtenářky vodítkem, na které kapitoly knihy se při čtení zaměřit, protože několik z nich za to opravdu stojí.

POHLED NA SPOLEČNOST PROSTŘEDNICTVÍM SPOLEČENSKÝCH KONSTRUKTŮ NE/ZPŮSOBILOSTI A HENDIKEPU / ROMANA VOLEJNÍČKOVÁ KOLÁŘOVÁ, KATEŘINA (ED.). 2012. JINAKOST – POSTIŽENÍ – KRITIKA. SPOLEČENSKÉ KONSTRUKTY NEZPŮSOBILOSTI A HENDIKEPU. ANTOLOGIE TEXTŮ Z OBORU DISABILITY STUDIES. PRAHA: SLON.

Kniha *Jinakost – postižení – kritika* je antologií textů z oboru *disability studies* a rozebírá témata, kterým v českém prostředí nebyla dosud věnována dostatečná pozornost. V českém jazykovém prostředí tak bude sloužit nejen jako přehled zásadních textů v tomto oboru, ale také jako úvod, zejména díky úvodní studii editorky Kateřiny Kolářové i medailonkům autorů a autorek jednotlivých textů.

Slovy editorky je cílem knihy ukázat, že „...ne/způsobilost a „postižení“ nejsou prostými faktickými popisy (...), ale že se jedná o abstraktní a analytickou kategorii popisující a rozkrývající způsoby sociální diferenciaci a hierarchizace“ (s. 17). Jednotlivé texty obsažené v antologii se z různých hledisek vracejí k významu toho, když někoho označíme za postiženého nebo ne/způsobilého, a k důsledkům, které toto označení dotyčné osobě přináší. Být označen/a jako postižený/á s sebou mimo jiné nese i hierarchizaci či stigmatizaci. Kniha se kriticky staví proti stávajícímu dominantnímu diskursu a pojetí postižení. Toto pojetí podle editorky Kateřiny Kolářové „...nahlíží na „postižení“ jako na specifickou problematiku konkrétních menšinových skupin, a tak ve svých důsledcích slouží jako efektivní nástroj udržování společenských hierarchií“ (s. 30). Jednotlivé kapitoly rozebírají otázky týkající se jak „nega-

tivního pojetí“ postižení a ne/způsobilosti, které tělesnou a mentální jinakost definuje jako odchylku od normality, jako něco, co je potřeba vyléčit či utlumit, jako něco, co ve „zdravé společnosti“ nemá místo, tak některé kapitoly poukazují na negativní dopad „pozitivního pojetí“ postižení a ne/způsobilosti, které postižené jedince definuje jako hrdiny/ky, kteří každý den svádějí boj s tělesnou či mentální jinakostí a snaží se žít „normální“ plnohodnotný život nebo se alespoň přiblížit onomu ideálu „zdravé společnosti“. Oba diskursy utvrzují a reprodukují stigmata a zároveň se podílejí na útlaku těchto jedinců. Obě pojetí současně odkazují k tendenci společnosti vnímat postižení a ne/způsobilost jako odchylku od normy a vznášejí tak otázku „Co je ve společnosti normální život?“ Perspektiva dominantního pojetí normality spojuje „normální život“ s tělesným i mentálním zdravím a postuluje, že postižení nemohou žít plnohodnotný život. Ať už negativní či pozitivní vnímání, obě odsouvají postižené mimo normalitu. Právě tento diskurs jednotlivé texty rozkrývají, kritizují a dekonstruují, díky čemuž „... antologie nabízí perspektivy, které tělesnou a mentální jinakost zasazují do kontextu širších společenských vazeb a kontextů a především demonstují její analytický potenciál“ (s. 31).

stavení, bylo možné navštívit i specifické panely zabývající se feminitou, maskulinitou, sexualitou nebo romantikou. Mezi zajímavé příspěvky z těchto sekcí patřila analýza proměny motorkářské maskulinity ve spojitosti s používáním koženého oblečení na stránkách britských časopisů v letech 1945–1965. Laura Saarenmaa přednesla pro mě osobně šokující příspěvek o propojení zobrazování ženské sexuality (až pornografickým způsobem) a vojenství ve finských časopisech pro muže 40.–70. let 20. století. Zobrazování vojenství zde vedle fotografií masových hrobů a reportáží z vojenských konfliktů bylo spojeno až s glorifikací nacistického Německa, včetně přetiskování jeho symbolů. Na titulní stránce z roku 1965 časopisu Miesten Maalima se tak objevila polonahá žena vedle Hitlerovy podobizny. Několik dalších příspěvků v sekci sport či násilí se nemohlo nedotknout maskulinit(y). Například příspěvek Kaj Ahlsveda se zabýval budováním národní, klubové i mužské identity prostřednictvím hudby, která se hraje na sportovních stadionech. Konstrukcí feminity jedné z ženských postav (Cersei) fenomenálně populárního fantasy díla současnosti Game of Thrones (TV seriál) / A Song of Ice and Fire (knihy), nebo postavou M v posledním filmu o Bondovi, maskulinitou v knihách červené knihovny odehrávajících se v Arábii nebo v historických válečných filmech (americký film odehrávající se v antickém Řecku a čínský Red Cliff) se zabývaly příspěvky další. Zajímavý byl panel věnující se lásce a romantice v populární kultuře, kde Němka Anett Holzhaid na příkladech pohlednic z počátku 20. století, jimiž si lidé vyznávali lásku, analyzovala, jak se ve vyobrazeních a textech vytváří láska a romantika v době, kdy např. projevovat své city bylo dívkám vlastně zakázáno. Do stejného časového období směřovalo i bádání Rakušana Chrise Baumanna, který se zabýval prvními pornografickými (z našeho současného pohledu spíše směšně erotickými) filmy, kde si všiml jak kontextu jejich vzniku (rekrutování herců a především hereček ochotných se svléci), tak jiného způsobu narace a hraní, který muže-diváky nebo protagonisty ve filmech situoval do pozice přihlížejícího „lechtivým“ scénám, kterého si tu

V úvodu knihy je kapitola, která se věnuje politice překladu a teoretickému vymezení pojmů. Vzhledem k tomu, že všechny texty v antologii byly původně v anglickém jazyce a do této antologie byly přeloženy, považuji tuto kapitolu za stěžejní část knihy. Kapitola začíná vysvětlením pojmů hendikepu a postižení v českém diskursu. Editorka zde ukazuje na různých citacích z českých slovníků a odborných knih, jak jsou tyto pojmy definovány a konceptualizovány. Jak editorka upozorňuje, tato sonda do českého diskursu v oblasti postižení a hendikepu znázorňuje neadekvátnost používání těchto termínů a zároveň poukazuje na to, jak samotný obsah těchto termínů slouží k hierarchizaci či stigmatizaci jedinců, jež jsou označeni jako postižení. Editorka například ukazuje kauzální vztah mezi hendikepem a postižením – postižení bylo ve vybraných citacích definováno jako „biologická“ mentální či tělesná jinakost, zatímco hendikep jako „sociální postižení“, neboli jako důsledek postižení v každodenním životě společnosti. Editorka tím ukazuje, že „...hendikep je pojednán jako kauzální důsledek biologického faktu (...), je pomocí této kauzality naturalizován jako pomyslně přirozený důsledek postižení; hendikep je již vždy postižením“ (s. 45). Díky této sondě do kauzálního vztahu postižení a hendikepu lze vysledovat i určité dopady – např. pohled na postižení jako na „biologický“ aspekt jedince může vést ke hledání řešení v individuální rovině, může se stát, že se budeme snažit „léčit“ postiženého jedince a tím budeme přehlížet sociální bariéry, které postiženým brání v participaci na společenském životě, a samozřejmě budeme také napomáhat naturalizaci postižení. To je jen jeden z mnoha důsledků kauzálního vztahu, který editorka v této kapitole tematizuje. Těmito a dalšími příklady editorka upozorňuje na neadekvátnost a problematičnost těchto pojmů. Z tohoto důvodu překladatelky a Kateřina Kolářová navrhuje nové pojmosloví a nové přístupy k termínům, které jsou užívány v této antologii, a také diskutují o „politice překladu“ (tzn. jak jednotlivé termíny překládat, aby se

vyhnuly stigmatizujícím důsledkům). Další zajímavou debátou této kapitoly je otázka překladu termínu *disability* – tento termín překladatelky a editorka překládají jako tělesnou jinakost nebo nezpůsobnost (zatímco termín tělesné jinakosti využívají jako širší koncept, termín nezpůsobnost využívají v případech, kdy je tělesná jinakost zasazena do konkrétního společenského či historického kontextu, čímž chtějí zachovat historicitu daného termínu a zdůraznit, jak se tento termín používá v daném kontextu). V závěru této kapitoly se editorka vyjadřuje i k politice překladu názvu oboru *disability studies*. Tento termín překladatelky a editorka nechávají bez překladu – svoji volbu zdůvodňují snahou odkázat na již rozvinutý obor, který se v zahraničí ustavil, na soubor textů, které byly pod hlavičkou tohoto oboru napsány, a také snahou uchovat historii oboru i kritické debaty, které v tomto oboru vznikaly. Podle editorky a překladatelek by se překladem do češtiny všechny tyto významy ztratily. V průběhu celé kapitoly editorka upozorňuje na neadekvátnost a problematičnost termínů postižení, hendikep, ne/způsobnost apod. a prostřednictvím nastínění politiky překladu se snaží rozpohybovat naše uvažování o postižení či hendikepu směrem k určité kritické reflexi těchto termínů. Nepřeložit název oboru *disability studies* může do jisté míry tyto snahy editorky a překladatelek zpomalit – samotný název oboru pracuje s termínem *disability*, který za prvé editorka v této kapitole rozebírá, a současně ukazuje na neadekvátní využití překladu tohoto termínu v českém jazyce a navrhuje, jak tento termín v konkrétních situacích překládat, a za druhé tento termín v sobě obsahuje jak slovo *ability* neboli schopnost, tak i negující předponu *dis-*, která posouvá význam tohoto slova ke stigmatizujícímu pojetí postižení, kterému se snaží v této knize vyhnout. Samozřejmě není jednoduché ustavit nový název oboru, na druhou stranu neznalost a přehlížení tohoto tématu v českém prostředí dává určitou možnost k zavedení nového českého termínu pro obor *disability studies*, který by mohl ob-

a tam protagonistky všímají a laškovají s ním. Ženy jsou tedy objektem pro mužský pohled (male gaze). V jednom z panelů zabývajícím se genderem a sexualitou jsem také představil svoji analýzu gay a lesbických postav, které se vyskytly v původních seriálech produkovaných od 90. let u nás. V seriálech jsem si všiml vedle konstanty stereotypních postav pro zasmání posunu od postav negativně tematizujících homosexualitu a často majících jediný dramatický potenciál v podobě coming-outu k postavám zobrazovaným i v dalších běžných životních situacích.

Konference EUPOP 2013 konaná ve finském Turku ukázala, že aspekt genderu a sexuality v analýze a teoretickém uchopování populární kultury je nejen nosný sám o sobě, ale je zpravidla neoddělitelný od jiných témat – romantiky, násilí, sportu, války, módy atd. Jak se ukazuje i v mé vlastní akademické zkušenosti a práci v českém prostředí, populární kultura je oblastí přístupnou studujícím a mladým lidem, není jí ovšem výzkumně dáván příliš významný prostor, jejímu teoretickému ukotvení často rovněž není věnována přílišná pozornost. Obdobně tomu je ale i u sociálněvědního zájmu o gender, především maskulinitu, a sexualitu, kde teoretický rámec často sklouzává ke stereotypizování, povrchní práci s koncepty nebo k přejímání oborově, především paradigmaticky nepřislušných konceptů (např. z psychologie či sexuologie), jelikož jsou snadno po ruce. Mediální studia si vysloužila nálepku vědy o Mickey Mouseovi a kulturní studia jsou nejčastěji spojována s domácími půtkami o televizní ovladač, kde muž chce ženě přepnout oblbnující nekonečné seriály na sport. Je to sice možná z pohledu tradičnějších akademických oborů „nízká zkušenost“, přesto je to ale naše zkušenost téměř každodenní (se seriály, filmy, hrami, módou, sledováním sportu, divadla, posloucháním hudby atd.), která si kvalitní odbornou pozornost – i tu specificky orientovanou na pozici genderu a sexuality v ní – rozhodně zaslouží. Například v podobě kvalitní mezinárodní odborné konference.

sahovat i významy, jež překladatelky a editorka považují za podstatné.

Tato kapitola je stěžejní, protože ukazuje, jakým směrem se s ohledem na pojmosloví bude celá kniha ubírat. Poukázání na slabé stránky těchto pojmů v českém diskursu postižení a jinakosti a konkrétní vymezení jednotlivých pojmů, čtenářům a čtenářkám nabízí určitou optiku, jak následující texty číst, nebo spíše jak byly jednotlivé texty překládány. Úvaha o používaném pojmosloví podporuje širší záměr editorky a překladatelek, tj. odpoutat otázku postižení např. od kauzálního vztahu postižení a hendikepu a poukázat na sociální konstruovanost těchto pojmů.

Kniha je rozdělena do tří částí. První část se věnuje určitým teoriím a konceptům tělesné jinakosti jako ne/způsobivosti. Druhá část knihy rozebírá ne/způsobivost těla a myslí v kontextu různých diskursů a identit. A třetí část knihy ukazuje možnosti interdisciplinární spolupráce jednotlivých oborů, jejichž průsečíkem je/byla právě ne/způsobivost. Texty vycházejí především z poststrukturalistické teorie diskursu a z teorie performativity, což může být do jisté míry selektující, na druhou stranu zvolené texty nabízejí velice širokou škálu témat, postojů a názorů.

Je škoda, že se v antologii objevily jen zahraniční články. V úvodu knihy editorka sice upozorňuje, že v českém akademickém prostředí není téma jinakosti či postižení tak rozšířené, ale přesto by stálo za to nabídnout čtenářstvu také texty z českého prostředí (například kritické reflexe českého diskursu o postižení a jinakosti). Do jisté míry úvod knihy, především kapitola o politice překladu a teoretickém vymezení pojmů, mapují alespoň problematiku a neadekvátní pojmosloví, které se v této oblasti objevuje.

Jak již bylo řečeno, kniha je rozdělena do tří částí, přičemž každou část uvádí Eli Clare úryvky z autobiografické knihy. Úryvky jsou úvahami nad otázkami normality, zdraví, postižení, ale i homosexuality. Tyto úvahy jsou úvahami člověka, který nejen o postižení a ne/způsobivosti píše, ale

sám je postižený a ve vybraných úvahách o svém postižení přemýšlí – například v eseji *Jak zdolat horu* přemýšlí o „příběžích supermrzáctví“, neboli o příběžích postižených, kteří své postižení překonali tím, že uběhli maraton, našli si partnery nebo zdolali horu. Zde je ukázáno, že za tímto příběhem oslavujícího člověka, který překonal své postižení a překonal sám sebe, je jen soucit a tragédie. Nejprve musí být postižený bezmocný, aby mohl být hrdinou, který sebe nebo něco překonal. Nejde o oslavu úspěchu, ale o překonání protikladu vítězství a postižení. Tím, že Eli Clare uvádí každou část knihy, dochází k propojení jednotlivých bloků, navíc díky tomu, že jsou kapitoly uvedeny úvahami člověka, který je součástí světa postižených a který dokáže kriticky nahlédnout na sociální konstrukty postižení a ne/způsobivosti, mohou tyto úvahy ve čtenářích a čtenářkách podnítit úsilí či zájem nad těmito tématy sám/sama uvažovat, ne jen si texty přečíst a přijmout názory tak, jak jsou nám představeny.

První část knihy se věnuje důležitým teoriím a konceptům v oboru *disability studies*. Cílem textů je ukázat současné kulturní představy o postižení v kontextu historického vývoje (post)moderní společnosti a zdůraznit konstruování kategorie normality. Například stať Lennarda Davise s názvem *Konstruování normality* ukazuje konstruovanost kategorie normality, její postupnou somatizaci až po přijetí této kategorie jako „přirozené“. Autor v textu popisuje vývoj kritiky konstruování kategorie normality a jejího působení ve společnosti. Jak sám Lennard napsal: „... „problémem“ není člověk s odlišným tělem; problematičtější je to, jakým způsobem se skrze konstruování normality problém „postiženého“ vytváří“ (s. 72). V podobném duchu se nese i text Anne Waldschmidt, která pojednává o kategorii normality v oblasti poradenství a genetického testování a o tom, jak zde normalita funguje jako regulující praxe. První část obsahuje i texty věnující se postavení oboru *disability studies* v akademickém prostředí (viz článek Sharon L. Snyder a David

ZPRÁVA Z 11. KONFERENCE EVROPSKÉ SOCIOLOGICKÉ ASOCIACE CRISIS, CRITIQUE AND CHANGE /

Marcela Linková

Na přelomu srpna a září 2013 se v italském Turíně konala jedenáctá konference Evropské sociologické asociace, která sestává z celkem 36 výzkumných sítí a 12 výzkumných proudů a má přes dva tisíce členů, dvanáct z České republiky. V letošním roce bylo na programu třídenní konference neuvěřitelných 3 000 příspěvků badatelů a badatelek z celého světa. Jak ve své zahajovací řeči uvedl dnes již bývalý předseda Evropské sociologické asociace Pekka Sulkunen, počet příspěvků se od konference ESA pořádané v roce 2007 v Glasgow téměř zdvojnásobil. Konference tentokrát nesla název Crisis, Critique and Change a nutno říci, že všechny tři aspekty hojně zaznívaly v souvislosti s diskusemi a prezentacemi výzkumů, které se věnovaly kritické reflexi akademického prostředí a jeho proměnám.

„Proč bychom měli platit vědce, když děláme nejhezčí boty na světě?“

Tato citace Silvia Berlusconiho zazněla v rámci přednášky „A decade of disruption. Italian University in the Neoliberal Era“ Massimiliana Vairy a odkazuje k rostoucí „ekonomizaci“ vědy (Ökonomisierung der Gesellschaft) (Schimank 2008), kterou v poslední dekádě zaznamenáváme i v České republice, a jak ukázaly mnohé přednášky v rámci výzkumného proudu 24 Science and Technology, i v jiných zemích Evropy. Ekonomizace je jednou z vysoce efektivních diskursivních praktik, které delegitimují veřejnou univerzitu s odkazem na její neúčinnost, nákladnost a „divná“ výzkumná témata. Vaira v této souvislosti hovoří o hyper-reformismu hodno-

T. Mitchell *Povinná primitivizace*) nebo problematickým východiskům *disability studies* (viz text Shelley Treiman *O hendikepu*). Taková rozmanitost textů má velké pozitivum – jak sama editorka Kateřina Kolářová v úvodu knihy napsala, v antologii se objevují jak texty hlavního proudu v *disability studies*, tak i alternativní proudy, což čtenářům a čtenářkám umožní nalézt v jedné knize několik přístupů, a kniha tak podává poměrně ucelený obraz teorií a konceptů, se kterými obor *disability studies* pracuje.

Druhá část knihy se věnuje diskursům a utváření identit lidí s hendikepem, přičemž tato kapitola nabízí velice bohatou škálu textů – z oblasti klinických diskursů až po autobiografické texty, které znázorňují individuální zkušenost života s postižením a konstruováním identity. Za zmínku zde stojí podle mého názoru článek Anne Davis Basting *Dementia a performativní pojetí identity*, který popisuje divadelní projekt, na němž participovali lidé s Alzheimerovou chorobou. Cílem tohoto projektu byla snaha ukázat identitu těchto jedinců i přesto, že klinický diskurs hovoří spíše o rozpadu identity u lidí trpících touto chorobou. Tento text, jak upozorňuje i editorka knihy, přináší do českého prostředí zcela nový pohled na jedince s Alzheimerovou chorobou, především ukazuje, že i tito jedinci si konstruují vlastní identitu a je potřeba je vnímat nejen jako nezpůsobilé jedince, ale jako racionální a autonomní osoby s vlastní identitou.

V této části považuji za inspirativní zejména článek Sturta Murraye *Autistická přítomnost a sentimentalizace rodiny*, kde autor ukazuje, že v případě autismu nejsou vnímáni jako postižení jen autističtí jedinci, ale také jejich rodiny. Autor uvádí text případem matky, která se svým autistickým synem skočila z mostu. Noviny o tomto incidentu psaly jako o matce, která nedostala své roli matky (nevyléčila syna, neposkytla mu „normální“ život), a tak raději zvolila cestu „nebýt na obtíž“. Murray ale ukazuje, že tento nový diskurs a vůbec diskurs rámuující autismus předpoklá-

dá, že jde o postižení, které má být léčeno či usměrňováno především v rodinném kruhu. Autor ukazuje, že autismus je uzavřen v soukromé sféře, konkrétně v rodině, a je zcela vyvázan ze společenských vazeb, což má své důsledky – matka, která nedokáže vyléčit své dítě, to vnímá jako svoje individuální fatální selhání. Článek pojmenovává negativní důsledky vytržení ne/způsobilosti ze sociálního kontextu a jejího uzavření v jedné sféře společnosti. Rovněž tento text může přinést do českého prostředí nový pohled na autismus, ale i na postižení a ne/způsobilost obecně.

Poslední, třetí část se věnuje průnikům *disability studies* s jinými obory, konkrétně průniku kategorií postižení, ne/způsobilosti, genderu či sexuality. Eli Clare například propojuje kategorie postižení a ne/způsobilosti s kategoriemi genderu a sexuality a ukazuje, jak je vnímána sexualita u postižených a ne/způsobilých jedinců: „Jsme bezpohlavní, asexuální nežádoucí osoby (...), být postiženou ženou znamená nebýt úplně ženou (...), osobité projevy, jež pomáhají gender definovat – to, jak lidé chodí, houpou boky, gestikulují rukama (...), vycházejí z toho, jak se pohybují nepostižení. Žena, která chodí s berlemi, nechodí jako „žena“ (...), konstrukce genderu závisí nejen na mužském a ženském těle, ale i na těle „nepostiženém““ (s. 354–355). Podle mého názoru tato úvaha nejenže otevírá zásadní téma (otázky sexuality postižených), ale také nový pohled na související problémy. Není to tak dávno, kdy se v Německu řešila otázka nové profese – sexuálního asistenta pro postižené – články se většinou věnovaly těm, kteří službu provozují, nikoli těm, kterým je služba poskytována. Postižení a ne/způsobilí jsou viděni jako jedinci bez sexuálních potřeb, protože prožívání sexuality je odvozeno nejen od genderu, ale také od „zdravého těla“, což postulují ve svém textu i Eli Clare.

Intersekcionalní přístup je aplikován rovněž v textu Susan M. Schweik s názvem *Přistěhovalectví, etnicita a mrzácké zákony*, který analyzuje americké zákony o omezení pohybu

cení, hodnocení jako racionalizaci a kontrole, přitom je ale hodnocení vždy nestálé,¹ a kontrole výzkumných kariér praktikami Nové veřejné správy (*New Public Management*).

Proměňám akademického prostředí pod náporom reformu v duchu Nové veřejné správy a rozpočtových škrtek a všudypřítomnému důrazu na excelenci se věnovalo i několik panelů i dalších přednášek. Stephanie Beyer z University v Bamberku a Nilgun Massih-Tehrani z Otto-Friedrich University v Bamberku v přednášce „Increasing Competition within Academic Fields and Individual Career Paths – A Comparison of the University Systems of the United States, Germany and France“ zkoumaly fungování akademického kastovního systému a to, zda (a jaký) mají pozice a prestiž univerzity dopad na konkrétní profesní dráhu vědců a vědkyň v Německu, Francii a USA. Hodnocení amerických univerzit je již každoročním rituálem, Německo a Francie svoje „Excellence Initiative“ a „Initiative d’Excellence“ zavedly teprve nedávno. Představený výzkum ukázal, že v Německu a Francii nemá pozice univerzity na žebříčku žádný dopad na délku postdoktorové fáze či rozvoj kariéry, v USA je ale dopad silný. Ani tak často traktovaná mezinárodní mobilita, která je nyní jedním z klíčových pilířů evropské politiky výzkumu a inovací, se neprojevuje nijak jednoznačně. Zatímco v Německu mobilitní zkušenost vědeckou kariéru urychluje, ve Francii ji výrazně zpomaluje. I tento jen velice zběžný pohled na různé aspekty systému hodnocení výzkumu ukazuje, že odlišné historie, vědecké kultury a infrastruktury mají zásadně odlišné efekty z hlediska profesního rozvoje vědců a vědkyň. Jinému aspektu proměňujícího se akademického prostředí se věnovala Inge van der Weijden z Leiden Univerzity, totiž profesním drahám držitelů doktorátu. Jako statistiky v jiných zemích i její výzkum ukazuje, že v současném nizozemském akademickém systému je místo pro pouze 30 % doktorandek a doktorandů, a otázka je, zda je možné, aby soukromý výzkumný sektor absorboval zbývající část. Na rostoucí míru flexibilizace a smluv na dobu určitou poukázala i Manuela Negro z Tu-

„nevhledných“ či „ošklivých“ osob. Tyto „ošklivé zákony“ (ugly laws) usměrňovaly pohyb a omezovaly prostor těm, kteří byli těmito zákony definováni jako oškliví a mohli by budít veřejné pohoršení. Schweik ukazuje, že tyto zákony neregulovaly jen ne/způsobitelné a postižené, ale také upozorňuje na to, že jako „nevhledná“ těla byli definováni i migranti a chudí. I tento text se vztahuje k aktuálním otázkám – i dnes je tělesná jinakost důvodem pro ostrakizaci či vyloučení těchto jedinců, což má dopady na vnímání jejich identit či na přístup k nim.

Jak jsem již zdůraznila, kniha představuje nové pohledy a otevírá nová témata, která jsou sice aktuální, ale v českém prostředí jim není věnována adekvátní pozornost. Můžeme jen doufat, že antologie bude inspirací a poskytne odrazový

mústek českému akademickému prostředí a aktivismu a pomůže nahlédnout do širokého pole působnosti *disability studies* také širší populaci. Jak výběr textů, tak i členění jednotlivých částí nabírá určitou gradaci, čtenář či čtenářka se nejprve seznamují s pojmoslovím knihy a politikou překladu, což jim pomáhá pochopit směřování knihy, poté se dostávají k důležitým konceptům a teoriím, což jim poskytuje základní orientaci v oboru, který u nás není tolik tematizován, poté se seznámí s různými diskursy a konstrukcemi identity a na závěr si mohou udělat představu o průniku *disability studies* s jinými obory. Mne osobně kniha velice nadchla a přiměla mne nad některými texty dlouho přemýšlet. Taková kniha českému prostředí skutečně chyběla.

NEJISTÉ VYHLÍDKY FEMINISMU¹ / LENKA FORMÁNKOVÁ

WALBY, SYLVIA. 2011. *THE FUTURE OF FEMINISM*. CAMBRIDGE: POLITY PRESS.

Má feminismus budoucnost? Jaká je a bude role feministického myšlení v současné společnosti? Otázky, zda feminismus přináší odpovědi na aktuální společenské problémy a výzvy, se objevují jak ve veřejném, tak v akademickém diskursu. Kniha úspěšných manažerek o tom, že postavení žen není výsledkem strukturálního útlaku, ale jejich osobního odhodlání se „do toho oprít“, se staly světovými bestsellery. Feministické vědkyně naopak varují, že právě přijetím teze o individuální zodpovědnosti žen při snaze získat stejnou moc jako muži se feminismus zaprodal neoliberalismu a tak vstoupil do slepé uličky (např. McRobbie 2008).

Do této diskuse vstupuje Sylvia Walby, jedna z předních britských teoretiček feminismu, v nové knize *The Future of Feminism*. Autorka si klade za cíl ukázat nejen to, že „feminismus není mrtvý“ (s. 1), ale také kam směřuje jeho bu-

doucnost. Zatímco o tom prvním není problém feministickou vědeckou komunitu přesvědčit, ve druhém ohledu kniha pokulhává.

Schopnost zachytit aktuální tenze ve feministickém myšlení prokázala Walby již ve slavné knize *Theorizing Patriarchy* (1990). Na kulturní obrat ve feministickém myšlení Walby (kromě dalších autorek) reagovala zdůrazněním významu historického materialismu pro pochopení genderových nerovností. S cílem zachytit vliv kapitalistických i patriarchálních struktur navrhuje kombinovat třídní analýzu, typickou pro historický materialismus a radikálně feministický přístup, který se zaměřuje spíše na výzkum patriarchátu.

Hned ve druhé kapitole recenzované knihy *The Future of Feminism* se Walby věnuje diskusi o zpochybňování feminismu v současné odborné literatuře. Dnešní snahy jsou femi-

rínské univerzity. Nadia Asheulova z Ruské akademie věd pak představila výzkum postavení začínajících výzkumníků a výzkumnic z Ruské akademie věd. I tam je vládní výzkumný sektor nadále primárním hráčem, přičemž soukromý podnikový sektor je naprosto zanedbatelný. Z hlediska možnosti rozvoje profesní dráhy začínajících vědců v Rusku je tak ovšem alarmující, že 25 % vedoucích laboratoří je ve věku přes 70 let a dalších 31 % ve věku 65 až 69 let.

Nové režimy vykazatelnosti ale nepřinášejí pouze rostoucí tlak související s hodnocením výzkumu v podobě článků v časopisech s impakt faktorem a citacemi či obecnou rostoucí nejistotou na akademickém trhu práce se smlouvami na dobu určitou a obdobími nezaměstnanosti. Přinášejí i tlak na tzv. komunikaci vědy a větší propojení mezi výzkumem a společností. Tento důraz, jako například v České republice, se na politické úrovni i úrovni výzkumné praxe často zužuje buď na spolupráci s průmyslovými podniky a zakládání inovačních či technologických center, nebo na spolupráci se samosprávou, která udílí tzv. inovační vouchery a vstupuje do definování lokálních výzkumných témat, například prostřednictvím operačních programů Evropských strukturálních fondů. V jiných zemích se ale snaží i o jiný typ komunikace a propojení vědy a společnosti, totiž o širší zahrnutí občanské společnosti, neziskových organizací, lokálních sdružení i samotných obyvatel do výzkumné praxe. Jak ukázaly výsledky výzkumného kolektivu z CNR Rome, sami vědci a vědkyně se tomu brání. Poskytování informací je v pořádku, ne ale participace. „Lidé by měli být informováni, ale neměli by být zahrnováni do konzultací.“ O vědě a technologiích by totiž měli rozhodovat pouze vědci. Jejich výsledky mně silně připomněly přístup vědců a vědkyň ve výzkumu, který jsem v rámci mezinárodního výzkumu před několika lety prováděla v jedné pražské výzkumné instituci, kde v rámci skupinové diskuse na toto téma proběhla následující výměna:

nistickými autorkami popisovány jako krok zpět ve formě útoku z konzervativních pozic („backlash“) nebo jako antagonismus předchozích feministických cílů. Mluví o zneužívání konceptu genderové rovnosti hnutími bojujícími za práva mužů, o vlivu neoliberálních hodnot na feministické hnutí a zavádění nových termínů jako postfeminismus nebo diverzita místo genderové rovnosti. Zatímco první dva směry zachycují explicitní opozici vůči feminizmu, termíny jako diverzita nebo postfeminismus vycházejí z feministického myšlení. Jejich snahou je posunout se od dominantního diskursu genderové rovnosti k novým (podle autorek aktuálnějším) perspektivám. Podle Walby jsou všechny tyto názorové platformy zdrojem potenciálního nebezpečí pro feminizmus, nicméně se domnívá, že úpadek feminizmu je jednoduše zveličován.

Právě dokazování „vitality“ současného feministického myšlení a hnutí se Walby věnuje v následujících kapitolách. Třetí kapitola je zaměřena na popis aktivit hlavních feministických aktérů v rámci Velké Británie, Evropské unie, USA a OSN. Další kapitola diskutuje o vývoji feministických cílů a strategií a jejich institucionalizaci v průběhu tří vln feminizmu. Jako novou formu feministické strategie považuje Walby genderový mainstreaming, kterému se věnuje v páté kapitole. Šestá kapitola je věnována kontextu, ve kterém současné feministické myšlenky a aktivity vznikají. Walby rozebírá vliv lokální kultury, sociálního státu, kapitalistického systému, globalizace nebo finanční a environmentální krize na podobu a zaměření feministických projektů. Předposlední kapitola je zaměřena na prolínání (intersekcí) feministických aktivit s antirasistickým, lidskoprávním, environmentálním a sociálně-demokratickým hnutím, stejně jako s národními hnutími. V poslední, osmé kapitole, Sylvia Walby slibuje ukázat budoucnost feminizmu. Nabízí však spíše shrnutí možností a bariér feminizmu, jak byly uváděny v předchozích kapitolách.

Velký klad recenzované knihy představuje její obdivuhodně široký záběr. Autorka přináší přehled o tom, jakým způso-

bem byla genderová nerovnost tematizována a jak byly zájmy a potřeby žen vyjadřovány v průběhu posledních čtyř dekad. Že se jedná o velmi hutné shrnutí současného feministického myšlení, dokládá i bohatý citační aparát, zabírající téměř čtvrtinu knihy. Vliv feministických požadavků na nastavení veřejných institucí, genderový mainstreaming jako nástroj integrace feministických myšlenek do tvorby politik, kontroverze v pojetí genderového mainstreamingu, diskuse o zaměření politik na redistribuci nebo na uznání, postfeminismus a neoliberální tlaky a související změny ve feministickém myšlení – tato a mnohá další témata v knize rezonují.

Na druhou stranu právě snaha o takto široký záběr vede nezbytně k tomu, že většina diskusí jde po povrchu. Některé kapitoly, ve kterých se Walby zabývá tématy, která jsou dlouhodobě v jejím odborném zájmu, přinášejí šťavnatější diskuse. Příkladem je kapitola o gender mainstreamingu nebo o institucionálním zakotvení genderové rovnosti. Jiná témata jsou pouze popsána, nikoliv hlouběji analyzována. Walby u některých témat dokonce opomíná zahrnout autory a autorky, kteří a které významně zasáhli do problematiky popisované v knize. Příkladem zkratkovitosti textu může být genderová analýza sociálního státu. Walby navrhuje jako alternativu k feministickým typologiím sociálního státu termín genderové režimy (gender regimes). Nepřináší však, jak deklaruje, nový přístup ke studiu sociální politiky, pouze nový termín. Interakce kulturních faktorů s podobou politik a institucí, stejně jako s každodenním životem mužů a žen, například v oblasti dělby placené a neplacené práce, popsala již Birgitte Pfau-Effinger (2004) pojmem genderové kultury (*gender cultures*), Moniques Kremer (2007) pojmem ideály péče (*ideals of care*) nebo Simon Duncan s Rosalind Edwards (1999) pojmem genderované morální racionality (*gender moral rationalities*).

Dalším úskalím knihy je styl, kterým je napsána. Čtivost ubíjí rigidní opakování toho, co bude nebo již bylo řečeno. Po úvodní kapitole shrnující to, co nás v knize čeká, následují ka-

Výzkumník 1: Ano, plně souhlasím, měli bychom jít ven a komunikovat, ale jiná věc by bylo, kdyby sem přišli [občané, obyvatelé] a říkali nám...

Výzkumnice 2: ...jestli bychom měli naslouchat a dělat to, co by chtěli lidi...

Výzkumnice 3: ... nebo by...

Výzkumník 1: ...naslouchat jim je ok... [obecný smích].

Představené výzkumy a kritické reflexe týkající se proměn (často pocítovaných jako krize) akademického prostředí poukazují na jejich komplexitu a protichůdnost, která reflektuje a posiluje mocenské nerovnosti – například v tom, kdo má přístup k tvorbě vědní politiky a priorit výzkumu nebo kdo má přístup k tomu, jak definovat, co je relevantní vědecký výstup a jak vůbec vědu hodnotit.

Roli univerzit se věnoval i jeden polední speciál ESA na téma univerzit, kde kromě již uvedeného Massimiliana Vairy vystoupil John Holmwood z Univerzity v Nottinghamu, který se zaměřil na situaci ve Velké Británii a dopad neoliberálních reforem na možnosti sociálněvědního výzkumu. Podle Holmwooda je krize vysokého školství propojena s finanční krizí, která krizi vysokého školství nadále prohlubuje. V posledních letech dochází k posunu od znalostní společnosti (knowledge society), která zahrnovala veřejný zájem ve vysokém školství, ke znalostní ekonomice, kde se prohlubují nerovnosti a polarizují zaměstnání. Hovoří se proto o investicích do lidského kapitálu, jehož rozvoj se stává osobní odpovědností jednotlivců, vysoké školství je poskytováno i ziskovými společnostmi a na zisk se klade důraz i v charitativních organizacích, což je právní forma britských univerzit. V současné době proto ve Velké Británii probíhá diskuse o změně zákona tak, aby charitativní organizace mohly provádět ziskovou činnost. Privatizace univerzit je ale podle Holmwooda

pitoly koncipované následovně: úvodní shrnutí témat, která budou probírána, poté jejich popis a v závěru kapitoly opět shrnutí hlavních bodů. Kniha tak přináší spíše seznam jednotlivých diskusí než souvislý text vedoucí k závěrečné kapitole.

A právě závěrečná kapitola je největším zklamáním. Slibovanou vizi „kam dál“ v textu nenajdeme. Walby již v úvodu této kapitoly připouští, že budoucnost feminismu může být jakákoliv. Záleží na tom, jak dokáže odolávat vnitřním a vnějším tlakům. Jako potenciálně úspěšnou strategii navrhuje spojení feminismu se sociální demokracií. Genderovaná sociální demokracie bude mít podle Walby potenciál výrazně ovlivnit jak podobu kapitalismu, tak následně rozsah environmentální krize. Nová podoba sociální demokracie by měla být podle Walby, mimo jiné, založena na plné zaměstnanosti žen jako záruce ekonomického růstu. Zároveň plná participace žen na pracovním trhu je podle autorky sama o sobě spojena s regulací genderových nerovností. Walby očekává, že důraz na zaměstnanost žen povede ke zvýšené podpoře státu v oblasti péče o děti a důchodce a k úpravě pracovní doby. Dále očekává, že přijetí mechanismů, které prohloubí demokracii, povede k vyrovnanému zastoupení mužů a žen v rozhodovacích pozicích. V neposlední řadě zdůrazňuje potřebu specifikovat obranu proti násilí, zahrnout ochranu tělesné integrity do lidských práv a řešit

regulaci pornografie a prostituce (s. 162). Bohužel pro své vize nabízí autorka velmi málo argumentů. A právě chybějící diskuse vede k tomu, že očekávání vkládaná do genderované sociální demokracie se zdají být trochu naivní.

Literatura

- Duncan, S., Edwards, R. 1999. *Lone Mothers, Paid Work: and Gendered Moral Rationalities*. London: Macmillan.
- McRobbie, A. 2008. *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*. London: Sage.
- Kremer, M. 2007. *How Welfare States Care: Culture, Gender and Citizenship in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Pfau-Effinger, B. 2004. *Development of Culture, Welfare States and Women's Employment in Europe*. Aldershot, Hants, England: Ashgate.
- Walby, S. 1990. *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell.
- Walby, S. 2011. *The Future of feminism*. Cambridge: Polity Press.

Poznámky

- 1** Text vznikl za podpory projektu GA ČR „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (č. P404/10/0021).

TEORIE A PRAXE PÉČE VE FRANCII / RADKA DUDOVÁ

V polovině června 2013 se na pařížské univerzitě 5-René Descartes konala dvoudenní mezinárodní konference *Théories et pratiques du care: Comparaisons internationales*, která byla věnována, jak již název napovídá, tématu péče. Jednalo se o relativně malou akci bez „postranních“ panelů. Kromě francouzských odbornic a odborníků na dané téma (např. Margaret Maruani z pořadatelského MAGE/CNRS či Heleny Hira-

ta rovněž z pořadatelského GTM – Genre, Travail, Mobilité) na konferenci vystoupily zahraniční hostky – Evelyn Nakano Glenn z Kalifornské univerzity v Berkeley a řada přednášejících z Japonska a z Brazílie. Vedle sociologů a socioložek zde vystoupily i psychologičky a také lidé z praxe – vedoucí domovů pro seniory přinášející příklady dobré praxe či představitelé odborového hnutí pracujících v domácnosti.

nedemokratická, neboť trh je nedialogický (jde pouze o volbu mezi zbožím). Dalším aspektem, kterému se Holmwood věnoval, je otevřený přístup (open access), který však prostřednictvím licence CC BY umožňuje komerční opětovné využití jakékoli akademické znalosti. Holmwood v této souvislosti poněkud cynicky uvedl, že univerzity jsou tak nuceny poskytovat služby komerčním firmám, aniž by od těchto firem mohly vyžadovat jakékoli platby. Neoliberalismus podle Holmwooda je zároveň i formou znalosti, představuje konkrétní vizi a kritiku společnosti a argument „racionální veřejné politiky“. Jaká je tedy budoucnost sociálních věd? Holmwood upozornil na komercializaci datové analýzy a důraz na výkon a performativitu. Vládní agentury se privatizují a pracují s volně přístupnými „Velkými daty“ (Big Data) s cílem vytvořit technologii behaviorální změny. Posunujeme se tak od politiky založené na evidenci (evidence-based policy) k evidenci založené na politice (policy-based evidence). Nerovnosti se tím dostávají mimo zaměření a zájem sociálních věd, neboť se proměňuje to, jaké typy otázek je v tomto prostředí vůbec možné si klást: „Jaké je řešení za předpokladu stávajících nerovností, za předpokladu stávajícího výkonu trhu?“ Rozvíjí se antisociální věda, která je poplatná neoliberalismu. Závěrem dodejme, že příští konference Evropské sociologické asociace v roce 2015 se uskuteční v Praze a její organizaci zajišťuje Sociologický ústav Akademie věd ČR.

Literatura

- Schimank, Uwe. 2008. „Ökonomisierung der Hochschulen – eine Makro-Meso-Mikro-Perspektive.“ Pp. 622–635 in K.-S. Rehberg (Hrsg.). *Die Natur der Gesellschaft. Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel 2006*. Frankfurt am Main: Campus.

Z akce jsem si odvezla dvě hlavní zjištění. Za prvé, téma péče nebylo víceméně vůbec spojeno se situací péče o děti, příspěvky byly zaměřeny výhradně na péči o seniory, případně na dlouhodobou péči o zdravotně postižené. Za druhé, klíčovým výrazem konference bylo ve francouzštině používané anglické slovo „care“, které je pro francouzský diskurs relativně nové.

První poznatek, a sice že v podstatě všechny příspěvky byly zaměřeny na jiné typy péče než péči o děti, vlastně ukazuje, jak ve Francii (podobně jako jinde) dochází k přesunu pozornosti na nové problémy související se situací stárnutí populace a na potřeby zajištění péče pro nesoběstačné seniory. Péče o děti jako by byla považovaná za již vyřešenou a (příliš) mnohokrát probíranou problematiku. Pozornost se zaměřuje na fenomény, které nejsou dostatečně uchopeny v rámci francouzského sociálního systému nebo v zákoníku práce. Úvodní příspěvek E. Nakano Glenn pojal tuto problematiku obecně a teoreticky: autorka příspěvku ukázala prostřednictvím konceptu ideálního občana souvislost placené práce a občanství, která historicky vedla ke spojení poskytování péče s neobčanstvím, což má v současnosti zásadní dopady na postavení imigrantek a imigrantů věnujících se pečovatelské práci. Příspěvek psychologičky Pascale Molinier se konkrétněji zaměřil na problematiku profesionalizace péče, zejména na paradoxy vyvěrající z potřeby sledovatelnosti, specializace a racionalizace poskytované péče. Chizuko Ueno zase prakticky ukázala, k jakým změnám vedlo v Japonsku zavedení povinného pojištění pro dlouhodobou péči. Jednou z nich je zakládání tzv. družstev péče, která spočívají v tom, že několik žen, které mají praxi v poskytování péče svému rodinnému příslušníkovi a na primárním pracovním trhu jsou v podstatě nezaměstnatelné, si zřídí vlastní podnik – domek či byt, kde profesionálně poskytují péči malému počtu seniorů v téměř rodinném prostředí. Díky existenci pojištění je tato služba pro seniory dosažitelná a představuje možnost převést neplacenou

pečovatelskou práci na placenou – i když s poměrně nízkou mzdou.

Druhý poznatek z konference, na který chci poukázat, je objev anglického slova *care* ve francouzském diskursu. Francouzština totiž nemá vlastní slovo, které by vyjádřilo to, co se v mezinárodním fóru myslí péčí. V době mých francouzských studií, tedy cca před 10 lety, se péče opisovala výrazy jako „prendre soin“ (pečovat spíše ve smyslu lékařské péče) nebo „souci de l'autre“ (starost o druhé), případně „présence“ nebo „accueil“; chyběl ale výraz, který by jednoznačně označil onen konglomerát praktického pečování či pečovatelské práce a zároveň starání se o blaho druhé osoby. Již tehdy si někteří autoři výjimečně vypomáhali použitím anglického výrazu *care* v uvozovkách. Sociolog Claude Martin ve svém konferenčním příspěvku popsal vášnivou debatu, která vypukla ve Francii v roce 2010. Tehdy tajemnice Socialistické strany Martine Aubry v rámci předvolební kampaně použila ve svém programu slovo „care“ s cílem „zavést společnost péče“ (*société du care*). Odkazovala přitom na teorie C. Gilligan a J. Tronto a přístup etiky péče. Setkala se ale s výraznou kritikou a odporem ze strany francouzských intelektuálů a intelektuálek, včetně těch feministických. Byla kritizována za to, že se snaží znovu vzkřísit diskurs sociální asistence plný sentimentality a pokrytectví, případně že chce ženy pod zástěrkou morálních hodnot a odpovědnosti vrátit do role pečovatelek. V průběhu dalších let se ale o tomto konceptu dále diskutovalo a byl postupně brán na milost, až byl nakonec shledán částí vědecké komunity jako užitečný, a to ze tří důvodů, jak uvedl C. Martin: 1. Dokáže narušovat zavedený sociální systém a řád. 2. Politika péče může zviditelnit ekonomiku péče – zahrnout neplacenou péči do státních účtů a rozpočtů. 3. Umožňuje kriticky přemýšlet o nástrojích, které máme k dispozici, abychom naplnili potřeby péče ve společnosti.

Tato debata ukazuje, jak pracně se francouzský odborný a politický diskurs potýká a vyrovnává s dědictvím republikánského individualismu, s jeho důrazem na autono-

Poznámky

1 Jen si připomeňme každoroční proměny metodiky hodnocení výzkumu, vývoje a inovací v České republice...

SEXUÁLNÁ AGRESIA A VIKTIMIZÁCIA MEDZI MLADÝMI ĽUĎMI: POHĽAD Z AMSTERDAMU / Dagmar Marková, Katarína Glosová

O sexuálnej agresii a viktimizácii medzi mladými ľuďmi v Európe nemáme dostatok relevantných vedeckých dát a táto problematika je takmer nepreskúmaná. Podľa slovenskej správy o sexuálnej agresii a viktimizácii nie je dostupná žiadna kvantitatívna štúdia o rozšírení alebo rizikových faktoroch v tejto oblasti na Slovensku. Situácia v iných krajinách Európy je síce o trochu priaznivejšia, ale komplexné výskumné dáta, ktoré by umožňovali aspoň orientačnú deskripciu situácie v tejto oblasti, v európskom priestore absentujú.

Zrejme práve tieto fakty spolu s naliehavou potrebou riešiť často sa vyskytujúce prejavy sexuálneho násillia medzi mladými mužmi a ženami (12 až 25 rokov) a zraniteľnosťou tejto cieľovej skupiny boli podnetom pre vypracovanie projektu Y-SAV (Youth Sexual Aggression and Victimization – Sexuálna agresia a viktimizácia medzi mladými ľuďmi) organizáciou Rutgers WPF a ich partnerov v roku 2010. Za Slovensko tento projekt zastupuje Gabriel Bianchi zo Slovenskej akadémie vied.

Za podpory tohto projektu sa konala v dňoch 26.–28. marca 2013 v Amsterdame Y-SAV konferencia pod názvom Acting against Youth Sexual Aggression and Victimization in Europe. Medzinárodnej konferencie sa zúčastnilo do 100 expertiek a exper-

mii a svobodu jednotlivce. Konference *Théories et pratiques du care* představovala fórum, ve kterém se mohlo o těchto

protikladných konceptech diskutovat, a zároveň mohly být uvedeny do mezinárodní perspektivy.

ORGANIZACE POSKYTUJÍCÍ SLUŽBY JEDNORODIČOVSKÝM RODINÁM VE VELKÉ BRITÁNII / RADKA DUDOVÁ

V září jsem se jako členka tematické sítě projektu „Rodiče samoživitelé/ky a trh práce“,¹ realizovaného organizací Ape-rio, zúčastnila studijní cesty do Velké Británie. Cílem cesty bylo navštívit nevládní organizace, které poskytují podporu rodinám s jedním rodičem, seznámit se s jejich programem a službami a odvézt si příklady „dobré praxe“, které by bylo možno využít v práci s jednorodičovskými rodinami u nás.

Nejprve jsme pobývaly ve skotském Glasgow, kde jsme byly hostkami organizace One Parent Families Scotland. Poté jsme se přesunuly do Bristolu, kam jsme byly pozvány organizací SPAN – Single Parent Action Network. Již samotná představa organizace, která by se věnovala výhradně problematice sólo rodičů, je pro našince celkem nová. V obou případech se navíc jednalo o organizace s dlouhou tradicí (v případě SPANu dvacet let fungování, v případě OPFS dokonce fungování již od roku 1944), s velmi širokou paletou aktivit a služeb a s vysokým počtem členek a členů a dobrovolnic a dobrovolníků. Hlavní náplní obou organizací je poskytovat přímé služby rodinám, zejména sólo matkám a jejich dětem. Věnují se ale také politickému lobbingu a veřejným kampaním, které mají za cíl narušit stigma „neúplných“ rodin.

Ke službám, které obě organizace poskytují, patří informování sólo rodičů o jejich právech (např. prostřednictvím webových stránek nebo kurzů zaměřených na sociální reformy či určování výživného), vzdělávání (kurzy angličtiny pro cizojazyčné mluvčí, kurzy rodičovských dovednos-

tí, kurzy práce s počítačem či efektivního hledání práce, ale i kurzy pro odborníky pracující se sólo rodiči), mentoringové programy s vrstevníky, služby péče o děti, nonstop telefonické krizové linky, kluby pro otce nemající děti ve své péči a provoz internetových stránek. Ve Skotsku jsme byly konkrétně seznámeny s projektem podpory mladých (náctiletých) rodičů a s projektem „klubů otců“, v Anglii s provozem internetových stránek One Space, s metodikou školení o rodičovských kompetencích a s provozem Dětského centra – mateřské školky. Tyto projekty představím podrobněji.

Projekt podpory náctiletých rodičů, vedený skotským OPFS, spočívá v komplexu služeb zaměřených na rodiče (nejčastěji matky) ve věku 13–19 let. Velká Británie vede v rámci evropských zemí v podílu počtu neplnoletých dívek, v roce 2008 počalo zhruba 41 (ve Walesu 45) dívek mladších 18 let z tisíce. Méně než polovina těchto těhotenství končí interrupcí, mladé ženy žijící v sociálně znevýhodněných lokalitách se pro interrupce rozhodují méně často než ostatní.² Matky, které potřebují pomoci, jsou pak odkázány na organizaci prostřednictvím lékařů, porodních asistentek, škol či jednoduše svými známými. Cílem projektu je zvýšit jejich sebedůvěru a rodičovské kompetence, zajistit jim rovný přístup ke zdravotní péči, naučit je fungovat v systému sociální podpory a pomoci, získat přístup k bydlení a udržet si ho, naučit se zacházet s penězi, doplnit si vzdělání a postupně se zapojit na pracovní trh. Hlavním nástrojem je mentoringová služba náctiletých rodičů, kdy se

tov z mnohých európskych krajín, ktoré/í diskutovali na interdisciplinárnej úrovni o výskumoch, situácii či možnostiach intervencií v oblasti sexuálnej agresie a viktimizácie mladých ľudí. Tematické zameranie jednotlivých príspevkov sa pohybovalo od predstavenia zámerov Y-SAV projektu cez popis výskumných metód až k problematike prevencie sexuálneho násillia medzi mladými ľuďmi.

Konferencia začala stručným predstavením zámerov projektu Y-SAV, do ktorých uviedla účastníčky a účastníkov konferencie Ine Vanwesenbeeck (Rutgers WPF – Centre of expertise on sexual and reproductive health and rights, The Netherlands). Spomedzi mnohých uviedla potrebu vytvorenia európskej siete expertiek/expertov z rôznych odborov či inštitúcií, ktorá by umožňovala nielen vedecké interdisciplinárne diskusie, ale aj spoluprácu pri určovaní determinantov, ukazovateľov a iných parametrov v snahe podporiť výskum sexuálnej agresie a viktimizácie tak, aby bolo možné vybudovať poznatkovú databázu, ktorá by mohla byť efektívna aj ako východisko pre riešenie problémov z praxe na rôznych úrovniach. Zdôraznila dôležitosť zamerania práve na mladých ľudí napr. kvôli vysokému riziku, špecifickej dynamike v adolescencii či meniacemu sa kontextu sexuálnych experimentov tejto skupiny.

Ďalšia z hlavných prednášajúcich, Liz Kelly (Child and Woman Abuse Studies Unit, London Metropolitan University, United Kingdom) sa síce konferencie osobne nezúčastnila, ale jej príspevok „Exploring the continuum of sexual violence in the lives of young people“, prezentovaný v zastúpení, vyvolal veľký záujem publika. Okrem mnohých podnetných téz spomeniem jej nový koncept konsenzu, ktorý sa spolieha viac na „áno“ ako „nie“ – „nie“ ženy je kvôli spoločenskému kontextu zoslabené (okrem iného) aj tým, že ženám nie je dovolené hovoriť sexu otvorené „áno“. Preto musíme preformulovať súhlas na „entuziastické ÁNO“.

z těch, které si danou situací více méně úspěšně prošly, stávají mentorky. Ty, poté co absolvují školení pro mentorky, poskytují podporu nově příchozím – alespoň jednou týdně se s nimi scházejí, radí, diskutují, případně i prakticky vypořádávají. Rodiče mohou takto např. získat pomoc v akutních situacích – třeba ve formě stravenek na jídlo pro rodinu v situaci, kdy nemají nárok na dávky nebo je ztratí. Mentorky zase získají praxi a zkušenost, která se jim hodí při dalším hledání zaměstnání.

Klub otců (*dad's club*) je služba zaměřená na muže – tzv. kontaktní otce, kteří nemají děti ve své péči a vidí je jen občas. Britský systém sociální podpory příliš nepodporuje sdílenou či střídavou péči, neboť nárok na podporu je omezen na jednoho rodiče, který s dětmi bydlí. Nově zavedená „ložnicová daň“ (*bedroom tax*) navíc penalizuje každého, kdo žije v sociálně podporovaném bytě a má více pokojů, než systém uznává za vhodné. Pro otce z nižších vrstev je tak ekonomicky neúnosné mít ve svém bytě pokoj pro děti, které vidí jen jednou za dva týdny. Kluby otců pomáhají otcům s plánováním času s dětmi, s hledáním „levných“ řešení, jak s dětmi aktivně trávit čas, s jejich motivací k trávení času s dětmi i s praktickými záležitostmi týkajícími se výživného či svěřování do péče.

Anglická organizace SPAN mimo jiné provozuje informativní a živé internetové stránky One Space. Jejich cílem je na jedné straně poskytovat on-line podporu sólo rodičům a na straně druhé síťovat jednotlivé organizace poskytující podporu a služby pro jednorodičovské rodiny v celé Británii. Nejedná se o pouhé webové stránky, ale o webovou službu, za kterou stojí reální lidé, kteří se na fungování stránek každodenně podílejí. Součástí nabízených služeb je tzv. life check – test, který umožňuje uživatelkám a uživatelům zjistit, jakým oblastem svého života by měly dát prioritu a které by se měly snažit rozvíjet. Dále stránky nabízejí řadu akreditovaných on-line kurzů: kurzy rodičovství, včetně speciálního kurzu rodičovství pro ženy, které byly se

svými dětmi obětmi domácího násilí; kurz asertivity, životní koučing či kurz cesty na pracovní trh. Stránky také nabízejí poradnu v oblasti peněz, bydlení, vztahů, výživného či rodinného práva. Provozují rovněž on-line verzi britské obdoby Občanské poradny (*Citizen Advice Bureau*). Nejzajímavější součástí je on-line fórum, na kterém probíhají diskuse uživatelů a uživatelů, kterých se účastní také zaměstnankyně organizace SPAN a poskytuje tak nonstop on-line podporu těm, kdo ji právě potřebují, ať jsou kdekoli a v jakékoli situaci.

Ve SPANu jsme byly seznámeny s metodologií kurzů efektivního rodičovství „Posílení rodin, posílení komunit“ („Strengthening Families, Strengthening Communities“), což je inkluzivní program pro rodiče, kteří chtějí nebo potřebují posílit své rodičovské kompetence. Program byl původně vyvinut v USA a přizpůsoben potřebám rodičů v Británii. Zahrnuje 13 tříhodinových sezení, doprovázených občerstvením. Některé kurzy jsou zaměřeny na specifické skupiny rodičů (neplnoleté rodiče, etnické komunity). Rodiče mohou absolvovat kurz dobrovolně, může jim být doporučen sociálními pracovníky nebo je od nich absolvování vyžadováno (např. aby mohli získat své děti zpět do péče). Program se zaměřuje na řadu oblastí: informace o psychologickém vývoji dětí a jejich potřebách, přechodové rituály v současné společnosti, způsoby disciplinování dětí a určování hranic, zvládání vlastního vzteku či vzteku dětí, kulturní a duchovní dědictví, které je možné dětem předat. Cílem je podpořit pozitivní komunikaci rodičů s dětmi, zvýšit schopnost rodičů porozumět dětským potřebám, zvládat problémy ve výchově a zlepšit vztahy v rodině. Kurzy jsou vedené zkušenými moderátory a doprovázené názornými manuály. Od účastníků se nevyžaduje, aby uměli anglicky číst a psát, což je důležité vzhledem k charakteru komunit, kterým SPAN poskytuje své služby především.

Jedním z posledních bodů programu byla návštěva dětského centra. Formální péče o děti, respektive její nedosta-

Barbara Krahe (Department of Psychology, University of Potsdam, Germany) pokračovala témou „Sexual aggression among adolescents and young adults in Europe: What do we know and where do we go from here?“ Sumarizovala zistenia zo správ jednotlivých krajín spolu s prvými výsledkami pilotných štúdií z ôsmich krajín, ktoré boli súčasťou Y-SAV projektu. Identifikovala aj faktory, ktoré zvyšujú riziko páchania sexuálneho násillia.

Prvý deň konferencie zakončil Christian Diesen (Faculty of Law, Stockholm University, Sweden) s referátom „Legal issues regarding Y-SAV in different Member States“, kde sa venoval právnym otázkam sexuálnej agresie a viktimizácie. Poukázal na to, že je komplikované komparovať údaje z jednotlivých krajín, pretože sa odlišujú stanoveným vekom pohlavnej dospelosti a definíciou znásilnenia, zatiaľ čo iné aspekty sexuálneho násillia sú legislatívne úplne prehliadané. Vzniká teda potreba unifikovať legislatívu v európskych krajinách týkajúcu sa YSAV.

Nasledujúci deň nadviazala Livia Aninosanu (Center for Partnership and Equality, Romania) na problematiku sexuálneho násillia vstupom „Different challenges for young women in Romania and Moldova – from vulnerability to safety from sexual aggression and victimisation“ a Renée Römkens (Atria, Institute on gender equality and women's history, The Netherlands) prednáškou na tému „International legal frameworks for combatting sexual and gender based violence“, kde boli okrem iného predstavené historické paradigmatické posuny vo vzťahu k násilliu na ženách a dievčatách a následne prezentované vplyvy tohto vývoja v Európe.

Popoludňajší program sa už niesol v inom duchu. Boli pripravené tematicky rôznorodé interaktívne workshopy a každá účastníčka či účastník si mohol vybrať účasť na dvoch z nich. Témy workshopov boli rozdielne, napr. zodpovednosť štátu vo vzťahu k sexuál-

tek, je hlavním problémem, se kterým se sólo rodiče ve Velké Británii potýkají. Nabídka center péče o děti pro děti mladší čtyř let je nízká a ceny jsou velmi vysoké (cca 800 liber měsíčně). Stát sice rodičům pomáhá (od dvou let má každé dítě nárok na 15 hodin péče zdarma, navíc stát proplácí část péče pracujícím rodičům formou daňového kreditu), přesto je cena péče pro nízko kvalifikované a málo placené rodiče (což ženy v čele jednorodičovských rodin často jsou) příliš vysoká, aby se jim skutečně vyplatilo pracovat. Přitom ale nedávný vývoj systému sociální podpory směřuje k tomu, že nárok na jakoukoli podporu bude podmíněn aktivním hledáním práce. Do roku 2008 měli sólo rodiče nárok na sociální dávky zajišťující určitou minimální životní úroveň, aniž by pracovali či hledali práci, až do 16 let věku nejmladšího dítěte. Tato hranice se ale postupně snižovala až na současných pět let. Pokud osamělá matka či otec nebude hledat práci a účastnit se vládních programů pro reintegraci na pracovní trh, poté co její/jeho dítě dosáhne pěti let, ztrácí nárok na jakoukoli státní podporu. Proto je velmi důležité, aby si rodiče udrželi pracovní kompetence a „nevypadli“ z pracovního trhu na příliš dlouho. Instituce péče o děti přitom ale chybí. Komunitní dětské centrum, které jsme v rámci návštěvy Bristolu navštívily, poskytuje celou škálu služeb rodinám v sociálně znevýhodněné části města. Čtyři třídy rozdělené podle věku zajišťují péči o děti ve věku od 6 měsíců do pěti let. Mnoho dětí zde čerpá svých 15 hodin péče zdarma, většina dětí navštěvuje školku na „poloviční úvazek“ – jen

dopoledne nebo jen odpoledne. Komunitní centrum také organizuje různé vzdělávací semináře včetně kurzů angličtiny pro rodiče. Provozuje klub pro rodiče s dětmi a klub pro chůvy, které mohou na jedno dopoledne v týdnu přijít se svěřenými dětmi a trávit zde čas společně a sdílet své zkušenosti. Centrum tak funguje nejen jako školka, ale také jako místo setkávání pro rodiče, děti a odborníky.

Celkově jsme byly překvapeny a nadšeny rozsahem aktivit navštívených organizací a zejména tím, jaké služby cíleně poskytují přímo sólo matkám a otcům. Značná část těchto služeb je dílem dobrovolnic a dobrovolníků, rozvinuté jsou především programy vrstevnické podpory. Je otázkou, zda v českém prostředí může tento systém fungovat – vzhledem k absenci tradice dobrovolnictví, k nedostatečné a nesystematické podpoře neziskových organizací, které by tyto služby mohly koordinovat, a k relativně vysoké zaměstnanosti (a tím i časové vytiženosti) sólo matek. Jisté ale je, že v současné situaci, kdy více než pětina závislých dětí v ČR žije v rodině s jedním rodičem, by jich bylo velice potřeba.

Poznámky

1 Projekt je financován z Evropských sociálních fondů v ČR, prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

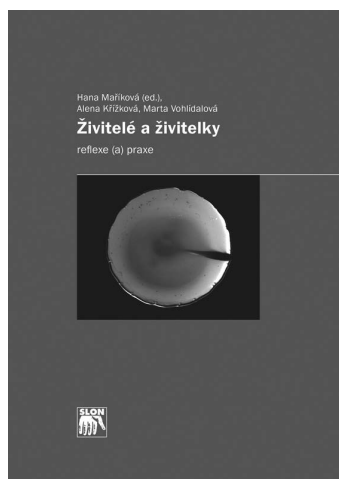
2 Viz <<http://www.fpa.org.uk/sites/default/files/teenage-pregnancy-factsheet-august-2010.pdf>>.

nej agresii a viktimizácii mládeže, koordinovanie výskumu o sexuálnej agresii v Európe. Iný workshop bol zameraný na prácu s mladistvými páchatelmi či na otázky multidisciplinárnej starostlivosti o obeť znásilnenia v mladom veku.

Jeden z workshopov, ktorého sme sa zúčastnili, sa týkal práve európskych štandardov sexuálnej výchovy. Diskutovalo sa o východiskách a špecifikách sexuálnej výchovy v rôznych krajinách. Ako hlavné boli zdôraznené tieto princípy, na ktorých sa zakladá sexuálna výchova: ľudské práva (špeciálne sexuálne a reprodukčné práva), rodová rovnosť, sebaurčenie, akceptácia diverzity a napokon prijatie predpokladu, že sexualita je esenciálnou časťou ľudského bytia. Je zrejmé, že takýto koncept je v súlade s politikou International Planned Parenthood Federation a World Health Organisation a vychádza skôr z esencionalistického diskurzu o sexualitách.

Ďalší z workshopov, facilitovaný medzinárodnou mládežníckou organizáciou YouAct, sprostredkoval pohľad mladých ľudí a skúsenosti s YSAV prostredníctvom ich osobných výpovedí, ktoré boli pre potreby workshopu nahovorené inými mladými ľuďmi. Z výpovedí vyplynula dôležitosť otvorenia tematiky YSAV, a to najmä zameranie sa na oblasti násilia, ktoré si mladí ľudia nespájajú so sexuálnym násilím, napr. nátlak zo strany partnera/ky, znásilnenie chlapca dievčaťom či zverejnenie intímnych fotografií, a teda nevedia takúto situáciu identifikovať ako formy sexuálneho násilia a následne na ne ani reagovať, brániť sa a vyhľadať pomoc.

Druhý deň zakončila zaujímavá panelová diskusia o téme konferencie, ktorej sa zúčastnili: Carol Hagemann – White (Gender studies and educational theory, University of Osnabrück), Ilaria Esposito (Advisory Council on Youth of the Council of Europe), Colette De Troy (European Women's Lobby), Ruth Ennis (YouAct). Z diskusie vyplynulo, že problematika sexuálneho násilia medzi mladými ľuďmi je stále „horúci zemiak“ a nikto presne nevie, odkiaľ treba začať. Práve zmes plenárnych prednášok pozvaných expertiek a expertov a interaktívnych workshopov dodali konferencii nielen informatívny, ale aj aplikačný a interaktívny ráz.

Maříková, H. (ed.), Křížková, A., Vohlídalová, M. 2012.
Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe. Praha: SLON.

Živitelství představuje historicky a sociálně proměnlivý jev, který může nabývat podoby výhradního živitelství anebo spoluživitelství. Kniha se zaměřuje na praxi živitelství (ale i pečovatelství) a její vymezení z perspektivy rodičů. Autorky publikace si proto kladou zejména následující otázky: jak sami rodiče chápou živitelství, tedy jak je vymezují, jak vnímají vztah mezi živitelstvím a pečovatelstvím, co pro otce a matky znamená být spolu/živitelem či spolu/živitelkou rodiny, jak určitý způsob sebepojetí rodičů ovlivňuje možnosti jejich seberealizace v dalších oblastech života apod.

Text knihy vychází z analýzy kvalitativního sociologického výzkumu, do něž byly zahrnuty jak rodiny, kde jeden z rodičů vydělával výrazně více než ten druhý, tak rodiny s relativně vyrovnanými příjmy rodičů. Výzkum se ale týkal také rodin praktikujících střídavou péči, neboť sdílení živitelských i jiných povinností v tomto typu rodinného uspořádání se u nás dosud nevěnovala výzkumná pozornost.

Při analýze studovaného fenoménu se autorky zaměřují na objasnění vzniku, reprodukce a legitimizace sociálních a genderových nerovností v rodinách s různými modely spolu/živitelství a pečovatelství. Cílem jejich analýzy je totiž přispět k objasnění konstrukce genderu a genderových vztahů v rodinách s dětmi předškolního či školního věku z perspektivy „dělání“ i „rozvolňování“ genderu.

Posledný deň spájala prezentácia projektov, materiálov, skúseností tematicky zastrešených pod názov „Výmena dobrých praxí“. Zástupcovia a zástupkyne za jednotlivé krajiny Európy prezentovali v jednej miestnosti svoje aktivity a projekty. Za Slovensko Katarína Glosová (Spoločnosť pre plánované rodičovstvo) predstavila projekt „Nevidím, nepočujem, nekonám!: Mýty a fakty o násilí“ a prezentovala brožúrky, v ktorých možno nájsť základné a praktické informácie o násilí páchanom na ženách a video z osvetovej akcie uskutočnenej v rámci spomínaného projektu.

Na záver spomenieme jedno zo špecifik konferencie, ktorým bolo aj prezentovanie perspektív nazerania na danú problematiku mladými ľuďmi. V rámci konferencie sa konala aj predkonferencia, ktorá časovo predchádzala samotnú Y-SAV konferenciu a ktorá zapojila do procesu aj 20 mladých ľudí z európskych krajín. Mládežnícka skupina diskutovala o súčasnej situácii v Európe v oblasti CSE (Comprehensive Sexuality Education), metódach advokácie v oblasti ľudských práv (predovšetkým v oblasti sexuality a reprodukcie) a vytvorila vyhlásenie vzťahujúce sa k hlavnej problematike konferencie – k téme sexuálnej agresie a viktimizácie medzi mladými ľuďmi. V rámci vyhlásenia mladí ľudia zdôraznili potrebu ich identifikovania sa ako špecifickej skupiny a potrebu zapájania sa do všetkých procesov, dotýkajúcich sa mladých ľudí – tvorby legislatív, programov, výskumov a vzdelávania, so špeciálnym dôrazom na holistickú sexuálnu výchovu. Mladí ľudia dostali na konferencii Y-SAV priestor na predstavenie znenia tohto vyhlásenia všetkým účastníckam a účastníkom, ktoré sa stretlo s pozitívnym a podporným ohlasom.

PODĚKOVÁNÍ

Redakce časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* děkuje za spolupráci recenzentkám a recenzentům, kteří se podíleli na hodnocení statí čtrnáctého ročníku časopisu.

Mgr. Petr Agha, LL.M. (University of Antwerp & Akademie věd ČR); Mgr. Monika Bosá, Ph.D. (Prešovská univerzita v Prešově); PhDr. Jana Cviková (Aspekt, Bratislava); Hana Červinková, Ph.D. (University of Lower Silesia, Wrocław); Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.); Petra Ezzeddine, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); RNDr. Tomáš Fiala, CSc. (Vysoká škola ekonomická v Praze); Mgr. Michaela Fišerová, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); PhDr. Petra Guasti, Ph.D. (Universitaet Mainz); PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni); PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (Akademie věd ČR); JUDr. Barbara Havelková, LL.M., DPhil. (University of Oxford); PhDr. Marek Hrubec, Ph.D. (Akademie věd ČR); Mgr. Luba Kobová, Ph.D. (Aspekt, Bratislava); RNDr. et Mgr. Milan Kreuzzieger, Ph.D. (Akademie věd ČR & Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem); PhDr. Alena Křížková, Ph.D. (Akademie věd ČR); Kateřina Lišková, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); PhDr. Hana Maříková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR); doc. Libora Oates-Indruchová, Ph.D. (Ludwig Boltzmann-Institut); Mgr. Martina Pachmanová, Ph.D. (Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze); Ing. Petr Pavlík, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); Mgr. Pavel Pospěch, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); PhDr. Michal Růžička, Ph.D. (Universität Wien & Západočeská univerzita v Plzni); doc. Mariana Szapuová, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě); Mgr. Hana Tenglerová (Akademie věd ČR); Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové); Mgr. Ivan Vodochodský, Ph.D.; Kateřina Zábrodská, Ph.D. (Akademie věd ČR)

Hrubec, M. a kol. 2013. *Kritická teorie společnosti. Český kontext.* Praha: nakladatelství Filosofia, ediční řada *Filosofie a sociální vědy*, sv. 50.

Kritická teorie společnosti byla vždy trnem v očích mnoha nositelům moci. Svou sociální kritikou kapitalistických, nacistických i stalinistických mocenských praktik se stala nepřehlédnutelným předmětem sporu ve všech vlivných politických režimech minulého století. Základem kritické teorie společnosti je kritika sociálních, genderových, ekonomických, politických, kulturních a civilizačních problémů. Odtud kritická teorie odvozuje své výklady toho, jak je společnost uspořádána, i své pojetí toho, jak by uspořádána být měla. Kniha nabízí výklad kritické teorie společnosti v českém jazykovém prostředí s přesahy do jazykově příbuzného prostředí slovenského. Autorky a autoři svou pozornost věnují především spornému období, jímž prošla společnost a kritická teorie za poslední necelé čtvrtstoletí od událostí roku 1989, i když se zčásti věnují také staršímu období. Kniha je vhodná pro zájemce o sociologii, filosofii, politologii, kulturní studia, genderová studia, globální studia apod. Do knihy přispěli Zuzana Uhde, Lucie Cviklová, Marek Hrubec, Michal Pullmann a další autorky a autoři.

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* je recenzovaný vědecký transdisciplinární časopis v oblasti genderových studií a feministické teorie. V časopise jsou publikovány stati, které uplatňují genderovou či feministickou perspektivu v oboru sociologie, filosofie, politologie, kulturních studií anebo v dalších sociálních a humanitních vědách. Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vydává od roku 2000 Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Redakční rada časopisu podporuje publikace, které přispívají k rozvoji transdisciplinárních genderových studií v České republice s přihlédnutím k autorskému analytickému přínosu textů.

Časopis je zařazen do databáze *European Reference Index for the Humanities (ERIH)*, *Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice* a v databázi *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*.

Instrukce pro autorky a autory

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu genderteam@soc.cas.cz. Rukopisy zasílejte ve dvou variantách: 1. v plné variantě, včetně abstraktu v angličtině, klíčových slov, informace o autorovi/ce a kontaktní adresy; 2. v anonymní verzi, která musí být shodná s plnou verzí s výjimkou údajů, podle kterých je možné identifikovat autora/ku. Redakce si vyhrazuje právo provést další nezbytnou anonymizaci textu předtím, než text postoupí do recenzního řízení. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně e-mailové adresy a telefonu.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat vedle vlastního textu rovněž abstrakt v angličtině (800–1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, tři klíčová slova v angličtině. Příložená musí být stručná informace o autorce či autorovi. Stati se musí pohybovat v rozsahu 20 až 30 normostran (1800 znaků včetně mezer na stránku bez literatury včetně poznámek pod čarou), recenze by neměly přesahovat 7 normostran a zprávy a komentáře 5 normostran.

Pokud článek obsahuje tabulky či grafy, musí být součástí stejného souboru jako hlavní text. Současně je ale pošlete také jako zvláštní soubory (každý zvlášť). Pro grafy a obrázky požadujeme zdrojový soubor. Použijte písmo Times New Roman velikosti 10 bodů (u všech textových položek v grafu i v tabulce, tj. popisky os, legenda, zdroj dat atd.). Vždy musí být rovněž uveden zdroj. Název grafu, tabulky uveďte písmem Times New Roman, tučně, velikost 12 bodů. Obrázky preferujeme ve formátu TIF.

Podrobnější pokyny naleznete na internetové stránce časopisu www.genderonline.cz

Stati nabídnuté k publikaci v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* jsou postoupeny k posouzení dvěma recenzentům/kám. Autoři a posuzovatelé zůstávají pro sebe navzájem anonymní. Redakce provádí základní jazykovou úpravu textu.

Adresa redakce:

časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*

SOÚ AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 210 310 351

e-mail: genderteam@soc.cas.cz

<http://www.genderonline.cz>

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

